

HÖVZƏ

Ayətullah Xameneinin sözlərində

(Elm Işığı kitabından çıxarış)

Birinci fəsil: Hövzənin keçmişi

Yeni elmlərin hövzəyə daxil olmamasının amilləri

Yeni elmlər elm hövzələrinə yol tapmadı. Həm də axtarmaq lazımdır ki, heç olmasa əvvəllər hövzələrdə tədris olunan qeyri-dini elmlər nə üçün hövzələrə daxil edilmədi və özləri həmin elmlərin varisləri, sahibləri və mütəfəkkirləri olan alimlər onları rədd etdilər. Bunun iki səbəbi vardı. Hər iki səbəb qərblilərin dünya miqyasında təbii elmlərə sahiblənmələrinə görə idi. Biri odur ki, din alimləri kafirlər və din düşmənləri tərəfindən yayılan elmə bədbin yanaşır və onu rədd edirdilər. İkinci səbəb isə bu idi ki, həmin düşmən və kafirlər öz elmlərinin onlara öyrətmək istəmir, dini mərkəz olan elm hövzələrinə buraxmırdılar. Hər ikisi bir-birindən qaçır, bir-birinə düşmən olmuşdular. Əsas səbəb də bu idi ki, bütün dünyada, o cümlədən İslam ölkələrində elm antidin siyasətlərin əlində alətə çevrilmişdi.¹

Dinin hövzələrin elmi fəaliyyəti sayəsində qalması

Birinci məsələ elm hövzələrinin rolu barədədir. Bizim cəmiyyətimizdə istər keçmişdə, istər indi və istər gələcəkdə bu rol haqda çox araşdırma aparılmalıdır. Ruhani toplumundan xüsusən elm hövzəsini seçdik. Çünki bura din alimlərinin tarlası və gələcəkdə fəqahətin - ictihada lazım olan fiqh, üsul və digər elmlərin səmərəli ağaclarının yetişdiyi yerdir. Bu hövzələr tarix boyu dini qoruyub təbliğ etməyi bacarmışlar. Əgər elm hövzələrinin əvvəldən bu günədək çəkdiyi zəhmətlər olmasaydı, şübhəsiz, dindən və dini həqiqətlərdən əsər-əlamət qalmazdı. Dinin qalması hövzələrin elmi fəaliyyətinə borcludur.²

Elm və ruhaniliyin minillik imici

¹ Universitet mənsubları və elmi hövzə tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1989.

² Fiqin ali-ixtisas (xaric) dərsinin əvvəlindəki söhbətlərdən: 1991.

Mən dəfələrlə demişəm ki, indiki ruhani nəslinin hörmətinə görə xalqın İslam inqilabına meyl göstərdiyini düşünməməliyik. Bu, səhvdir. Əslində ruhaniliyin tükənməz bir ehtiyat olan minillik hörməti bu qələbə və uğurlara səbəb oldu. Bu minillik hörmət uzun əsrlər boyu böyük alimlərin elm və təqvası sayəsində qazanılan imicdən ibarətdir. Yəni bu işdə Əllamə Hillinin rolu olub, Mühəqqiqin rolu olub, Məclisinin rolu olub, Birinci və İkinci şəhidlərin rolu olub, Şeyx Tusinin rolu olub, Seyid Mürtəzanın rolu olub, Şeyx Ənsarinin rolu olub, uzun əsrlər boyu Nəcəfdə çalışan böyük alimlərin rolu olub, Qum böyüklərinin rolu olub, mərhum Hacı Şeyx Əbdülkərim Hairi Yəzdinin rolu olub, mərhum cənab Bürucerdinin rolu olub; yəni minlərlə görkəmli insan ömürlərini paklıq və təqva içində keçirdilər, yüksək səviyyəli alimlər yetişdirdilər, elmi əsərlər yaratdılar və bir cəmiyyəti, bir xalqı tədricən köklü formada ruhaniliyə inandırdılar. Belə deyil ki, bir dövrün və nəslin xalqı bir şəxsi istəsin, amma sonrakı nəsil istəməsin. Bir sevgi köklü və dərin olduqda insani xislətlər kimi bir nəsildən digər nəslə ötürülür; Hüseyn ibn Əlinin (ə), yaxud Əhli-beytin məhəbbəti kimi.³

Səfəvilərin Şiə fiqhi və kəlamı üzərində haqqı

Mən Səfəviləri dəyər düşməni kimi göstərənlərdən fərqli olaraq, demək istəyirəm ki, onlar nəinki adi şiəlik, hətta Şiə elmi, fiqhi və kəlamı üzərində də böyük haqqa malikdirlər. Yolu açıb şiə alimlərini yetişdirən və yüksəldən onlar olmuşlar. Əvvəlcə Livandan Mühəqqiq Kərəki kimi böyük alimlər gətirdilər, sonra da yerli alimlər yetişməyə başladı.⁴

Hövcənin elmi və mənəvi zənginliyi

³ Mübarək ramazan ayı ərəfəsində məscid imamları, ruhani və təbliğatçılarla görüşdə çıxışından: 1993.

⁴ Müqəddəs Ərdəbilinin xatirəsinə həsr olunan elmi konfransın Ali Şurasının üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1996.

Dəfələrlə dediyim kimi, elm hövzəsinin ehtiyat baxımından heç bir çatışmazlığı yoxdur. Yəni bu hövzədə din elmlərinin xalqın ehtiyacı olan fiqhdən, üsuldan tutmuş kəlama, təfsirə və digər fənlərə qədər bütün sahələrdə böyük elm, mənəviyyat və təqva ehtiyatları mövcuddur.⁵

Din alimləri

Bizim tariximiz misilsiz gözəlliklərlə doludur. Tarix boyu din alimləri həqiqətən maddi və dünyəvi tamahdan uzaq ən müqəddəs fəaliyyətin timsalı olmuşlar. Bu o demək deyil ki, alimlər arasında dünya adamı olmamışdır. Xeyr, şübhə yoxdur ki, dünya adamı olan alim də olmuşdur. Bu həm də o demək deyil ki, dəyərli elmi iş görmüş, elm və tədqiqatla məşğul olmuş alimlər dünyəvi məqamlara çatmayıblar. Məsələn, Mühəqqiq, Əllamə, Şeyx Cəfər Kaşif əl-Ğita və digərləri yüksək rəyasət məqamına da nail olublar. Söhbət bundan getmir. Söhbət bundan gedir ki, istər fiqhdə, istər üsulda, istər təfsirdə, istər bir zaman hövzələrdə tədris olunan və digər yerlərdə mövcud olmayan elmlərdə, məsələn, riyaziyyatda, məntiqdə aparılmış ən yüksək və ən güclü elmi tədqiqatlar nə pul, nə peşə, nə də dünyəvi və maddi maraq üçün işləyən şəxslər tərəfindən baş vermişdir.⁶

Ruhanilərin Allah naminə elmi fəaliyyət tarixi

Kiminsə həkim olmaq və pul qazanmaq üçün tibb elmini öyrənməsi mümkündür, lakin din libası ilə pul qazanmaq üçün kiminsə özünü zəhmətə salıb fiqh elmində bu qədər tədqiqat aparması lazım deyil. Əgər kimsə Allah eləməmiş, din və elm libasından dünyəvi ehtiyaclarını təmin etmək üçün sui-istifadə etmək istəsə, tədqiqatla və elmi işlərlə məşğul olmadan da edə bilər. Belə deyil ki, ruhanilik aləmində, yaxud din libasında kimin elmi çoxdursa, qazancı da çox olsun. Xeyr, nə keçmişdə və belə bir şey olmuşdur, nə də bu gün var. Deməli, nəticə alırıq ki, fəqahət elminin və onun şaxələrinin – məsələn,

⁵ Qum Elm Hövzəsinin Ali Şurasının üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1996.

⁶ Əhvaz Elm Hövzəsində Xuzistan ruhaniləri ilə görüşdə çıxışından: 1997.

üsul elminin, yaxud digər birinci dərəcəli İslam elmlərinin, məsələn, təfsir, kəlam, hikmət və fəlsəfənin zirvəsini yaradanların dünyəvi marağı olmamışdır. Onların məqsədi ilahi və ən azı elmi məqsəd olmuşdur. Bəzilərində ilahi məqsəd olmamışsa da, dünyəvi məqsəd də olmamışdır. Bu çox dəyərli məsələdir. Şiə ruhaniliyi tarixinin bu xüsusiyyətləri tanıtılırsa, həqiqətən, yaxşı olar. İnsan digər tarixlərdə belə xüsusiyyətləri az müşahidə edir. Əlbəttə, demək istəmirik ki, dünyada belə şey olmamışdır. Xeyr, insafla desək, dünyanın digər yerlərində də olmuşdur; harada inkişaf və nailiyyət varsa, çox zaman belə səmimilikdən irəli gəlir. Lakin bizim ruhaniliyin bu işdə uzun və davamlı tarixi vardır.⁷

Ən dərin və ən geniş hüquq məcmusu

Siz bu gün də Əhli-beyt fiqhinə müraciət etsəniz, onda ən dərin, ən məzmunlu və ən şəxəli fərdi və ictimai hüquq toplusunu görərsiniz. Yəni heç bir hüquq toplusunda fərdi və ictimai məsələlərə - ailəyə, hökumətə, bəşərin ümumi fəaliyyətlərinə, məsələn, ticarətə, işə və digər sahələrə aid məsələlərə bu qədər dərin və tədqiqi şəkildə diqqət yetirilməmişdir. Belə bir fərdi və ictimai hüquq toplusu dünyada ən azı nadir, İslam fiqhində isə misilsizdir. Biz digər İslam məzhəblərinin, məsələn, yaxşı tanıdığımız dörd Əhli-sünnə məzhəbinin, yaxud Zeydiyyə və ya İbaziyyə firqələrinin fiqhi ilə müqayisədə deyirik ki, Şiə fiqhi həqiqətən, fərqli və üstündür. Bu da bizim böyük və hörmətli ruhanilik tariximizin başqa bir cəhətidir.⁸

İslam tarixinin ən böyük elm toplusu

Qum Elm Hövzəsi həqiqətən, dəyərli bir hövzədir. Mən bir neçə il öncə bir dəfə Feyziyyə mədrəsəsinin auditoriyasında dedim ki, şübhəsiz, İslam tarixinin əvvəlindən bu günə qədər Qum Elm Hövzəsinin bu günü kimi böyük, dərin və keyfiyyətli elm mərkəzi

⁷ Yenə orada.

⁸ Yenə orada.

olmamışdır. Şübhəsiz ki, elm hövzələri olmuş, Bağdadda, Hillədə, Nəcəfdə, Kərbəlada və digər yerlərdə böyük alimlər olmuşlar. Lakin belə böyük sayda, bu çeşiddə, bu qədər müəllim, şagird və dərslərlə belə bir şey olmamışdır. Bugünkü elm hövzəsinin mərhum Ayətullah Bürucerdinin dövründəki elm hövzəsi ilə çox fərqi var. O zaman biz bu elm hövzəsində idik, Feyziyyə və Höccətiyyə mədrəsələrinin tələbəsi idik. O hövzənin çoxlu parlaq və dəyərli cəhətləri vardı, lakin bugünkü hövzədə böyük müəllim və şagird izdihamının kənarında olan fəaliyyət, ayıqlıq və məsuliyyət hissi o zamanla müqayisəolunmazdır. Əlbəttə, o zaman da çox böyük və dəyərli müəllimlər vardı; bunda şübhə yoxdur. Lakin bu gün hövzədə elə xüsusiyyətlər var ki, o zaman yox idi.⁹

Qum - İslamın düşüncə və elm paytaxtı

Qum şəhəri yetmiş ildir İslam dünyasının düşüncə və elm paytaxtıdır. Mərhum Ayətullah Hairinin hicri tarixi ilə 1340-cı ildə Quma gəlişindən etibarən bu şəhər İslam və Şiə dünyasının əsas elm mərkəzinə çevrildi və mərhum Ayətullah Bürucerdinin dövründə öz zirvəsinə çatdı. O dövrlərin məhsulu Böyük İmam kimi möhtəşəm və misilsiz şəxsiyyətin meydana çıxması idi. Qumun bu parlaq keçmişi var və həmişə dövrün ehtiyacına cavab vermişdir.¹⁰

Müasir dövrdə hövzənin təbii geriliyi

Elm hövzələri müasir dövrdə təbii olaraq dövrdən bir qədər geri qaldılar. Buna görə də heç kəsi günahlandırmaq olmaz. Çünki inqilabın baş verməsi və cəmiyyətdə bu güclü şimşəyin çaxmasından qaynaqlanan yeniliklərin sürəti hər şeyi geridə qoydu. Bizim cəmiyyətimizin ziyalıları da, universitetlərimiz də lazım olduğundan geridədir, elm hövzəsi də. Yəni bu möhtəşəm yenilik bütün ətrafına, müxtəlif səviyyələrə və çox dərinliklərə qədər təsir buraxdı. Biz bu

⁹ Feyziyyə mədrəsəsində Qum Elm Hövzəsinin alim, müəllim və tələbələrinin böyük toplantısında çıxışından: 2000.

¹⁰ Qum əhalisi ilə görüşdə çıxışından: 2001.

yenilikdən geriyik. Hövzə bir qədər geridədir, lakin lazımi sürətlə və ciddiliklə bunu düzəltmək olar.¹¹

Elm hövzəsi - canlı varlıq

Hövzə müxtəlif hissələrə malik bir tam olaraq canlı bir varlıqdır; inkişafı və xəstəliyi, hərəkəti və fəaliyyəti, dayanması və durğunluğu, həyatı və ölümü var. Canlı bir varlıqdır. Dəlili də elm hövzələrinin tarixidir. Misal üçün, altıncı əsrin sonlarından səkkizinci əsrin əvvəllərinə qədər Hillə Elm Hövzəsi rəvnəqli bir hövzə idi. Xacə Nəsirəddin Tusi Hilləyə gedəndə orada böyük alimlər toplaşmışdı. Mənim yadımda olan qədərincə, orada təxminən iyirmi-iyirmi beş böyük alim vardı. Onların biri Mühəqqiq Hilli idi, biri əllamənin atası, biri “Cami əş-şəraye” kitabının müəllifi olan Yəhya ibn Səid Hilli idi və ilaxir. Bu, Hillə hövzəsi idi. Lakin Hillə hövzəsi bu gün yoxdur. Nəcəf hövzəsi bir zaman ilkin rəvnəqindən sonra hərəkətsiz qaldı. Nəcəf hövzəsində məşhur alim və görkəmli şəxsiyyət yox idi. Sonra Vəhid Bəhbəhaninin şagirdləri, o cümlədən Bəhrülülum və Kaşif əl-ğita onu elə rəvnəqləndirdilər ki, mənim fikrimcə, iki yüz ildir onların zəhməti Nəcəf hövzəsini inkişaf etdirir. Onların fiqhədə məharəti və işlərinin dərinliyi hövzəni aktivləşdirdi, canlandırdı və beləcə, Allaha şükür olsun ki, son dövrlərə qədər canlı qaldı.

Qum hövzəsi yox idi. Qədimdə ilkin canlanmadan sonra rəvnəqsiz və zəif bir hövzə vardı. Hacı Şeyx Əbdülkərim Hairi gəldi və hövzə canlandı. Elm hövzəsi belədir.¹²

¹¹ Ölkənin elmi hövzələrinin müəllimləri, tələbələri, təbliğatçıları və tədqiqatçıları ilə görüşdə çıxışından: 2007.

¹² Yəni orada.

İkinci fəsil: Elmi nümunələr

Dindən yeni söz istehsal etmək

Elm hövzəsi böyük bir istehsal qurumu və insan zavodudur, daim istehsal etməlidir: kitab istehsal etməlidir, insan və alim istehsal etməlidir, dindar istehsal etməlidir, düşüncə istehsal etməli və yeni söz deməlidir. Yeni söz bitməmişdir. Bizim böyüklərimiz deyirlər ki, nə zaman Qurana müraciət edir və üzərində fikirləşiriksə, əvvəllər dərk etmədiyimiz sözü dərk edirik. Çox gözəl, bu, yeni sözdür. Bəziləri deməsinlər ki, nə qədər yeni söz varsa, hamısı dindədir, daha hansı yeni söz istəyirsiniz. Bəli, biz bu dini düzgün tanımamışıq. Biz dinin yeni sözlərini çıxarmalıyıq: "Yarın zülfü haqda bir ömür danışmaq olar". Belə deyil ki, dinin bütün sözləri bizim minbərlərdə, elmi kitablarda, təbliğatda və risalədə dediyimiz üç-dörd kəlmə sözdür. Xeyr, bunlardan çoxdur. Siz davam edin, Allah sizə yeni söz göstərəcək.¹³

Dini təqdim etmək üçün tədqiqat və yenilik

Elm hövzələrinin zirvəsi olaraq Qum Elm Hövzəsi və onun ardınca digər elm hövzələri elə etməlidirlər ki, Allahın dini xalqın arasında rəğbətlə və həvəslə qarşılansın. Dini xalqa Allahın istədiyi kimi təqdim etmək lazımdır. Bunun da tədqiqata, yeniliyə, aydınlığa, dünyadan xəbərdar olmağa, dünya həvəslərindən uzaqlaşmağa ehtiyacı var; hamıda olmasa da, ən azı böyük hissədə və ən azı vəzifəli şəxslərdə. Görürsünüz ki, təqlid müctəhidliyi üçün İslamda nə qədər çətin şərtlər nəzərdə tutulur: nəfsini saxlamaq, dinini qorumaq, həvəslərinə qarşı çıxmaq, Allahın əmrinə itaət etmək və sair.¹⁴

Yeni mövzuları tanımaq və şəriət hökmünü araşdırmaq

¹³ Həzrət Mehdi (ə) doğum gününün ildönümündə Qum Elm Hövzəsinin alim, müəllim və tələbələrinin toplantısında çıxışından: 1992.

¹⁴ Hövzə və Universitetin Birliyi Günü münasibətilə tələbələrlə görüşdə çıxışından: 1993.

Bəşər həyatının bütün sahələrinə təsir göstərən, yeni hadisə və fenomenlərin sürətini keçmişə nisbətən dəfələrlə artıran texnika, sənaye və elm inkişafından irəli gələrək fiqhın cavab verməsi üçün bir çox mövzular ortaya çıxır, şəriət hökmü bilinməyən mövzuların sayı da eyni nisbətlə artır. Şübhəsiz, bu mövzuların hökmünü bilmək üçün fiqhın qaynaqları və həmçinin fəqahət üslubu yetərlidir. Lakin onların mövzusunu tanımaq, fiqhın ümumi qaydalarını tətbiq etmək üçün lazımi tədqiqat aparmaq lazımdır. Həmçinin fiqhdə bəhs olunan və hökmü bəlli olan bir çox mövzular bu gün o qədər dəyişmiş və əvəzlənmişdir ki, hökmlərinin keçmişdə deyilənlərdən ibarət olduğunu söyləmək çətin olur.¹⁵

Yeni məfhumların kəşfi və yeni alətlərdən istifadə ilə fiqhi təkmilləşdirmək

Dövrün fəqihləri bir tərəfdən aydınlıq, elmi qüvvə və fəqahət üslubuna sadıqlıqla və digər tərəfdən azadfikirlilik və elmi cəsarətlə fiqhdə yeni məfhumlar kəşf edib kitab və sünnəyə istinadla yeni hökmlər təqdim etsinlər. Bu, fiqhi təkmilləşdirməkdir. Bundan əlavə, fiqhə dair ümumi və ixtisaslı kitab və risalələrin yazılmasında yeni üslublardan, yeni elm və texnikalardan və hətta elmi işi asanlaşdıran mütərəqqi alətlərdən istifadə etmək lazımdır. Bütün bunlar fiqhın təkmilləşdirilməsinə kömək edir.¹⁶

Hövizənin elmi yeniliyə, inkişafa və yenilənməyə ehtiyacı

Hövizələrdə ikinci qayda olan növbəti məsələ elmi inkişaf və elmi aktualıq məsələsidir. Cənablar! Mən demək istəyirəm ki, Cəvahir kitabının müəllifi kimi - imam deyirdi ki, bizim fiqhimiz Cəvahir fiqhidir - böyük fəqihlərin əsas xüsusiyyəti öz dövrlərinin geniş yayılmış fiqh düşüncələrində yeniliyin tərəfdarı olmalarıdır. Hövizələrdə elmi və fiqhi inkişaf ruhu olmalıdır. Mən görürəm ki, bəzən bir neçə nəfər bir

¹⁵ İslam Fiqh Ensiklopediyasının elmi-ixtisaslı konfransına müraciətindən: 1994.

¹⁶ Yəni orada.

fiqh mövzusunda yeni söz deyirlər, sonra ətrafdan onlara hücum olunur ki, siz nə üçün bu sözü dediniz.¹⁷

Ali Məhkəmə üçün alim kadrlar yetişdirmək

İslam Respublikası quruluşunun Ali Məhkəməsinə hər şeydən öncə elm, ayıqlıq və bilgi lazımdır. Odur ki, elm hövzələri, hüquq institutları və məhkəmə hüququ ilə bağlı müəssisələr öz nümunəvi alimlərini Ali Məhkəməyə göndərsinlər; xüsusən elm hövzəsi özünün ən dəyərli alim, müctəhid və şəxsiyyətlərini göndərsin. Necə ki, bu ölkədə ən qədimdən belə olmuşdur.

Yəni elm hövzəsinin bütün müctəhidləri olmasa da, bəzi böyük müctəhidləri bir qrup yaratsınlar; bəziləri tədris etsinlər, bəziləri tədqiqat aparsınlar, bəziləri şagird yetişdirdirsinlər, bəziləri inşallah fəqahətin yüksək mərhələlərini keçib yüksək dərəcələrə çatsınlar, bəziləri də öz alim kadrlarını Ali Məhkəməyə göndərsinlər. Bu bir vəzifədir. Hüquq institutları və məhkəmə hüququ üzrə kadr yetişdirən müəssisə və təşkilatlar da həmçinin göndərsinlər və Ali Məhkəmə onları qəbul etsin. Bu bir vəzifədir.¹⁸

Qərbin şübhələrinə cavab vermək

Mən Qum alimlərinin bir qrupuna dedim: Siz bir nəfərin hansısa Avropa universitetinə gedib hansısa müəllimdən dinə dair iki kəlmə söz öyrənməsini və sonra sizin evinizdə din əleyhinə etiraz kimi söyləməsini gözləmək yerinə, təşəbbüsü ələ alın, ondan qabaq özünüz gedib o bilgiləri öyrənin, əsaslandırmanızı gücləndirmək üçün düzgün olandan istifadə edin, səhv olanı deyın və düzəldin ki, gənclərimizin beyni şübhələr qarşısında vaksinlənsin.¹⁹

Elmlərin bərpası

¹⁷ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərindəki söhbətlərdən: 1994.

¹⁸ Ali Məhkəmənin sədri, məsul şəxsləri və hakimləri ilə görüşdə çıxışından: 1995.

¹⁹ Mazandaran vilayətinin ruhaniləri ilə görüşdə çıxışından: 1995.

Hövvə yaranmış boşluğu doldurmaq üçün qüvvədən düşmüş köhnə məfhumların yerinə yenilərini yaratsın. Məfhumlar köhnəlir, zaman ötdükcə tədricən öz tərəvətini itirir. Müxtəlif fikir və nəzərlərin daxil olması və zamanın ötməsi nəticəsində bir fikir sarsılıb ilkin möhkəmliyindən uzaqlaşdıqdan sonra onun yerinə yeni məfhumlar qoyulmalıdır.

Məfhumlar köhnəlir. Bütün elmlərdə belədir. Köhnəlmiş söz, mövzu və məsələlərin yerini doldurmaq üçün yeniləri ortaya qoyulmalıdır. Hər bir elmdə beyin fəzası lazımi məfhumların həcmi baxımından təkmilləşdirilməlidir. Bu, bərpadır. Bunun üçün çox çalışmaq lazımdır.²⁰

Yeni üfüqlər kəşf etmək

Ondan da mühüm olan inkişaf məsələsidir. Çiçəklənmə - inkişaf etmək, bir addım irəliləmək və yeni üfüqlər kəşf etməkdir. Çiçəklənmə eyni mövzunu daha dərinədən araşdırmaq deyil. Fərz edin, altıncı əsr aliminin bir növ dəlil göstərdiyi bir məsələni biz daha diqqətlə araşdıraq, onun bəzi dəlillərini möhkəmlədək, bəzilərini rədd edək və məsələnin möhkəmlənməsinə səbəb olaq. İş təkcə bu deyil. Yeni üfüqlər açılması həm elmin özünə, yəni fiqhə, həm də elmin məhsuluna, yəni fiqh məsələlərinə aiddir. Üsul, kəlam və digər elmlər də belədir.²¹

Fiqhın tədqiqat metodunda təkmilləşmənin zəruriliyi

Yeniliyin olmaması - yəni fəqahət məsələsinin özü ilə məşğul olmamaqdır. Fəqahət bizim fiqh adlandırdığımız məsələnin tədqiqat metodudur. Bu dərsi oxumayınca, kitab və sünnə əsasında tədqiqat aparmağın yolunu öyrənə bilməzsiniz. Fəqahət - fiqhın tədqiqat metodudur. Bunun özünün də inkişafa ehtiyacı var. Bu, ideal deyil, təkmilləşməkdə olan bir şeydir. İddia etmək olmaz ki, biz bu gün fəqahətin zirvəsinə çatmışıq, daha bu metoddan yaxşısı ola bilməz.

²⁰ Qum Elm Hövzəsinin alim və müəllimləri ilə görüşdə çıxışından: 1995.

²¹ Yenə orada.

Şeyx Ənsaridən sonra fiqh metodikasında yeniliyin yarandığı dövr, mənim qüsurlu zənnimə əsasən, mərhum Ayətullah Bürucerdinin dövrüdür. O, metodika işində yeni mərhələ açdı.

Hansı dəlilə əsasən bizim alimlərimiz və böyük tədqiqatçılarımız bu metodlara əlavə edib onları təkmilləşdirə bilməzlər?! Ola bilsin bu bəzi məsələləri də əhatə etsin və nəticələrin çoxu dəyişilsin. Metodların çoxu dəyişildikdə məsələlərin cavabları da dəyişiləcək və fiqh başqa cür olacaq. Bu, vacib işlərdəndir.²²

Elmi düşüncələrdə alimlərin yeniliyinə ehtiyac

Bir dövəmdə Şiə fiqhində misilsiz, yaxud nadir bir qrup peyda oldu. Bunlar mərhum Mirzə Şirazinin və mərhum Axund Xorasaninin şagirdləri idilər. Söhbət elmi düşüncələrdən gedir. Bunların yenilənməyə və bərpaya ehtiyacı var. Alimlərin, böyükələrin, nəzər sahiblərinin yenilikləri hövzələrə kömək və onları təmir etməlidir. Bizim həyata və vəzifələrimizə aid bütün məsələlərdə inkişaf etdiyimiz halda elmi məsələlərimizdə qüvvədən düşmüş, yaxud ona bənzər sözlərlə kifayətlənməyimiz düzgün deyil. Elm böyükələri daim işləməlidirlər. Əlbəttə, bu iş ixtisaslı bir işdir, lazımi və yetərli həddən bir az aşağıda olan şəxslərin də işi deyil. Onlar daim yeni düşüncələr təqdim etməli və hövzələri elmi tərəvət halında saxlamalıdırlar. Bu da bərpanın bir nümunəsidir.²³

Metodların bərpasının elm məsələlərindən öndə olması

Bir cəhətdən bundan mühüm olan məsələ elmi metodların bərpasıdır. Elmi əsas və sözlərə diqqətdən əlavə elmi metodlara da diqqət yetirmək lazımdır. Yüksək elmi ixtisaslarda diqqət yetirilən bəzi metodlar böyükələrin, alim və mütəxəssislərin daim diqqət mərkəzində olmalıdır.²⁴

²² Yenə orada.

²³ Məşhəd Elm Hövzəsinin tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1997.

²⁴ Yenə orada.

Metod və fikirlərdə yenilik

Nəcəf Elm Hövzəsində üsul məktəblərinin inkişaf dövründə mərhum Ayətullah Naini kimi yenilikçi bir insan üsul elmini bir addım irəliyə apardı. Bu böyük alim yenilikçiliyinə və ehkamçı olmadığına görə üsul elmində yeni bir səhifə açdı. Bu, bütün məsələlərdə lazımdır. Metod və fikirlərdə doqmatizm böyük bəladır. Əgər doqmatizm olsa, heç bir yenilik, heç bir hərəkət və yerdəyişmə baş verməyəcək.²⁵

Yenilik çərçivələri

Növbəti məsələ yeni düşüncə və yenilik məsələsidir. Ehkamçılıq yoxdursa, deməli, yenilik var. Bəs yenilik nə deməkdir? Əsas məsələ budur. Bəzi adamlar elə bilirlər ki, yenilik insanın gözünü yumub ağzına gələnə danışmasıdır. Bu, yenilik deyil. Düzgün çərçivələrdə olan yenilik yaxşıdır. Çərçivələri də elm hövzələrində öyrənmək lazımdır. Belə olmasın ki, kimlərsə yenilik adı altında bütün ənənə və metodları, prinsipial və köklü məsələləri sual altına alsınlar.

Fiqhdə həmişə yenilik olmuşdur. Bizim fəqihlərimiz əsaslandırma və ictihad fəqahətinin 1200 illik tarixi boyu yenilik etmişlər. Lakin düzgün yenilik həddindən yayınan hər bir kəs barmaqla göstərilmiş və tanınmışdır; anlamışlar ki, bu, səhv edir, yanılır, çünki düzgün çərçivələri aşır.

Mən burada yenifikirlilik və yenilik üçün lazımi çərçivələri qeyd etmişəm: dini təfəkkür çərçivəsi, hövzə dəyərləri çərçivəsi, elmi metodlar çərçivəsi. Yəni elmi metodlardan kənara çıxmaq yenilik deyil, cəfəngiyatdır. Xoşbəxtlikdən, bu gün elm hövzələrində fiqh metodikası nizam-intizamlı və elmi bir metoddur. Bu mövzu da çox mühümdür və buna diqqət yetirmək lazımdır.²⁶

Azadfikirliliyin mənası və onun elm hövzələri üçün zəruriliyi

²⁵ Yenə orada.

²⁶ Yenə orada.

Növbəti məsələ azadfikirlilikdir. Azadfikirlilik nə deməkdir? Yəni qarşı tərəfin fikrinə dözmək. Azadfikirliliyin mənası bu deyil ki, insan bütün düzgün prinsip və əsasları buraxsın və bir şeyi düşüncə kimi irəli sürsün. Xeyr, mənası bu deyil, amma yeni bir söz deyildikdə ona dözmək lazımdır. Mənim gözlədiyim budur.

Müxalif sözə dözməyin mənası bu deyil ki, siz onu qəbul edə, yaxud cavabsız qoyasınız. Xeyr. Mən Qumdakı söhbətdə bu barədə geniş danışdığımıza görə indi təkrar etmirəm. Mənası budur ki, sözün deyilməsinə icazə verin, sonra onu dəlillə rədd edin.

Elmi müzakirə şəraiti elə olmalıdır ki, insan yeni fikrini söyləyə bilsin. Xüsusən düzgün ictihad əsaslarına söykənən elmi müzakirələrdə müxalif sözə dözümlü olmalıdır.²⁷

Hövvə elmlərində yenilik üçün tədqiqatçı yetişdirmək

Bu gün elm hövvələrinin özündə ortaya qoyulan məsələlərdə, məsələn, İslam fəlsəfəsində, İslam fiqhində, İslam hermenevtikasında tədqiqat, araşdırma və yeniliyə hazır şəxslər olsun. Bizim üsul elmində araşdırdığımız bəzi mövzular, məsələn, sözlər bəhsi və digər mövzular bu gün dünyanın fəlsəfə institutlarında bəhs olunan çox mühüm məsələlərdəndir; bunların barəsində tədqiqat aparsınlar və yenilik etsinlər.

Siz möhtərəm cənablar bilin ki, bu işlər əsasən gənclik dövrünün işləridir, daha çox gənclik dövrünə məxsusdur. Nə qədər ki, sizdə gənclik qüvvəsi və gənclik hissi var, bunun qədrini bilin.²⁸

Düşüncə bazarında fikir ehtiyatlarının inkişafı

Bu gün elə bir gün deyil ki, biz öz kadrlarımızı və onlarda olan elmi, insani və zehni potensialı boş yerə xərcləyək. Bu gün bunlara ehtiyac var. Bu gün elə gün deyil ki, dəyərli bir adam şəhərin, yaxud kəndin bir tərəfində oturub desin ki, kitab yazıram, nə vaxtsa istifadə

²⁷ Yenə orada.

²⁸ Fiqhin ali ixtisas (xaric) dərslərindəki söhbətlərdən: 2000.

olunacaq. Xeyr, bu gün elə gündür ki, bütün düşüncə ehtiyatları inkişaf üçün müzakirəyə çıxarılmalı, həm inkişaf etməli, sınaqdan keçib güclənməli, həm də istifadə olunmalıdır. İndi o zaman ötüb ki, misal üçün, qoca bir arvad öz sandıqçasına bir qədər pul qoyub dar günə saxlasın. Xeyr, bu gün həmin pulu bir istehsal işinə yatırır və qısa müddət ərzində on dəfə artırır. Bu həm onun özünə xeyirdir, həm də pulun dövriyyəsi ilə qazananlara.

Bu gün sərmayələri bir tərəfdə saxlamaq zamanı deyil. Kimin istedadı, beyin və fikir sərmayəsi varsa, iş bazarına çıxarmalıdır. İş bazarı təkcə istehlak bazarı deyil ki, mütləq bir yerdə işləməsin deyək. Bu istedad və fikirlər işlənməlidir ki, onlardan istifadə olunsun, güclənsinlər və düşüncələr arasında əlaqə yaransın.²⁹

Hövvə mütəxəssislərinin əməkdaşlığı ilə antidin düşüncələrinə qarşı elmi mübarizə

Bəzi insanlar lazımi səlahiyyətlərə yiyələnmədən elə sahəyə girir və fikir bildirirlər ki, qərəzli olmasa da, ən azı cahilanə fikirlərdir. Əgər onda siyasi qərəzlər, cinah maraqları, maraq güdən və xəyanətkar məqsədlər varsa, daha pisdir. Cəmiyyətimizdə mövcud olan bu hal çox pis haldır. Düzdür, təkcə bu günə məxsus deyil, həmişə olmuşdur. Lakin bu günün keçmişə nisbətən bir özəlliyi var. Keçmişdə cahillər din haqqında fikir bildirirdilər, lakin məhdud avam dövrlərində. Kimsə təbliğatçı, yaxud hər hansı bir adla dinə dair danışdı və məhdud bir avam çevrə onun sözünü qəbul edirdi.

Bu günün həmin zamanla fərqi budur ki, İslamın əsaslarına və dini elmin təməllərinə dair səhv sözlər avamcasına, lakin bəzəkli qəliblərdə, yeni fikir və elm qəlibində deyilir, halbuki elm deyil, səhvdir. Buna qarşı elmi tədbir görməyə ehtiyac var. Hökumətin tədbiri ayrıdır. Hökumətlər hər yerdə bu sahələrə girə bilməzlər və girmirlər. Düzgün və təsirli də deyil. Lakin elm adamları bu işdə aktiv olmalıdırlar.

²⁹ Yenə orada.

Dinin özünə, fəlsəfəsinə, etiqadi əsaslarına, İslam Respublikasının atributları olan İslam təlimlərinə - misal üçün, konstitusiyada və digər yerlərdə göstərilən məsələlərə, İslam fiqhinə, Peyğəmbər və imamların davranışına dair elə söhbətlər edilir ki, nə tarixə əsaslanır, nə hədisə, nə Qurana, nə fiqh metodikasına, nə bəlli dini əsaslara, nə də çox dərin və zərif bir fənn olan fiqh üslubuna. Heç bir şeyə əsaslanmadan alimnüma şəkildə, gözəl və səlis ifadələrlə bəyan olunur. Bu işi görənlər təəssüf ki, cəmiyyətin aparıcı və görkəmli şəxslərinin bir qismidir. Keçmişlə fərqi budur. Onlar elmi insanlara zərbə vurur, onların yolunu kəsirlər. Odur ki, buna qarşı tədbir görülməlidir. Qeyd etdim ki, belə yerlərdə tədbir düşüncə, elm tədbiri, mübahisə sahəsində cəsarətli tədbirdir. Bu işlərin arxasında siyasi maraqların, Allah eləməmiş, xain və fəsadçı məqsədlərin durduğunu qəbul etsək, o zaman siz elmi cavab verərkən qalmaqla yaratmalarını, rüsvayçılıq etmələrini, qara yaxmalarını gözləmək lazımdır.

Din alimləri dinin təhrifi qarşısında sakit oturmamalıdırlar. Bu məsələlərə qarşı qeyri-elmi tədbir görmək, təkfir etmək səhvdir; fəryad qoparmaq ki, bu, küfr etdi və sair. Bunun faydası yoxdur. Çoxlarının bundan xoşu gəlir; ona görə ki, bu zaman elmi tənqiddən kənar qalırlar. Əgər elmi tənqid olsa, söz diqqətlə araşdırılır, söz və onun sahibi rüsvay olar. Bu iş görülməlidir.

Elm adamları, din başçıları və dinin bayraqdarları bu hadisələrdə elmi işlər görməli, sözü müzakirə etməli, araşdırmalı və eybini aydınlaşdırmalıdırlar ki, ardınca söz sahibinin eybi aşkara çıxsın: "Hidayət yalnız sapqınlığın yayıldığı cəhətdən yayılır". Bu, mərhum Seyid Şərəfüddinin sözlərindəndir. Onlar sapqınlığı hansı yolla yayırlarsa, hidayəti də həmin yolla yaymaq lazımdır. Həmin cahil, yaxud qərəzli şəxsin - biz indi mühakimə yürütmürük, hər ikisi mümkündür – müxtəlif adlarla insanlara yanlış, zəif, köksüz və qeyri-peşəkar bilgilər verdiyi kimi, elm və din adamları da köklü, xalis bilgilər verib o fikrin səhv olduğunu bəyan etsinlər.

Elm hövzələrində bu işləri görəcək alimlərin olmadığını düşünmək yanlışdır. Allaha şükür ki, bizim gənclərimiz, alimlərimiz arasında belələri çoxdur. Düzdür, ola bilsin birinin tədqiqat bacarığı yüksək olsun, nitq qabiliyyəti zəif. Bir nəfər araşdırma adamı olub o tədqiqatçıya vacib qeydləri götürsün. Bir nəfər dil bilsin, fərz edin, bir sözün kökünü hansısa qərbli hüquqşünasın, yaxud filosofun yazısında tapsın, tədqiqatçı isə o dili bilməsin və bunu bacarmasın. Bunlar bir-birinə birləşdirilməli, bir-birini təkmil etməli, bir-birinə kömək edib düzgün fikri gözəl, güclü və möhkəm şəkildə açıqlaya bilən şəxsin ixtiyarına qoyulmalıdır. Bu gün sizin vəzifələrinizdən, elm hövzələrinin və din alimlərinin vəzifələrindən biri budur. Bunu yaddan çıxarmaq olmaz. Bu çox əhəmiyyətliidir.³⁰

Elm inkişafının təhdidi: ehkamçılıq

Məsələlərə yeni baxışla baxmamaq, zamanın ötüşünü və insanların düşüncə yeniliyini görməzliyə vurmaq, fikir və düşüncə tərəqqisini inkar etmək ehkamçılıq, doqmatizmdir. Siz hansı elmə baxsanız, o elmin yüksəliş və inkişafının ehkamçılıq əleyhinə bir fəryad olduğunu görərsiniz. Əgər mühafizəkarlıq və görməyə adət etdiyimiz hər bir şey üzərində möhkəm dayanmaq yaxşı bir şey olsaydı, üsulumuz da inkişaf etməzdi, fiqhimiz də min il öncədən indiyə qədər bu qədər dəyişib inkişaf etməzdi. Həyatın bütün işləri belədir. Ehkamçılıq ən böyük təhdidlərdən biridir.³¹

Düşüncə və əməl özbaşınalığından çəkinməyin zəruriliyi

Ehkamçılığın əksi düşüncə və əməl özbaşınalığıdır. Veyillik və özbaşınalıq həm düşüncədə, həm əməldə fəlakətdir. Düşüncədə belədir ki, insan fikir və düşüncə bazarında təklif olunan hər bir şeyə dəyərləndirmədən, tənqidi gözlə baxmadan və düzgün anlamadan

³⁰ Yenə orada.

³¹ Feyziyyə mədrəsəsində Qum Elm Hövzəsinin müəllim, alim və tələbələrinin böyük toplantısında çıxışından: 2000.

yanaşsın. Əməldə özbaşınalıq da təqvanın əksidir. Təqva diqqətli və ehtiyatlı olmaqdır ki, heç bir əməl, söz, hal və hiss meyarlara zidd olmasın. Bu, təqvadır. Bunun əksi isə veyillik və özbaşınalıqdır. Bu özbaşınalıq və veyillik hissini ardınca qəbulda, əməldə və dərkdə səhlənkarlıq gəlir. Bu hissə düçar olanların vəziyyəti yaxşı olmaz.

Xüsusən Qərbi kor-koranə yamsılamaq belə bəlalardan biridir: Qərb sivilizasiyası elmi baxımdan inkişaf etdiyindən və bərbəzəkli olduğundan onu kor-koranə yamsılamaq və oradan gələn hər bir şeyi qəbul etmək; istər fəlsəfəni, istər əxlaqı, istər digər sözləri.³²

Fikir istehsalı sahəsində ifadə azadlığı mədəniyyəti

Mən çox təəssüf edirəm ki, bəziləri ölü sükut və durğunluqla çərənləmək və küfr demək bataqlığı arasında üçüncü yol tanımır, bunların hər hansı birindən uzaqlaşmaq üçün digərinə üz tuturlar. Halbuki İslam inqilabı həm düşüncə diktatorluğunu və ehkamçılıq mədəniyyətini, həm də Qərbin məhdudiyyətsiz və eqoist azadlığını tənqid edib düzəltməyə, ifadə azadlığının heç bir şeylə yox, məntiqlə, əxlaqla, digərlərinin mənəvi və maddi hüququ ilə şərtlənib ictimai və siyasi mədəniyyətə çevrilməsinə, hürriyyətin, ədalətin, məntiqiliyin və insafın geniş yayılmasına, düşüncələrin bütün sahələrdə fəallaşmasına və oyanmasına, əziz Peyğəmbərin (s) və onun Əhli-beytinin rəvayətlərinə əsaslanan fikir və nəzəriyyə toqquşmasının nəticəsi olan mədəni-ideoloji doğuşun alim və mütəfəkkirlərin ikinci adəti olmasına görə baş verdi. Xüsusən də İslam mədəniyyəti və İslam sivilizasiyası həmişə yeni problemlərlə, digər məktəb və sivilizasiyalarla döyüşdə çiçəklənmişdir.³³

Günün düşüncə ehtiyaclarını təmin etmək üçün yeni mütəhərrilərə ehtiyac

³² Yenə orada.

³³ Elmi hövzə tədqiqatçılarının nəzəriyyə kürsüləri haqda məktubuna cavabdan: 2003.

Bizim Mütəhhəriyə həmişə ehtiyacımız var. Bir fərd kimi Şəhid Mütəhhəridə dayanmaq olmaz. Bizim cəmiyyətimiz və islami fikir toplumumuz onun elmi nailiyyət və yeniliklərinə əsaslanaraq digər yeniliklər də əldə etməlidir. Bizim növbəti onilliklər üçün mütəhhərilərə ehtiyacımız var. Çünki hər günün yeni fikir ehtiyacları var.³⁴

İslam düşüncəsinin istehsalı üçün lazım olan amillər

Mərhum Şəhid Mütəhhərinin 1960 və 70-ci illərdə bu ölkənin elm və düşüncə mühitində gördüyü işi öyrənmək lazımdır. O özünün güclü fikri və yüksək düşüncəsi ilə o zamana qədər islami məsələlər sahəsində heç kəsin daxil olmadığı sahələrə girdi və ölkədə yayılmış, yaxud yayılmaqda olan təfəkkürlərə, Şərfin və Qərbin tərcümə ilə idxal etdiyi fikirlərə qarşı mübarizəyə başlayıb, dərin, geniş və tükənməz fəaliyyətə başladı. O, həm marksistlərlə mübarizə cəbhəsində çox dəqiq bir cihada qalxdı, həm də Qərb təfəkkürləri və liberalistlərlə mübarizə cəbhəsində. Bu rol çox əhəmiyyətlidir. Həm böyük cəsarət və özünəinam tələb edir, həm müxtəlif sahələrdə fikir və ictihad qüvvəsi, həm də qəti inam. Bu böyük insanda bunların hamısı vardı: həm alim, həm çox mömin idi, həm imanına yəqini vardı, həm də özünəinamı. Bunlar lazımdır.³⁵

Qum Elm Hövzəsində azad diskussiyaların təşkil edilməsinin zərurliyi

Ən vacib məsələlərdən biri azadfikirçilikdir. Burada bu mövzuya toxundular. Nə üçün Qumda azad diskussiyalar təşkil olunmur? Bunun nə eybi var?! Bizim elm hövzələrimiz elmi azadfikirçiliyin beşiyidir. İndinin özündə də bununla fəxr edirik. Elm hövzəsindən başqa təhsil mərkəzlərində belə bir şey yoxdur ki, şagird dərstdə müəllimə irad bildirsin, acıqlansın, müəllim də ondan ədavət və qərəz duymasın. Tələbə azad şəkildə iradını bildirir, müəllimdən çəkinmir, müəllim də

³⁴ "Pak hikmət" konfransının təşkilatçıları ilə görüşdə çıxışından: 2004.

³⁵ Yəni orada.

bundan əsla incimir və narahat olmur. Bu çox mühüm məsələdir və hövzəyə məxsusdur.

Bizim elm hövzələrimizdə elə böyükələr olmuşdur ki, həm fiqhdə müxtəlif üslubları öyrənmişlər, həm də daha köklü olan digər məsələlərdə. Filosof, arif və fəqihlər bir-birinin yanında yaşamış, işləmişlər. Bizim hövzələrimizin keçmişi belədir. Birinin bir elmi əsası vardı, digəri onu qəbul etmirdi. Alimlərin həyatına baxsanız, bunu görərsiniz.³⁶

Müxalif fikri vurmaq və kafir elan etmək yerinə nəzəriyyə kürsüləri təşkil etmək

Bir nəfər fiqhdə nadir bir fikir irəli sürür. Çox gözəl, qəbul etməyin. Nəzəriyyə kürsüsü təşkil olunsun və diskussiya aparılsın. Beş nəfər, on nəfər alim gəlib onun fikrini dəlillə rədd etsinlər. Bunun eybi yoxdur. Bir fəlsəfi və ya etiqadi nəzəriyyə irəli sürülərkən də belə etmək lazımdır. Təkfir və bu kimi məsələləri hövzədən yığışdırmaq lazımdır; özü də hövzə daxilində böyük və görkəmli alimlərə qarşı. Sözüünün bir hissəsi mənim fikrimə müxalifdir deyə ona ağzıma gələnə deməliyəm?! Belə olmaz. Buna tələbələrin öz daxilindən başlamaq lazımdır. Bu elə bir şeydir ki, tələbələrin özlərinin vasitəsi ilə mübahisə və müzakirə kürsüləri təşkil etmək və qeyd etdiyim azadfikirçilik hərəkəti olmadan mümkün deyil. Bunu elm hövzəsində adət halına salın, jurnallarda, yazılarda işıqlandırın. Bir nəfər fiqhdə bir söz deyirsə, başqa biri onun əleyhinə bir risalə yazsın, kimsə onu qəbul etməsə, o da bir tənqidi yazı yazsın. Bir-biri ilə elmi mübahisə etsinlər, eybi yoxdur. Mənim fikrimcə, elmi mübahisə yaxşıdır.³⁷

³⁶ Yenə orada.

³⁷ Yenə orada.

Üçüncü fəsil: Hövzə tələbələri və ruhanilər

Din aliminin vəzifəsi: xalqın din elmini gücləndirmək

Əgər bir şəhərdə din elminin ağacı möhkəm, səmərəli və qol-budaqlı olmasa, o bölgənin əhalisində dini ruh inkişaf etməz və düşməyə əlverişli şərait yaranar.

Əziz qardaşlar və möhtərəm din alimləri! Bizim bu libasımız və mövqeyimiz həmişə məsuliyyətli olmuşdur. Biz elə bir zaman fərz edə bilmərik ki, onda din alimi adi məsuliyyətlərin fəvqündə duran mühüm məsuliyyət daşmasın. Həmişə belə olmuşdur. Bu, elmin xislətinə görədir: "Ümmətimin iki qrupu islah olunsaydı, bütün ümmətim islah olunardı, fəsada uğrasaydı, bütün ümmətim fəsada uğrayardı"³⁸. Onların birincisi fəqihlər, ikincisi isə hakimlərdir. Bizim dövrümüzdə bunların hər ikisi birləşmişdir. Bu gün biz ruhanilərin üzərinə həmin ağır vəzifə və məsuliyyətlərdən əlavə məsuliyyətlər də düşür.³⁹

Mütaliə və tədqiqatın zəruriliyi

Alim onun elminə ehtiyacılı insanlar qarşısında məsuliyyət daşıyır: "Siz onu (kitabda olanları) gizlətməyib, insanlar üçün aydınlaşdırmalısınız"⁴⁰. Əvvəlcə bu sözün özünü başa düşmək lazımdır. Biz başa düşməliyik ki, başa düşdüyümüzü izah edə bilmək. Deməli, başa düşmək də bizə vacib, zəruri və qaçılmazdır. Biz öz dərkimizi günbəgün artırmalıyıq. Bizim bildiklərimiz bilmədiklərimizin qarşısında səhra və zəmilər qarşısındakı bir saman çöpü kimidir. Bizim bildiyimiz nədir? İnsan hər bir kitabı açanda görür ki, onda bizim boş qabımızın möhtac olduğu çoxlu sözlər var. Hanı dərinlik? Hanı istedad? Bu qədər anlamaq üçün qismət hanı? Hər halda, biz çalışmalıyıq.

³⁸ "Tühəf əl-üqul", səh: 50.

³⁹ Buşəhr vilayətinin Elm Hövzəsinin ruhani və tələbələri, cümə və məscid imamları ilə görüşdə çıxışından: 1992.

⁴⁰ "Ali-İmran"/187.

Bizə və xalqımıza lazım olan bilgilərə nisbətən bir şey bilmirik. Biz dərs oxumalı və müəllimlik etməliyik. Mən burada ev tapşırığı vermək istəmirəm. Gərək müəllimlik, araşdırma və təfəkkürlə biliyimizi artıraraq ki, nəşə çatdırma bilək.⁴¹

Təhsildə ciddilik

İnsanın bu libası geyinib dərs oxumaması mənasız bir şeydir; bir şeyi qəsb etmək kimidir. Bu paltar, necə deyərlər, bir uniforma və rəsmi geyim növü olub, xüsusi bir qrupa məxsusdur. Bu qrup kimlərdir? Din alimləri. Deməli, "alim" sözü insana şamil olmalıdır, əks təqdirdə, faydasızdır.

Bilirsiniz ki, elm təklildə kifayət etmir. Əgər elm olsa və təqva olmasa, elmin olmadığı yerə yüz rəhmət! Təqvasız elm çox təhlükəlidir.⁴²

Yeniliyi kəşf etmək və müxtəlif ixtisaslı alimlərin fəndlərindən istifadə

Dərs, elmi mübahisə və tədqiqatla məşğul olmaq, özünü əziz İslama səmərəli səviyyəyə çatdırmağa bacardıqca çalışmaq lazımdır. Çalışmaq lazımdır ki, tədqiqat qüvvəsi indi hövzə tələbələrində, xüsusən də siz əziz və fəal alimlərdə olduğu kimi canlı formada hər yerə yayılsın.⁴³

Dərs, elmi mübahisə və araşdırma

Hövzənin tələbə və alimləri tədqiqatı, elmi və tədrisi özlərinin birinci işləri bilsinlər və bundan ötrü bütün söylərini göstərsinlər. Hövzənin bütün fənlərində tədqiqat aparmaq lazımdır.

⁴¹ Yenə orada.

⁴² Həzrət Mehdi (ə) anadan olmasının ildönümündə Qum Elm Hövzəsinin nümunəvi tələbələrinə hədiyyə verilməsi və bəzi tələbələrin əmmaməqoyma mərasimində çıxışından: 1992.

⁴³ İmam Baqir (ə) adına elmi hövzənin xarici ölkələrə ezam olunan tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1992.

Qum Elm Hövzəsinin tələbə və alimləri dərsi, elmi mübahisəni və araşdırmanı ciddi saysınlar, tətiləri azaldıb işin həcmi artırсынlar, hər bir fürsətdən istifadə etsinlər, daimi mübahisə ənənəsini və hövzələrin gur vaxtında görünən elmi mübahisə və fiqh qruplarını dirçəltsinlər, tələbələr dərslər oxumaqdan yorulmasınlar, daim oxusunlar, dərslər oxumağın qayda-qanunlarına əməl etsinlər. Yazılarda diqqətli olmağa çalışsın və onları müəllimlərə göstərsin.⁴⁴

Keçmiş alimlərin elmi nüfuzunu qorumağın yolu

Əgər bütün xalqın, müxtəlif təbəqələrin bir yerə toplaşmasını istəyirsinizsə, ruhanilər orada olmalıdırlar. Əgər ruhanilər və din alimləri bir yerə toplaşsalar, bütün təbəqələr, yaxud xalqın böyük əksəriyyəti də oraya yığılar. Bu bizim ölkəmizin uzun illər və hətta əsrlər boyu sübuta yetmiş bir xüsusiyyətidir.

Bunun səbəbi nədir? Səbəb ruhaniliyin vəziyyətidir. Mən dəfələrlə demişəm ki, xalqın indiki ruhani nəslinin hörmətinə görə İslam inqilabına dəstək verdiyini düşünməməliyik. Bu səhvdir. Əslində, onların tükənməz bir ehtiyat olan minillik hörməti bu qələbə və uğurlara səbəb oldu. Bu minillik hörmət uzun əsrlər boyu böyük alimlərin elm və təqvasının məhsuludur. Dinin və ruhanilərin xalq arasında bu hörməti belə böyük təsir buraxa bilirsə, deməli, o pak, alim və müqəddəs sələflərin hörmətini qorumağıq. Əks təqdirdə, həmin oturmuş əməl tədrisən yox olacaq. Bunun xisləti belədir. Bəs onların hörmətini necə qorumağıq? Bunun özü geniş söhbətdir.

Əvvəla, onlar alim idilər, biz də onların elmini inkişaf etdirməyə çalışmalıyıq. Onların elmi böyük və mühüm irsidir. Hansısa bir ixtisasa yiyələnmiş olsalar da, İslamın hüquqi və fiqhi məsələlərindən, İslam fəlsəfəsindən, İslam kəlamından bir şey anlamayan üç-dörd nəfərin hörmətsizlik və təhqir etmələrinə baxmayın. İslam fiqhi və onda olan Şiə fiqhi mütəxəssis və intellektuallar üçün heyvətamiz bir şeydir.

⁴⁴ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərsinin yeni mərhələsinin başlanğıcındakı söhbətlərdən: 1992.

Zarafat deyil ki, Cəvahir kitabının müəllifi kimi bir insan oturub təkbaşına əvvəldən axıra qədər bütün fiqhi elə dəqiqliklə yazsın və İslam hüququna dair ensiklopediya ərsəyə gətirsin. Bu, möcüzəyə bənzər bir şeydir. Şeyx Ənsari, Riyaz kitabının müəllifi, istər ən qədimlərdən, istər sonrakılardan olan digər böyük alimlər də belə olmuşlar. Şeyx Müfidin iki yüz, Əllamə Hillinin üç yüzə yaxın əsəri var. Xacə Nəsirəddin Tusi və Şeyx Tusi də ayrı cür. Mütəxəssislər üçün bunların mesaj və mənası böyükdür.

...Onların elmi çox olmuşdur. Bugünkü elmi təbəqə o irsi uca tutmaq və sözügedən hörməti qorumaq istəyirsə, elmdə inkişaf etməlidir; həm hövzə, həm də qeyri-hövzə alimləri.

Bu elm barədə. Paklıq və təqva haqda da məsələ bəllidir. Dünyaya həris olan, haramlardan çəkinməyən alim rədd edilir. Bu o demək deyil ki, alim həyatın ləzzətlərindən məhrum olmalıdır. Əslində, bəzi mərhələlər var və insan o mərhələlərdə həqiqətən ləzzətlərə göz yummalıdır.⁴⁵

Minbər və təbliğat alimcəsinə olmalı və dinləyicilərin problemlərinin həllinə yönəlməlidir!

Fərz edin, siz natiqlik və təbliğat işində çalışırsınız. Çox gözəl! Sözlər alimcəsinə olmalıdır. Zəif sözdən, mütaliəsiz minbərdən çəkinmək lazımdır. İslam məsələlərinə dair ən yaxşı və ən yeni sözləri bilmək lazımdır. Üç-dörd dəfə az çıxış etməyimiz mümkündür, eybi yoxdur. İnsan yaxşı danışmaq üçün az danışmağa məcburdur.

Məsələn, universitetlərdə, orduda və yaxud korpusda təbliğatla və ruhaniyə məxsus işlə məşğul olan şəxs öz dinləyicilərinin düşüncə ehtiyacını məharətlə bilməli, dillə söyləməsələr də, beyinlərində hansı düynün, çaşqınlığın və sualın olduğunu bilməli və elmi yolla həll

⁴⁵ Mübarək ramazan ayı ərəfəsində məscid imamları, ruhani və təbliğatçılarla görüşdə çıxışından: 1993.

etməlidir. Əgər bacarsa, özü həll etsin, bacarmasa, özündən elmlə birisinin yanına gedib həllini öyrənsin. Elmin səviyyəsi belə yüksəlir.⁴⁶

Elm şərtinə diqqət

Kim harada fəaliyyət göstərsə, elm, dərs və təhsil işi ilə birbaşa əlaqəsi olmasa da, məsələn, məhkəmə işlərindədirsə, bu məsələlərə diqqət yetirməlidir. Düzdür, məhkəmə işləri elmi işlərdir, lakin təhsil və elmi inkişaf birbaşa əlaqəsi yoxdur. Biri hakimdir, biri İslam hüquqşünasıdır; diqqətlə işləyib çalışmalı və müxtəlif hadisələr barədə Allahın həqiqi hökmünü tapmalıdır.

Deməli, bu nəsil istər elm, istərsə də təqva və paklıq baxımından sələflərin hörmətini qorumağa borcludur.⁴⁷

Hövvə tələbələrinin üç vəzifəsi

Lakin sual budur: Bu gün biz əmmaməliklərin üzərinə düşən vəzifələrin nə olduğunu bilirik, yoxsa yox? Bu çox mühüm məsələdir. Bu gün bu paltarın dünyada malik olduğu əhəmiyyətə görə bizim vəzifəmiz nədir? Elm adamları üçün söylənen üç məşhur vəzifə var: Birincisi elmi vəzifədir; yəni alim olmaq, elmlə danışmaq. Çünki bu geyim elm geyimidir. İkincisi təqva vəzifəsidir; yəni həqiqətən təqva yoluna qədəm qoymaq, əməlin düzgünlüyü üçün qəti və həqiqi əsasə malik olmaq. Üçüncüsü siyasi ayıqlıqdır; çünki bizim səhvimiz bir nəfərin deyil, sözüümüzü dinləyən toplumun səhvidir.

Hövvə tələbəsi yaxşı dərs oxuyub savadlanmağa, müəllim can-başla tədris etməyə, ruhani peşələrindən birində çalışan şəxs öz qərəzsizliyini, tərəfsizliyini və dünyaya etinasızlığını əməldə göstərməyə və hamı söz birliyini qorumağa çalışmalıdır. İxtilaf, ikitirəlik, bir-birinin canına düşmək və sair belə işlər elm adamına

⁴⁶ Yenə orada.

⁴⁷ Yenə orada.

yaraşmaz və məsuliyyətləri ağırlaşdırar. Çünki bu, xalqın əhval-ruhiyyəsində təsir buraxır.⁴⁸

Qeyri-elmi işdə çalışanların vəzifələrindən biri elmi işi davam etdirmək olmalıdır!

Siz cənablar elm işinizi bitmiş saymayın. Sizin hər biriniz müctəhid də olsaydınız, yenə işləməli idiniz. Ölkənin müxtəlif icra işlərində - istər məhkəmə, istər təbliğat qurumlarında, istər mətbuatda və mədəni işlərdə, istər universitetlərdə, istər xalq arasında, istər məscid və minbərlərdə çalışan din alimləri elmi işi və inkişafı öz vəzifələrindən saymalı, onu tərk etməməlidirlər.⁴⁹

Mənəvi paklıq olmadan elmin zülmət olması

Cənablar! Əgər kimsə elmə yiyələnsə, müctəhid olsa, yüksək məqamlara ucalsa, lakin haqqı qəbul etməyə hazır olmasa, nəfsi ona hakim olsa, şəxsi istək və təmayülləri aydın məsələləri ondan gizlətsə, belə bir şəxsin İslam dünyasına nəinki heç bir faydası olmaz, hətta bəzən cahillərdən də zərərli olar. Əgər bir şəxs ən elmi və ən savadlı müctəhid olsa, lakin İslam quruluşunun bu gün müsəlman İranda necə haqlı əsaslar naminə qiyam etdiyini, günah, fəsad və zülmə söykənən cahil quruluşu məhv etdiyini anlayıb görə bilməsə - belə ki, bu gün də böyük şeytan olan ABŞ-dan tutmuş onun köməkçi və mütəffiqlərinə qədər fəsada və günaha əsaslanan bütün quruluşlar və dünyanın bütün azğınları bu quruluşla vuruşurlar – hətta onların səsinə səs versə, onlar üçün yem düzəltmə, onların təhrikinə sevinmə, ən savadlı alim və fəqih olan bu insanın başına kül ələnsin! İslam düşmənlərinin radiolarının təriflərinə ürəkdən sevinən alimin başına kül ələnsin! O ağlamalıdır. Elm və ictimaiyyəti çox yüksək səviyyədə olsa da, əslində, elm deyil,

⁴⁸ Təbrizin alim və ruhaniləri ilə görüşdə çıxışından: 1993.

⁴⁹ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərsinin birinci günündəki söhbətlərdən: 1993.

cəhalətdir; nur deyil, zülmətdir. Çünki nur olsaydı, əvvəlcə belə şəxslərin özlərini hidayət edərdi.⁵⁰

Hövizə tələbələrinin tədqiqatda və elmi dərinlikdə ciddiliyi

Ruhanilərin ciddi şəkildə məşğul olmalarını düşündüyüm məsələlər bu dediklərimdir: Birincisi budur ki, dini bilgiler ruhanilər arasında genişlənməli və dərinləşməlidir. Yəni gənc tələbə və alimlər çox ciddi şəkildə din elmlərini öyrənsinlər. Bu gün elə bir gün deyil ki, biz öz peşə məharətlərimizə, bildiklərimizə və ixtisasımıza güvənmədən mühüm və açar vəzifələri yerinə yetirə bilək. O zaman avam dillə desək, mayasız fətir olar. Bu, bizim hamımızın üzərinə bir vəzifənin düşməsinə bais olmuşdur. O vəzifə budur ki, kim harada olsa, bir addım irəliləsin; bəziləri elmi tədqiqatla, bəziləri Quran, hədis, yaxud dəyərli dini ədəbiyyat üzərində işləməklə, bəziləri də başqa yollarla.

Mən ruhanilərin bir qrupuna deyirdim ki, kimsə Şəhid Mütəhhərinin əsərlərindən onunu seçib əvvəlcədən axırına qədər diqqətlə oxusa və dərinlən öyrənsə, onların din elminin dəyərli bir toplusu olduğunu anlayar. Din elmi yalnız hansısa fiqh kitabından ibarət deyil.⁵¹

Mənəvi paklığın nəticəsi

Əgər elm hövzələrində elmi həvəsin olduğunu, lakin bu həvəsin və elmi işin quruluşun ehtiyaclarını lazımi həddə təmin etmədiyini görsək, yenə də mənəvi paklıq məsələsinə diqqət yetirməliyik. Çünki hövzələrdə əxlaq, mənəvi paklıq və ondan irəli gələn saflıq olsa, oxunan hər bir söz xalqın və cəmiyyətin xeyrinə olmalıdır.⁵²

Ruhaninin iki vəzifəsi: düşüncə və onun izahı

⁵⁰ Fiqhin ali ixtisas (xaric) dərindəki söhbətlərdən: 1994.

⁵¹ Mazandaran vilayətinin ruhaniləri ilə görüşdə çıxışından: 1995.

⁵² Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərindəki söhbətlərdən: 1994.

Cəmiyyətdə ruhanilərin üzərinə iki vəzifə düşür: biri beyin işidir, digəri isə dil işi. Bir cəmiyyətdə bütün mütəfəkkir, alim və ziyalıların işi beyin işidir. Din alimlərinin işi də belədir; düşünüb xalqı hidayət etməli, xalqa yol göstərməlidirlər. Lakin bundan əlavə, din alimlərinin başqa bir işi də var və bu, dil işidir: "Din dörd amillə ayaqda qalır: natiq alimlə..."⁵³. Quranda nə qədər "xalqa izah etmənin üçün", "bu, xalq üçün bəyandır" kimi sözlər deyilmiş, demək və izah etmək üzərində təkid göstərilmişdir. Bu, din alimlərinin vəzifəsidir.⁵⁴

Ən çox mənəviyyatın və həqiqətin hövzə tələbələri arasında olması

Bəzi insanların toplaşdığı və bizim şahidi olduğumuz məclislər arasında mənim üçün bəlkə də bu məclis kimi şirin və gözəl olanı yoxdur. Elm və təhsillə məşğul olan, insaniyyətin islahı və Allahın razılığı yolunda çalışan bir qrup gənc buraya toplaşmışdır. Bu toplantı müxtəlif dəyərlərin bədii, gözəl və möhtəşəm kompozisiyasıdır və mən dəfələrlə demişəm ki, ümumilikdə, ən çox səmimilik, mənəviyyat və həqiqət hövzə tələbələri arasındadır.⁵⁵

Bugünkü dünyada təbliğat aparmaq üçün elm və tədqiqatın zəruriliyi

Yenə də bu xüsusiyyətlərə aid olan və siz əzizlərə deməli olduğum məsələ elm öyrənmək və düşüncə silahı ilə silahlanmaq üçün fürsəti qənimət bilməkdir. Bu hövzədə istedadlar hədəfə getməməlidir.

Mən bir neçə il öncə Sarayevo şəhərinə və keçmiş Yuqoslaviyanın bəzi bölgələrinə degib müsəlmanları yaxından gördüm. Onların yaşayış tərzini tamamilə qeyri-islami, duyğuları isə islami idi. O zaman hələ kommunist rejimi hakimiyyətdə idi, lakin müsəlman bir ölkənin

⁵³ "Bihar əl-ənvar", c. 2, səh: 67.

⁵⁴ Yenə orada.

⁵⁵ Qum Feyziyyə mədrəsəsində iranlı və xarici ruhani və tələbələrlə görüşdə çıxışından: 1995.

prezidentinin gəldiyini gördükdə küçələrə çıxırdılar və sevincdən gözləri yaşarırdı; onlar iranlı heyətin kişilərinin paltarını, qadınların çadrasını öpürdülər.

Bu duyğu əbədilik deyil. Lakin yaxşı bir təbliğatçı tutarlı bir düşüncə və məntiqlə oraya getsə, onu əbədilik edə bilər. Mənim əzizlərim! Bu işləri kim görəcək? Bu gün dünyanın sizə çox ehtiyacı var. Bizim şəhərlərimiz, kəndlərimiz, universitetlərimiz, xalqımız da belədir. Bu ehtiyacı təmin edəcək yeganə amil elm, tədqiqat və təfəkkürdür.⁵⁶

Elmi işə həvəs və hövsələ

Elm adamlarının uğurları elmə, elmi işə həvəs və hövsələyə borcludur.⁵⁷

Düşüncə cihadı

Cihadların biri də düşüncə cihadıdır. Düşmənin bizim fikrimizi yayındırması və səhvə salması mümkündür. Xalqın fikrinin aydınlığı yolunda çalışan, yayınmanın qarşısını alan və yanlış anlaşılmaya mane olan hər bir kəs düşmənlə qarşı-qarşıya dayandığından fəaliyyəti də cihad sayılır; özü də mühüm bir cihad. Deməli, bu gün ölkəmiz cihad mərkəzidir.⁵⁸

Alimlərin ağır məsuliyyət amili

Bu gün hamının vəzifəsi bir şeydir. Biz bu vəzifə barədə bir qədər düşünməli və üzərində dayanmalıyıq. Güman ki, hər iki firqənin mütəvətit hədislərinə əsasən, Peyğəmbər (s) belə buyurmuşdur: "Alimlər peyğəmbərlərin varisləridir".⁵⁹ Yəni onların üzərinə düşən məsuliyyət və əmanət bunların üzərinə düşür; varisliyin mənası budur. Əlbəttə, bu varisliyin əhatəsi daha genişdir. Yəni "siz onların

⁵⁶ Yenə orada.

⁵⁷ Ayətullah Musəvi Ərdəbili ilə görüşdə söhbətlərindən: 1995.

⁵⁸ "Məhəmməd Rəsulullah" diviziyasının komandirləri ilə görüşdə çıxışından: 1996.

⁵⁹ "Əl-Kafi", c. 1, səh: 32.

məsuliyyətini öhdənizə götürmüşünüz" - deyiriksə, mütləq onların bəzi vasitə və alətlərinə də malik olmalısınız. Bunların da ən mühümü din elmidir. Odur ki, səhv etməsəm, həmin hədisin davamında deyir: "Peyğəmbərlər dinar və dirhəmi deyil, elmi irs qoyurlar".

Sözsüz ki, elmi kimin üçünsə əbəs yerə qoymurlar. Peyğəmbərlərdən irs çatan elm və bilgi onların üzərinə düşən vəzifəyə görədir. Şübhəsiz ki, bu vəzifə də irslərdən biridir.⁶⁰

Ruhaniliyin elm və mənəviyyat şərti

Ruhaniliyin əsas şərti iki amildir: biri elm, biri mənəviyyat. Ruhanilikdə bu iki amil əsas təməllərdir. Bizim ruhaniliyimiz digər dinlərin ruhaniliyi kimi deyil. Oralarda din elmi yalnız dini mətnlərə, səmavi kitaba və onunla bağlı bəzi rəvayətlərə aiddir. İslam isə dünya və axirət dini olduğundan ruhaniliyin elmi də geniş və əhatəlidir. Bir tərəfdən etiqadlara, inanclara, fəlsəfəyə və etiqadi əsaslara, digər tərəfdən də çox geniş və əhatəli dini fəqahətə şamil olur. Bunun söhbəti çox uzun, geniş və dərinidir. İslam ruhaniliyində din elmi həqiqi elm, mürəkkəb bilgi və peşəkar əməldir. Bir şərt budur.⁶¹

Hövdədə gənc alimlərin vəzifəsi

Bu gün gənc alimlərə vacib olan iş yaxşı dərs oxumaq, din elmini - yəni fiqhi, kəlamı, təfsiri və əqli elmləri yaxşı öyrənmək, onlar üçün vaxt ayırmaq, təbliğatı bir sənət növü kimi öyrənmək və təbii ki, saleh sələflərimizin ən böyük yadigarı olan mənəviyyatı, paklığı və ixlası həmişə yadda saxlamaqdır. Bunlar vacib işlərdir. Bütün bunların kənarında dövrün vəziyyətindən, inkişaflardan, düşmən cəbhələrindən, dostların bəzən tanınmayan və çox qiymətli imkanlarından xəbərdar olmaq zəruridir. Siz gənc alimlər bu sahədə həm özünüzü təmin etməli, həm böyüklərə, müəllimlərə, alimlərə, ömürlərini dini araşdırmalarda

⁶⁰ Urmiya müsəllasında ruhanilərlə görüşdə çıxışından: 1996.

⁶¹ Ölkənin cümə imamaları ilə görüşdə çıxışından: 1996.

keçirənlərə kömək etməlisiniz. Çünki siz gəncsiniz və günün məsələləri ilə tanışlığınız daha çoxdur.⁶²

Dini əsaslandırma metodikasını sıradan çıxarmağa çalışanlar

Bəziləri deyirlər ki, dini elmi üsul və metodlarla öyrənən, əsaslandıran və bəyan edən siz ruhanilər kənara çəkilin, biz gəlib onu methodsuz, üsulsuz, elmsiz və hazırlıqsız ürəyimiz istəyən şəxsə bəyan edək. Siz kənara çəkilin, biz deyək. Ürəkləri belə istəyir. Bunu elm hövzələrində genişləndirib yaymağa çalışırlar da. Bu gün hövzələrin problemlərindən biri budur.⁶³

Universitetlərdə çalışan ruhanilərdə elm və düşüncə qüvvəsi

Bir xüsusiyyət elm xüsusiyyətidir. Tərəf-müqabilinizin ehtiyacı qədərincə əlidolu getməlisiniz. İnsanın yüksək səviyyədə bacarığı olmayınca, aşağı səviyyədə olanı yüksəldə bilməz. Siz kimi yuxarıya çəkmək istəsəniz, öz sinənizə qədər çəkə bilərsiniz.

Buna əsasən, insan öz səviyyəsini və elmi bacarığını yüksəltməlidir ki, yuxarıya çəkə bilsin. Qarşı tərəfi kiçik görmək, sualını dəyərsiz, ehtiyacını səviyyəsiz və özünü az tələbatlı güman etmək olmaz. Kim tərəf-müqabili ilə belə rəftar etsə, məğlub olacaq, ünsiyyət və təsir işində uğur qazana bilməyəcək.⁶⁴

Müxtəlif düşüncələrlə tanışlığın zəruriliyi

Dünyanın müxtəlif düşüncələri ilə tanışlıq hövzələr üçün lazım və zəruri məsələlərdəndir. Bu, baş verməsə, təbliğat üçün istədiyimiz və gördüyümüz işin düzgün yerinə yetiriləcəyinə əmin ola bilmərik. Əgər dinləyicilərimizi tanımasaq, onları əhatə edən düşüncələri tanımasaq, beyinlərində olmayan və onları maraqlandırmayan bir söz deyib əbəs iş

⁶² Əhvaz Elm Hövzəsində Xuzistan ruhaniləri ilə görüşdə çıxışından: 1997.

⁶³ Məshəd Elm Hövzəsinin tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1997.

⁶⁴ Fəqih rəhbərin universitetlərdəki nümayəndəliklərinin üzvlərilə görüşdə çıxışından: 1997.

görmüş olacağıq. Tərəf-müqabilləri, dinləyiciləri tanımaq və seçmək lazımdır. Bəzi şəxslər müəyyən qruplarla əlaqə yarada bilirlər, başqaları da başqa qruplarla. Tərəf-müqabili seçmək lazımdır. Elm hövzəsinin idarəçiləri bu sahələrdə fəaliyyət göstərməli və proqram hazırlamalıdırlar. Dinləyiciləri, onların suallarını və onlara hakim düşüncələri öyrənmək lazımdır. Bu gün dünyada yeni şübhələr və təzə sözlər ortaya qoyulur. Onların bəziləri elmi, yaxud yarımelmi əsaslara malikdir. Dini təbliğ, dinin fikrini bəyan etmək, başqa sözlə desək, dini müdafiə və ya izah etmək istəyən şəxs dünyadakı yeni düşüncə və sözlərin nə olduğunu bilməlidir. Bizim hövzələrimizə bu tanışlıq vacibdir.⁶⁵

İslamın gənc mütəfəkkir nəsli

Bu gün Allaha şükür olsun ki, elm hövzələrində, bəzi universitetlərdə və digər mərkəzlərdə İslam mütəfəkkirlərinin yeni gənc nəsli yetişmişdir. Onlar düşmənin planlarına rəğmən, mətləbləri incələyir, təhlil və izah edirlər. Baş tutmasını istəmədikləri iş baş tutdu və İslam ağacının yeni şaxələri cücərdi. Ona heç bir şey edə bilmirlər. Bu gün düşmənin düşündüyü şübhələrə cavab olaraq yolaçan və həlledici sözlər deyilir. Bu əlaqə beləcə qalacaq.⁶⁶

Təhsildə məzəmmət olunmuş məqsədlərdən çəkinmək

Fiqh mövzularına başlamazdan öncə şərəfətli "Tühəf əl-üqul" kitabından bir hədis deyək: "Ey Nöman oğlu! Elmi üç məqsədlə öyrənmə!"⁶⁷ (İmam Sadiq (ə) buyurur ki,) elmi bu üç məqsəddən ötrü öyrənmə: Biri budur ki, onunla riyə etmək, özünü ona-buna göstərüb alim olduğunu demək istəyəsən: "Elmi özünü göstərmək üçün öyrənmə!" İkincisi budur ki, elmi fəxr etmək üçün öyrənmə. Güman ki,

⁶⁵ Yenə orada.

⁶⁶ Ərdəbil vilayətinin gəncləri ilə görüşdə çıxışından: 2000.

⁶⁷ Bu, İmam Sadiqin (ə) Möminət-Taqa buyurduğu bir hədisdir: "Tühəf əl-üqul", səh: 313.

birinci məqsəd, yəni özünü göstərmək adi xalq arasında "mən aliməm" deməkdir. İkincisi isə alimlər arasında özünü göstərməkdir. Yəni elm öyrənməkdə məqsəd bu olsun ki, alimlərin arasında fəxr edib "bəli, biz də bunu bilirik" desin. Elmi bunun üçün də öyrənmə. Üçüncüsü budur ki, mücadilə və mübahisə etmək üçün elm öyrənmə. Mücadilə sərt mübahisədir. Bu, şərəfətli Quranda da var. Merac gecəsinin hadisələrində deyir ki, öz gözü ilə gördüyü məsələ barədə onunla mübahisə və mücadilə edirsiniz?!⁶⁸ Bu hadisə əsasən, həzrət buyurmuşdur ki, bu üç məqsədlə elm öyrənmə. Əslində elmi bilmək və əməl etmək üçün öyrənmək lazımdır, özünü göstərməkdən, mübahisə və mücadilə etməkdən ötrü yox.⁶⁹

Elmi tərk etməkdə məzəmmət olunmuş məqsədlər

"Və onu üç məqsəddən ötrü tərk etmə..." Bu üç məqsəddən ötrü də elmi buraxma: biri cəhalətə rəğbətdir. Bəziləri bilməmək istəyirlər. Sanki bilməklə və elmlə inadkarlıqları var. Təəccüb etməyin. Dünyada bir sözə də qulaq asmayan, yaxud digərlərini bir söz dinləməkdən də çəkindirən insanlar var. Onlar da bu elmin vücuda gəlməsinə imkan vermək istəmirlər. Bəziləri özləri qulaq asmırlar, bəziləri digərlərini qulaq asmaqdan çəkindirirlər, həmin elmlə tərsliklərinə görə onu öyrənməmələrini istəyirlər. Burada ümumi bir cümlə şəklində buyurur: "cəhalətə rəğbətdən ötrü". Görəsən burada deyilən elmdə məqsəd imamların sözlərində işlənən elm, yəni din elmi və fiqhdir? Mümkündür. Buna əsasən, cəhalətə rəğbət – yəni bu məsələdə cəhalət, bu elmə nisbətən cəhalətdir. Amma ola bilsin kimsə desin ki, xeyr, burada "əl" artikli bütün elmlərə şamil olduğunu göstərir: elmə cahil olmaq istəyindən ötrü heç bir elmi buraxma. Bəzən insanın marağı və ya vaxtı olmur. Bu başqa məsələdir. Amma burada deyilir ki, elmi onun özü ilə tərslik etməkdən ötrü tərk elmə.

⁶⁸ "Nəcm"/12.

⁶⁹ Fiqhin ali ixtisas (xaric) dərindən: 2000.

İkincisi budur ki, elmə zahidlik və rəğbətsizlik səbəbindən onu buraxma. Zahidlik - könülsüzlük və rəğbətsizlik deməkdir. Elmi ona rəğbətsizlik üzündən tərk etmə. Yəni bir şeyi bilmək sənin üçün o qədər az əhəmiyyətli olmasın ki, ona meylsiz olasan.

Üçüncüsü budur ki, xalqdan utanmağa görə elmi tərk etmə. Bəzi adamlar elm öyrənməyi sanki özlərinə yaraşdırmırlar. Halbuki əgər eşitsələr, otursalar, öyrənsələr, onlara bəzi üstünlüklər bəxş edər. Amma eyni zamanda istəmir, elm öyrənməyə utanırlar. Sanki öz məqamlarını elm öyrənməkdən uca bilirlər.⁷⁰

Hövdədə ciddi dərs oxumağın zəruriliyi

Mənim çıxışımın son hissəsi siz əzizlərə tövsiyə və xatırlatmalardır. Birincisi budur ki, əzizlər, dərs oxumağa ciddi yanaşın, proqramda olan qüsurlar sizi dərstdən saxlamasın. Xeyr, nə qədər ki, proqram dəyişməyib, mövcud proqram ciddi şəkildə icra olunmalıdır. Gərək dərs oxuyasınız. Orta pilləni bitirənə qədər mənim tövsiyəm budur. Orta pillədə təhsil alan tələbələr onu bitirməyincə dərstdən başqa heç bir işlə məşğul olmasınlar. Dərs çox ciddidir, çox əhəmiyyətlidir. Elm və savad əsas amildir. Onsuz heç bir rol ifa edə bilməz və ya düzgün ifa edə bilməzsınız. Səhv rol ifa etmək də kənarda durmaqdan qat-qat ziyanlıdır.⁷¹

Elmi və siyasi özünəinam

Mənim siz əzizlərə digər tövsiyəm budur ki, elmi və siyasi baxımdan özünüzdə tam özünəinam yaradın. Sizin elminiz olduqca dəyərli, bəşər həyatının çoxlu düyünlərini açan elmdir. Sizin siyasi ayıqlığınız, siyasi mövqeyiniz, həmçinin düşüncə ayıqlığı, düşüncə və etiqad mövqeyiniz müxtəlif mühitlərə təsir etməlidir. Gənc tələbə müxalif düşüncə tufanları ilə üzləşdikdə qorxmamalı, vahiməyə

⁷⁰ Yenə orada.

⁷¹ Yenə orada.

düşməməlidir. Özünüzdə bu qüruru, özünəinamı və özünə güvənmə qüdrətini mütləq yaradın. Getməli yollar vardır.⁷²

Tələbənin ilk vəzifəsi

Bizim tələbəmizin ilk vəzifəsi dərs oxumaq və alim olmaqdır. Burada elm sözündə mənim məqsədim hövzə elmidir; yəni fiqh, fəlsəfə, kəlam, üsul, bunlara bağlı olanlar, bunların əsas və müqəddimələri. Mən təkid edirəm ki, elm hövzəsi bizim mədrəsə elmimizlə məşğul olsun. Biz siyasətlə, yaxud ictimai xidmətlərlə məşğul olub mənəviyyat və düşüncə işlərimizdən qalmamalıyıq. Alim olmaq lazımdır. Alim olmağa çalışın və elminizlə cəmiyyəti də alim edin.⁷³

Şəhid Mütəhhərinin kitabları

Fəlsəfəni, fiqhi, mərhum cənab Mütəhhərinin fikirlərini öyrənin. Mənim fikrimcə, hər bir tələbə üçün vacib işlərdən biri cənab Mütəhhərinin bütün kitablarını əvvəldən axıra qədər diqqətlə oxumaq və müzakirə etməkdir; istər şərh etdiyi fəlsəfə üsullarını – onun şərhini mütləq lazımdır - istər yazdığı digər əsərləri, məsələn, İlahi ədalət, Cəbr və ixtiyar, İslam və zamanın tələbləri və sair kitabları. Hövzənin proqramı sahəsində çalışan cənablar buna şərait yaratsınlar. Bunlar tələbəni inkişaf etdirən amillərdir. Demək istəmirəm ki, cənab Mütəhhərinin bu kitablarda dediyi sözlər yüz faiz nöqsansızdır. Xeyr, siz oxuyun, nöqsanını tapın, şərh yazın, deyin ki, bu söz zəifdir; istər iqtisadiyyatda, istər din maarifində, istər tövhiddə, istər digər məsələlərdə. Cənab Mütəhhəri ibadət adamı idi. Mən onunla yaxından tanış olmuşam və bu xüsusiyyəti görmüşəm. İbadət adamı olmaq insanı pak və şəffaf saxlayır.⁷⁴

Təəssübkeşlik və Qərbə uyğunlaşma - iki qeyri-elmi yanaşma

⁷² Yenə orada.

⁷³ Qəzvin şəhərinin alim və hövzə tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 2003.

⁷⁴ Yenə orada.

Biz meydanda idik və o zaman aparılan bəzi mübarizələrin elmi olmadığını görürdük. Bu mübarizələr təəssübkeşlik və etiqad üzündən idi; oxumadan, başa düşmədən, nə olduğunu bilmədən bir sözü rədd edirdilər. Geniş bir sözün bir tərəfini özlərinə aid edir, onunla vuruşur və mübarizə aparırdılar. Bu, ehkamçılığı, durğunluğu və qeyri-elmi yanaşmanı yada salırdı. Bir qrup insan da yeni və idxal edilmiş fikirlərin təsiri altına düşüb İslamı, İslam təfəkkürünü bunlara uyğunlaşdırmağa çalışırdı. Dinin boynuna minnət də qoyurdular ki, biz İslamı gənclərin bəyəndiyi və xalq tərəfindən qəbul edilən vəziyyətə gətirmişik. Bəzən aşdan isti kasaya dönüb bu fikirlərin sahiblərindən bir neçə addım da irəliyə gedirdilər. Qorxurdular ki, olmaya irticaçılıqda-filanda ittiham edilsinlər. Biz bəzi yerlərdə bunu da gördük. Onlar nübüvvəti, tövhidi, məadı, imamət, fiqh, İslamın siyasi və ictimai məsələlərini İslama yad məktəblərdə, bəzən ateizmdəki oxşarlarına sarı çəkir və minnət də qoyurdular ki, biz İslamı hamıya sevdirdik, qəbul etdirdik və s. Bu da başqa bir yayınma idi. Bunların hər ikisi yayınmadır.⁷⁵

Ayıq və təqvalı ruhanilərin elmi inkişafda rolu

Mənəviyyat, dəyər və din çırağını yanar saxlamaq üçün işə girişən sizlər olmasanız, bütün bu inkişafalar dəyərsiz olar və hətta antidəyəərə çevrilər. Elm hövzələrinin əhəmiyyəti burada bəlli olur. Bu baxışa görə sizin işiniz bütün işlərdən əhəmiyyətliyədir. İnkişaf halında olan bir cəmiyyətdə elmi, aydın baxışlı, aydın düşüncəli, qorxmaz, mömin, ismətli, geniş məlumatlı və ilahi qorxusu olan bir təbəqənin olması bu inkişafaların azgınlıq, sapqınlıq istiqamətində və tarixi prosesdə süqut məqsədilə işlədilməyəcəyini müjdələyir. Dini elmlər üzrə təhsil alan siz gənclərin rolu budur. Bunun qədrini bilin. Bu çox əhəmiyyətlidir.

Mənəviyyat, təqva, dəyər və dini hidayətlə yanaşı olan sivilizasiya, elm və maddi inkişaf dünyanın təcrübə etmədiyi bir şeydir. Biz

⁷⁵ "Pak hikmət" konfransının təşkilatçıları ilə görüşdə çıxışından: 2004.

dünyanın ən inkişaf etmişləri cərgəsinin başında duracağıq. Görürsünüz ruhanilərin və siz gənclərin rolu nə qədər həssasdır?!⁷⁶

Hövizə tələbələrinin tədqiqatçı səviyyəsinə qədərki təhsildə ciddiliyi

Bizim cəmiyyətimizdə din elminə, din məntiqinə və əsaslandırmasına malik olan, fəlsəfədə, kəlamda, yeni fəlsəfədə işləyən və şübhə yayanlarla diskussiya aparan yüzrlə şəxsiyyət olsa, görün cəmiyyətdə hansı böyük hadisə baş verər! Həmin qrup tərəfindən dünya səviyyəsində müxtəlif dillərdə minlərlə elmi kitab, jurnal və məqalə nəşr olunsa, görün dünyanın bu nöqtəsindən bütün düşüncə mühitinə hansı işıqlı günəş saçar! Bunların hamısı mümkündür, xəyal deyil. Bunların puç və mənasız arzular olduğunu güman etməyin. Xeyr, bunlar əlçatan reallıqlardır. Lakin əli uzatmaq, özünü bu həqiqətə çatdırmaq və onu tutmaq lazımdır. Bunun üçün iradə olmalıdır. Gərək ciddi şəkildə dərs oxuyasınız. Mənim tələbə gənclərə həmişəki tövsiyəm budur. Bu gün elm hövzələrinin ixtiyarında olan elmləri öyrənin və özünüzü dərin tədqiqat həddinə çatdırın. İnsan başdansovdu işlərlə tədqiqatçı, fəqih və filosof olmur. Gərək bu təməlin hər bir kərpicini möhkəm şəkildə bir-birinin üzərinə düzüb zirvəyə çatasınız.⁷⁷

Hövizənin bugünkü inkişaf etmiş nəslə – din elmindən gözlənilənlərin təminatçısı

Elm hövzəsinin - istər mübarək Qum hövzəsinin, istər Məşhəd və İsfahan hövzələri kimi digər böyük hövzələrin nailiyyətləri barədə çox danışılmış, bu barədə müjdələr verilmişdir və verilir.

⁷⁶ Ayətullah Müctəhidi adına elmi mədrəsənin tələbə və müəllimləri ilə görüşdə çıxışından: 2004.

⁷⁷ Yenə orada.

Bu gün hövzələrdə inkişaf etməkdə olan nəsil şübhəsiz, bizim dini elm mərkəzindən gözlədiyimiz böyük işləri görə biləcək. Bu şərtlə ki, bu hərəkət dayanmasın, günbəgün təkmilləşsin və inkişaf etsin.⁷⁸

Keçmişdə böyüklərin yüksək elmi dözümlülüyünə nümunə

Mərhum Hədaiq sahibi ilə mərhum Vəhid Bəhbəhani bir-birinə müxalif idilər. Hər ikisi eyni zamanda Kərbəlada yaşayırdı, birgə elmi mübahisələr də edirdi. Bir gecə onlar şəhidlər ağası İmam Hüseynin (ə) pak məqbərəsində bir məsələ üstündə mübahisəyə başladılar. Bu iki ruhani sübh azanına qədər ayaq üstə mübahisə etdilər. Vəhid Bəhbəhani o zaman nisbətən gənc idi, lakin Hədaiq sahibi qoca kişi idi. Onlar bir-biri ilə mübahisə də edirdilər, amma hər ikisi bir idilər, hər ikisi tədris edirdilər. Mən eşitdim ki, Vəhidin şagirdləri - Vəhid əxbarilərin qatı əleyhdarı idi - olan Riyaz sahibi və digərləri gedib Hədaiq sahibinin dərslində də iştirak edirdilər. Belə olmuşdur. Biz hövzədə dözümlülük səviyyəsini yüksəltməliyik. Bəli, birinin fəlsəfi zövqü var, birinin irfan zövqü var, birinin fiqh zövqü. Ola bilsin bir-birlərini qəbul etməsinlər.

Mən bir neçə ay öncə Məşhəddə dedim ki, mərhum ağa Şeyx Müctəba Qəzvini uca hikmət fəlsəfəsinə, Molla Sədranın üslubuna qarşı idi. O bu məsələdə olduqca kəskin və sərt idi. İmam isə Molla Sədra məktəbinin xülasəsidir. Təkcə fəlsəfi sahədə yox, irfanda da belədir. Amma mərhum ağa Şeyx Müctəba imamı nəinki qəbul, hətta təbliğ də edirdi; ömrünün sonuna qədər imamı təbliğ etdi. O, imamı görmək üçün Məşhəddən Quma gəldi.

Mərhum ağa Mirzə Cavad Tehrani Məşhəddə həmin məktəbin görkəmli nümayəndələrindən idi, imamın televiziya yayımlanan təfsir dərslərinə etiraz etmişdi, amma cəbhəyə getdi. Mənim özümə dedi. Həm o, həm mərhum ağa Mirvarid belə idilər, amma müdafiə də edirdilər. Üslub və məktəb baxımından müxalif, lakin siyasi, ictimai və

⁷⁸ Yenə orada.

dostluq baxımından bir idilər, bir-birinə dözürdülər. Qumda belə olmaq lazımdır.⁷⁹

Birliyi qorumaqdan ötrü aşkar mücadilənin yerinə elmi mübahisə aparmaq

İslam ümmətindən olan qardaşlar bir-birinin hörmətini saxlasınlar. Öz etiqadlarını qorusunlar, lakin digərlərinin hörmətini, hüququnu, onların düşüncə və etiqadlarının hörmətini saxlasınlar, mübahisə və diskussiyanı elmi məclislərə həvalə etsinlər. Alim və mütəxəssislər istəsələr, elmi məclisdə oturub məzhəb mübahisələri etsinlər. Ümumi yerdə, elmi incələmə və təhlil qabiliyyəti olmayanlarla mübahisə etmək isə bir-birini yamanlamaqdan fərqli bir şeydir. Alimlər və məmurlar bunu idarə etsinlər. Bu barədə bütün müsəlman qrupların üzərinə vəzifə düşür.⁸⁰

⁷⁹ Yenə orada.

⁸⁰ Yenə orada.

Dördüncü fəsil: Təhsil

Hövlərdə digər İslam elmlərinə diqqətin zəruriliyi

Bizim hövzəmizdə Quran təcrid olunmuşdur; məsələn, Quran elmi, Qurana aid məsələlər. Keçmiş alimlərimiz bu gün Quran elmləri adı altında tanınan elmə dair çoxlu kitablar yazmışlar və indi də xoşbəxtlikdən, bəziləri bu elmlə məşğul olurlar. Müstəqil bir elm olan təfsir də, hədislə tanışlıq, hədis elmi də belədir. Bu elmə dərindən yiyələnmək yaxşı təsnifat və istifadələrlə nəticələnir. Təəssüf ki, biz indi bunların hamısından məhrumuq. İş və tədqiqatın lazım olduğu rical elmi də belədir. Yaxşı kitablar yazılsa da, rical elmində böyük boşluq hiss olunur. Biz rical rəvayətçilərini tanımaqla sünnə sahəsində özümüzə elmi əsas formalaşdırmaq istəyirik. Bunun üzərində işləmək lazımdır. Həmçinin tarix də çox əhəmiyyətlidir, ondan hətta fiqhdə də istifadə etmək olar. Bir çox fiqh məsələləri tarixlə əlaqədardır, lakin biz buna az diqqət yetirmiş və hətta bunu kəşf etməmişik. Əlbəttə, mən burada tarixi müstəqil elm kimi nəzərdə tuturam. Bu bir İslam elmidir. Kimlərsə tarixdə işləməlidirlər.⁸¹

Yeni dərslər kitabları yazmağın zəruriliyi

Qum Elm Hövzəsinin və digər elm hövzələrinin problemlərindən biri dərslər vəsaitləri ilə əlaqədardır. Dərslər kitablarından danışan kimi deyirlər ki, hansısa böyük alim də həmin kitabları oxuyub; daha inqilabçı olanlar deyirlər ki, imam həmin dərsləri oxuyub imam oldu. İmam doğrudanmı həmin dərsləri oxuduğuna görə imam oldu?! İmam xüsusi bir gövhər idi. Sizin imamda müşahidə etdiyiniz böyüklük bu dərslər kitablarını oxumaqdan irəli gəlir. Bundan əlavə, mərhum imamın bu kitabları oxuduğu dövrlə indiki dövr arasında 60-70 il zaman fərqi vardır.

⁸¹ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərslərindəki söhbətlərdən: 1991.

Yeni dərs kitabı hazırlayın. Nə eybi var ki, bir qrup oturub yeni dərs kitabı yazsın?! Deyirlər ki, biz Şəhid Sani olmaıq. Şəhid Sani olmazsınız, amma bizim bugünkü fəqihlərimizin bir çoxu keçmiş fəqihlərdən elmlidirlər. Mən demirəm ki, elmi dərəcələri və istedadları onlardan çoxdur. Bəlkə də onların dövründə olsaydılar, onlar kimi ola bilməzdilər, amma onların çoxunun fiqhi dərk səviyyəsi bizim keçmiş fəqihlərimizin çoxundan yüksəkdir. Nə üçün olmaz?! Üsul kitabı hazırlayın, fiqh kitabı hazırlayın, müxtəlif səviyyələr üçün dərsliklər yazın, dərs vəsaitlərini dəyişdirin.⁸²

Höviznin dərs vəsaitində yenilik

Həqiqətən xətrini çox istədiyimiz əziz dostlarımızdan biri mənə deyirdi ki, hövizdə plastik məhsul düzəltmək olmaz; Mütəvvəl, sonra Məalim, sonra Qəvanin, sonra Lüməni şərhilə birgə əvvəldən axıra qədər oxumaq lazımdır. Mən ona dedim ki, mən demirəm plastik məhsul düzəldin; mən deyirəm ki, bu gün dünyada dəmirdən də bərk olan məhsuldan kağızdan da nazik bir səhifə düzəldirlər, bunu edin.

Yenilik etməliyik. Məgər belə böyük və bu qədər istedadlı bir toplumun dərs vəsaitində yeniliyi olmaya bilər?! Fərdi işin nəticəsi olmur, kollektiv işlər görülməlidir.⁸³

Höviz dissertasiyası barədə

Biri Təhsil müavinliyidir. O, proqram altında olan mədrəsələri və ixtisas institutlarını idarə etməli, təhsil üçün proqram və dərs vəsaiti hazırlamalı, dissertasiya şəhadətnaməsi verməli, tələbələrə dissertasiya yazmalarını istəməlidir. Siz cənablar nə üçün dissertasiya yazmırsınız? Bir tələbə bir pillədə dörd-beş il təhsil alır, sonra ona bir mövzu verirlər, müəllim ona elmi rəhbərlik edir və bir elmi iş ərsəyə gəlir. Bu çox yaxşıdır. İndi bizim höviz tələbələrımız beş, altı, on il ali-

⁸² Həzrət Mehdi (ə) doğum gününün ildönümündə Qum Elm Hövzəsinin alim, müəllim və tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1992.

⁸³ Yenə orada.

ixtisas (xaric) dərslərinə getdikdən sonra bir elmi rəhbər götürsünlər, onlara bir fiqh mövzusu verib desinlər ki, işləyin. Görün bu yolla nə qədər mövzular həll olunacaq. Universitetlərin mənim maraqlandığım mövzularda yazılan bəzi dissertasiyalarını mənə gətirirlər, görürəm ki, çox yaxşıdır və bu gənclər yaxşı işləyirlər. Hövzə gənclərinin istedadı onlardan çox olmasa da, az deyil. Allaha şükür olsun ki, zəhmətkeşlikləri və tədqiqata həvəsləri də yüksəkdir.⁸⁴

Hövzədə müxtəlif İslam elmlərinə diqqətin zəruriliyi

Mənim fikrim budur ki, biz bayırdan nəyin lazım olduğuna və sonra onu hövzədə necə və hansı proqramla yaratmağın mümkünlüyünə baxmalıyıq. Əvvəla, bizim yalnız fiqh və üsul elminə ehtiyacımız yoxdur; baxmayaraq ki, fiqh və üsul hövzənin gördüyü ən əsaslı işdir. Nə üçün? Çünki cəmiyyət İslam şəriəti ilə idarə olunur, İslam şəriəti də fiqlə əldə edilir və üsul elmi onun müqəddiməsidir. Bizim bütün müqəddimələri ilə - üsul, ədəbiyyat və lazım olan digər elmlərlə birgə olan fiqhə ehtiyacımız var. Hədis də lazımdır. Biz ilahi hikməti Quran və hədisdən öyrənməliyik. Deməli, hədis önəmli bir şərtidir, həm də çox genişdir, Quranın təfsirçisidir və lazımdır. Təfsir, Quran elmləri, Quran hermenevtikası, Quran, hikmət və kəlamla tanışlıq lazımdır. Hikmət və kəlam da bugünkü mental, praktik və siyasi sistemin əsas bünövrəsinin təminatçısı kimidir.

Əlbəttə, hikmət və kəlamda həmişə bizim kitablarımızda mövcud olan klassik mövzuları işləməməliyik. Əsas və təməl mövzuların kənarında dünyada elm və fəlsəfə inkişafının meydana çıxardığı mövzularla da məşğul olmalıyıq. Qərb fəlsəfəsinin yenilik və inkişafı olmuşdur. Qərb təfəkkürü getdiyi yolları son yüz ildə getmişdir. Yeni yollar peyda olmuşdur. Marksizm Qərb təfəkkürü və fəlsəfəsində mühüm bir dönəm idi. Ondan sonra yeni təfəkkürlər meydana

⁸⁴ Yenə orada.

çıxmışdır. Bəziləri onun əks istiqamətindədir, bəziləri isə tamamilə əks olmasa da, müxalif istiqamətdədir.⁸⁵

İslam fəlsəfəsinə ehtiyac və hövzənin Qərb fəlsəfəsi ilə tanışlığının zəruriliyi

Bir alim və mütəfəkkir İslam fəlsəfəsindən xəbərsiz halda oraya gedib hansısa Qərb mütəfəkkirinin, yaxud filosofunun sözlərini öyrənir və gəlir. Hər bir məktəbdə hər halda üç-dörd məntiqli söz və ondan da artıq buna bənzər söz vardır. Bunları gətirib bizim düşüncə mühitimizdə yayır, gənclərimizin müdafiəsiz və silahsız beyni də bütünlüklə qəbul edir.

Materialist və Allaha etiqadsız bir düşüncə ilə ilahi və fiqhə söykənən bir quruluş qurmaq mümkündürmü?! İslam həyatını istəyirsinizsə, ilahi düşüncəniz olmalıdır. Burada bizim fəlsəfəmiz təşəbbüsü ələ almalı, beyinləri silahlandırmalı, suallara cavab verməli və hətta sual irəli sürməlidir. Bizim fəlsəfəçi mütəfəkkirlərimiz, elm hövzəmizin fəlsəfə və kəlam ixtisasında təhsil alan tələbələr Qərb mütəfəkkirlərinin sözlərini, yeni fikirlərini öyrənməli, onların nə dediyini, sözlərinin nə olduğunu bilməlidirlər. Hövzədə elmi səfərlər təşkil etmək və çoxlu işlər görmək lazımdır.⁸⁶

Hövzənin dörd əsas fənni üzrə mütəxəssis yetişdirmək

Fiqh, hədis, təfsir və hikmət! Düzdür, bunların kənarında digər elmlər də var və onlardan istifadə olunur; qeyri-əsas elmlər də var. Məsələn, bu gün bəzi mədrəsələrdə xarici dillər, humanitar elmlər üzrə bəzi fənlər - psixologiya, sosiologiya, hətta dəqiq elmlər, məsələn, riyaziyyat oxuyurlar, astronomiya oxuyurlar. Bunların eybi yoxdur. Bunların olması yaxşıdır, lakin o dörd fənn üçün peşəkar alim və mütəxəssislər lazımdır.⁸⁷

⁸⁵ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərsinin birinci günündəki söhbətlərdən: 1993.

⁸⁶ Yəni orada.

⁸⁷ Yəni orada.

Dini əsaslandırma elmi bir metoddur!

Fəqahət bir tədqiqat metodudur, elmdir. Bu elmi öyrənmək lazımdır. Dini öyrənmək, araşdırmaq üçün hamıya yol açıqdır, lakin dini araşdırmanın bir elmi metodu var və bu, avam işi deyil; kim necə gəldi Quran və sünnədən nəticə çıxara edə bilməz. Ruhaniliyin əsas elmi fiqhdir. Əlbəttə, İslam fəlsəfəsi və irfanı da var və hər ikisi fəqahətin geniş mənasının daxilindədir.⁸⁸

Hövvə elmlərini asanlaşdırmaq

Hövvənin keyfiyyətini artırmaq lazımdır ki, əvvəla, hövvə təhsili asanlaşsın. Çünki müasir dövr sürət və asanlıq dövrüdür. Siz görürsünüz ki, savadsız bir adam təhsilə başlayır, bir neçə il ötdükdən sonra bir mütəxəssisə çevrilib işə başlayır; həkim, mühəndis, yaxud humanitar və ya texniki elmlər üzrə ekspert olur. Elmsiz bir insan qısa müddət ərzində bir mərhələni keçirib bir yerə çatır. Yəni indi elə dövrüdür ki, insanlar öz məqsədlərindən ötrü uzun illər gözləyə bilməzlər. İndi kompüter dövrüdür, işlər asanlıqla və sürətlə görülür.⁸⁹

Hövvədə yeni təhsil vasitələrindən istifadə

Mən bəzi dostlara dedim ki, az müddətdən, məsələn, bir neçə ildən sonra kompüter insan həyatında bugünkü oxumaq və yazmaq savadı kimi özünə yer açacaq. Bu gün kiminsə oxumaq və yazmaq savadı olmadıqda tamamilə geri qaldığı kimi, bir qədər ötdükdən sonra kimsə kompüterlə işləyə bilməsə, həmin həddə geri qalacaq. Bizim yoldaşlarımız ulaqla hərəkət etsələr, biz də onların kənarında piyada yeriyə bilərik, uzaqbaşı bir qədər geri qalacağıq. Amma onlar avtomobillə, biz isə piyada, yaxud ulaqla hərəkət etsək, çox geri qalacağıq. Hər halda, sürətlə hərəkət etmək üçün bir vasitə tapmağa məcburuq.

⁸⁸ Şagird və tələbələrle görüşdə çıxışından: 1995.

⁸⁹ Qum Elm Hövvəsinin Ali Şurasının üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1996.

Bu məsələnin bizim dərs və elmlərimizin mahiyyətinə heç bir aidiyyəti yoxdur, məzmun və mahiyyət öz halında qalır, biz yalnız vasitələri dəyişdiririk. Bu gün kimsə Tehrandan Quma getmək istəyəndə bir qatır, yaxud dəvə götürüb gedə bilməz. Avtobus var; minir və iki saata çatır. Nə üçün özünü gecikdirməlidir?! Bunun üçün məzmunları dəyişdirməyə lüzum yoxdur ki, kimsə "ağa, hövzə əldən çıxdı", yaxud "bizim elmlərimiz əldən çıxdı", yaxud "xalq savadsız oldu" - desin. Xeyr, həmin elm, həmin savad, bilgi və məlumat var, lakin keçmişdə onlardan fərqli şəkildə istifadə edirdilər. İndi dünyada hər şey inkişaf etmişdir və bu inkişaflardan istifadə etmək lazımdır. Əgər istifadə etməsək, geri qalacağıq.⁹⁰

Tədris və təhsil metodlarında inkişaf

İnkişaflardan biri də təhsil və tədris metodlarına və elmlərin təsnifatına aiddir. Bunlar dünyada inkişaf etmişdir. Bu gün dünyada bütün sahələr belə inkişaf edir. Biz bu yollardan istifadə etməsək, sanki çap sənayesindən, avtomobildən, yaxud mikrofondan istifadə etmirik. İndi kimsə mikrofondan istifadə etməyə bilər?! Çoxlu şagirdi olan bir müəllimin mikrofondan istifadə etməsi təbiidir. Təşkilati məsələlərdə, tədris və təhsil metodlarında və bu tip işlərdə elmi inkişaflardan istifadə də belədir. Əgər işə bu baxışla başlasaq, mənəcə hövzənin işi çətin olmaz.⁹¹

Ən şərəfətli elm

Hər bir elm dəyərli, böyük məqsədlərə malik olan elmlər isə daha dəyərlidir. Dəyərdə heç bir elm məqsədi insanların xilasından, hidayətindən, sapqın insanların qaranlıq beyinlərinə və həyatlarına işıq saçmaqdan ibarət olan elmə çatmaz.⁹²

⁹⁰ Yenə orada.

⁹¹ Yenə orada.

⁹² Məşhəd Elm Hövzəsinin tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1997.

Mütərəqqi tədris metodlarından istifadə

Baxın, dediyimiz bu üslublar yalnız vasitədir. Deməli, ən mütərəqqi üslublardan istifadə edib tədqiqat və təbliğata lazım olan dərsləri keçmək olar. Hövzənin icbari dərslərindən olmasa da, təbliğata lazım olan dərslər var; məsələn, xarici dil. Fərz edin dünyada 5, 6, yaxud 7 mühüm dil var, bunları bilməsək, işimiz alınmaz: ingilis, urdu, ərəb və digər dillər. Kimsə bu dilləri bilməsə, təbliğat sarıdan əlibağlı olar. Bunları əksər, yaxud bütün tələbələrə öyrətsinlər; həm təbliğat, həm də dünyada mövcud elmi mətnlərdən istifadə etmək üçün.⁹³

İnsanların ehtiyacını aradan qaldırmaq üçün elmə həvəsləndirmə

Elmə həvəsləndirmək, əsasən, onun ehtiyacı insanlara çatdırılmasından ötrüdür. Bəllidir ki, İslam təlimlərində təkid göstərilən elm tövhid elmi və dini bilgilərdir. Onu təbliğ, ona əməl etmək çox əhəmiyyətli, onu əldə etmək çox dəyərlidir.⁹⁴

Elm hövzəsi - dini ixtisasın yeganə mərkəzi

Şübhəsiz, bu elm və tədqiqatların mərkəzi elm hövzələridir. Bu o demək deyil ki, elm hövzələrindən kənarda olanların İslam məsələləri barədə düşünməyə haqları çatmır. Söhbət haqdan getmir. Söhbət bundan gedir ki, bu tədqiqatlara zəruri imkan və hazırlıqlar elm hövzələrindən başqa yerlərdə yoxdur. Həkim olmağa hər kəsin haqqı çatır, lakin bunun üçün tibb institutuna girmək lazımdır. Biz müəllimin, elmin, laboratorianın və mütəxəssisin olmadığı yerdə elm axtara bilmərik. Dini dərk, dini ixtisaslara yiyələnmə yeri də elm hövzələridir. Düzdür, hər bir kəsin müəyyən məlumatının olması mümkündür, lakin

⁹³ Qum Elm Hövzəsinin Ali Şurasının üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1997.

⁹⁴ Fəqih rəhbərin universitetlərdəki nümayəndəliklərinin üzvlərilə görüşdə çıxışından: 8 1997.

mütəxəssis olmaq üçün elm hövzələrinə və elmi mütəxəssislərin yanına getmək, onlardan öyrənmək lazımdır.⁹⁵

Hövizənin İslam elmlərində elmi-ixtisas təhsilinin əhəmiyyəti

Elm hövzəsi cavabdeh olmalıdır. Bu gün elm hövzələrinin əhəmiyyəti yalnız buna görə deyil ki, dini təbliğ edə bilərlər və etməlidirlər. Sözsüz ki, bu, mühüm və ümdə vəzifələrdən biridir. Lakin təbliğatdan daha əhəmiyyətli, yaxud ən azı onun qədər əhəmiyyətli olan elmi ixtisasın, dini əsas və təlimlərin təhsilidir; istər fiqh, istər fəlsəfə, istər növbəti mərhələdə digər elmlər. Odur ki, hövzələrin, din alimlərinin, din müəllimlərinin və din təhsilinin əhəmiyyəti böyükdür.⁹⁶

Hövizələrdə əsas elmlərin prioritet olması

Hövizələrdə hansı mövzuların əsas sayılması barədə dəfələrlə danışmışıq, indi də deyirik: Elm hövzələrində əsas fənlərin birincisi fiqhdır, ikincisi kəlam, üçüncüsü fəlsəfə. Fiqh - elm hövzələrinin fəqərə sütunu, kəlam - elm hövzələrinin təməllərindən biri və fəlsəfə - elm hövzələrinin qəti ehtiyaclarındandır. Yaxşı və işgüzar müəllimlər, həvəskar və araşdırıcı tələbələr bu üç elmi öyrənməlidirlər. Hövizələr bu sahədə aktiv, dinamik və həvəslə hərəkət etməlidirlər. Eyni zamanda bunlarla kifayətlənmək olmaz. Bunlar əsas fənlərdir. Bunların kənarında digər lazımlı elmlər də var. Təfsirlə tanış olmaq lazımdır. Fiqhin kənarında lazımi müqəddimə kimi üsul elmi öz yerində qalmalıdır. Kitab və sünnəni anlamaq üçün hazırlıq sayılan müxtəlif elmlərlə, məsələn, hədis, rical və digər elmlərlə tanış olmaq lazımdır. Bunlardan əlavə, din təbliğatı fənnini də öyrənmək lazımdır.⁹⁷

Təhsilin kənarında tədqiqat

⁹⁵ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərindəki söhbətlərdən: 1999.

⁹⁶ Yəne orada.

⁹⁷ Yəne orada.

Əlbəttə, bu işləri işinizin kənarında görməlisiniz. Tələbələr belə tədqiqat işləri ilə yanaşı dərsi və hövzənin əsas elmi ehtiyatlarını tərk etməməlidirlər. Gözlənilən budur ki, təhsil olsun, kənarında bunlar da olsun. Bunların hər ikisi bir-birinə kömək edirlər; həm tədqiqat təhsilə kömək edir, həm də təhsil tədqiqata. Siz (Höccətül-İslam Seyid Hadi Rəfii) söylədiniz ki, bəzi cənablar çox əhəmiyyətli yanaşırlar. Belə xüsusiyyətlər elmi cəhətdən diqqətlə araşdıran şəxslərdə görünür. Bilikliliyin qayəsi təhsildən irəli gələn tədqiqat ruhudur. Odur ki, cənablar dərsi davam etdirməlidirlər. Əlbəttə, bir tələbə kiminsə dərsinə getməyə ehtiyac duymaya bilər. Çox gözəl, tədqiqatla məşğul olsun.⁹⁸

Hövzənin dərslər kitablarını dəyişdirməyin zəruriliyi

Natiqlər dərslər vəsaiti barədə danışdılar. Tamamilə doğrudur. İndi zamanı yadımda deyil, amma mən Quma səfərlərin birində... Bəli, qardaşların biri dedi ki, on ildir. Bilmirəm. Mən elə bilirdim üç-dörd il bundan əvvəl olub. Mən Qumda alimlərlə iclasda dərslər kitablarının dəyişdirilməsindən danışdım, dərhal etirazlar ucaldı. Əlbəttə, bilirdim ki, bəziləri buna qarşı çıxacaqlar. Amma dərslər kitablarının dəyişilməsi lazımdır, mütləq dəyişilməlidir, bunda heç bir şübhə yoxdur.

Bir qardaşımızın burada toxunduğu dəlili qeyd etdim. Çox güclü dəlildir. Əgər dərslər kitablarını dəyişdirmək pis olsaydı, gərək Məalim kitabını oxuyaydıq, daha Qəvanin, Rəsail, Füsul və Kifayə nə üçün yazıldı? Bəli, bu düzgündür, indi də belədir.

İndi də dərslər kitabı mütləq dəyişdirilməlidir. Çalışmaq lazımdır ki, tələbənin diqqəti məsələni başa düşməyə yönəlsin, mətnin mənasını anlamağa yox. Bu, hünər deyil ki, biz mətni anlaşılmaz edək, yaxud anlaşılan olmasına kömək etməyək, mətn dolaşq qalsın və tələbənin çoxlu vaxtını tutsun. Bunun harası hünərdir, harası yaxşıdır, bunda hansı fayda var?! Yox, mətni elə aydın edək ki, məsələni anlamağa

⁹⁸ İmam Hadi (ə) müəssisəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 2001.

istedadı olan onun üzündən asanlıqla anlasın. Müəllim də mətni başa salmağa çətinlik çəkməsin və təkcə məzmunu bəyan etsin.

Kifayəni yeni Kifayəyə çevirək. Nə eybi var?! Məkasib kitabında mətləbləri bəyan edərkən şeyxin üslubu daim ictihadi çək-çevir etməkdir. Çünki bu kitab Şeyx Ənsarinin xaric (ali ixtisas) dərsidir. Məkasib elə-belə kitab deyil. Kim Şeyx Ənsari kimidir?! Bu qədər məkasib yazıblar, lakin onun xaric dərsi yazılı formaya salınmışdır. Şeyxin xaric dərşində oturan adam üçün yaxşıdır, mətləbi daim bu tərəfə çəkir, o tərəfə çəkir, ehtimal irəli sürür. Lakin fiqhi əsaslandırılmış mətn üzündən öyrənmək istəyən üçün yaxşı deyil, tələbə çətinliyə düşür. Bunu asanlaşdırırsınız. Şeyxin həmin mətləblərini başqa bir kitabda, lakin səlis və aydın şəkildə yazsınız. Şeyxin hər bir məsələdə olan tədqiqatını gözəl surətdə bəyan etsinlər. Amma diqqətli olsunlar ki, onun dediyi olsun, yeni kitabda həmin sözü yazsınız. Bu olacaq yeni Məkasib. Bu, vacib işdir. Mənim fikrim budur. Ola bilsin hövzənin məsul şəxsləri, müdirləri və bəzi görkəmli insanlar qəbul etməsinlər və bu iş baş tutmasın. Amma bir gün, şübhəsiz, baş tutacaq.⁹⁹

⁹⁹ Yenə orada.

Beşinci fəsil: Tədqiqat

Hövizənin tədqiqat mərkəzlərinin missiyası

Hövizənin çoxlu tədqiqat mərkəzi olmalıdır ki, bütün bu sahələrdə bir istehsalçı kimi daim və modern formada işləsin, məhsul versin. Əgər rejim üçün bir məsələdə sual yaransa, məsələn, torpaq və musiqi məsələsində, daha geniş bir çərçivədə iqtisadi sistemdə, xarici münasibətlərdə, digər xalqlarla əlaqədə, valyuta məsələlərində, dövlət məmurlarının dəyərləndirilməsində və hər bir rejimin həmişə əsaslı şəkildə üzləşdiyi bu tip yüzlərlə məsələdə biz hansı əsasla qanun qəbul edək, hansı əsasla idarə qaydaları tənzimləyək və işləyək? Bir mərkəz belə suallara cavab verməlidir.¹⁰⁰

Tədqiqat - hövizdən gözlənilən işlərdən biri

Biz ölkəmizin İslam dünyasındakı mövqeyinə baxdıqda hövizdən beş əsas iş gözləyə bilərik. Hövizənin özü həyatda qalması üçün o beş işdən təxminən üçünə ehtiyacıdır, iki işə də hövizdən kənarda ehtiyac var. Əlbəttə, bizim apardığımız bu bölgü kompleks deyil.

Birinci iş təqlid müctəhidliyindən və fətva verməkdən ibarətdir. Xalq həmişə təqlid müctəhidinə və müftiyə ehtiyacıdır, onu yetişdirmək və işi də hövizənin üzərinə düşür. İkinci iş müəllim yetişdirməkdir. Hövizənin təbii ki, özündə yetişməli olan müəllimlərə ehtiyacı var. Üçüncü iş elmi məsələləri araşdırmaq və yazmaqdır; istər bayırdan hövizəyə təklif olunan, istərsə də hövizənin özünə aid mövzularda. Həmçinin kitab yazan tədqiqatçı və müəlliflərə ehtiyacı var; həm hövizdən kənardakılar üçün lazım olan, həm fiqh mövzularında yeni tədqiqatları ehtiva edən və yeni əsaslandırma metodunu bəyan edən kitabları - imam bu müraciətdə və qabaqkı müraciətlərin birində ona toxundu – həm də dərs vəsaitini.

¹⁰⁰ Qum Elm Hövizəsinin tələbə və müəllimlərinin nümayəndələri ilə görüşdə çıxışından: 1989.

Bu üç iş daha çox hövzənin daxilinə, o biri iki iş isə xaricinə aiddir. Dördüncüsü məhkəmə, beşinci isə təbliğatdır.¹⁰¹

Yeni üsullarla fiqhi daha dərindən mənimsəmək

Fiqh və fəqahət hövzələrdə inkişaf etməlidir. Bu inkişaf həm dərinlik baxımından, həm genişlik və həyat məsələlərini əhatə etməsi baxımından olmalıdır. Fiqh dərinləşməli, indikindən dərin olmalıdır; necə ki, siz Əllamə Hillinin dövründəki fiqhın Şeyx Tusinin dövründəki fiqhdən dərin olduğunu, yəni müxtəlif fikir və nəzərlərlə üzləşdiyini, zaman ötdükcə xüsusi formada dərinləşib mürəkkəbləşdiyini görürsünüz. Məsələn, Mühəqqiq Saninin - Əli ibn Əbdülali Kərəkinin dövründəki fiqh əllamənin dövründəki fiqhə nisbətən daha dərinidir. Yaxud misal üçün, şeyxin Məkasibdəki fiqhində daha çox dərinlik vardır. Biz bu dərinliyi artırmalıyıq. Dərinliyin mənası bu deyil ki, əlavə və lazımsız tədqiqatlarla məşğul olaq. Xeyr, məsələni incələmək, onu yeni üsullarla araşdırmaq və dərinləşdirmək lazımdır. Tədqiqatçılar bunun metodlarını öyrənə bilərlər.

Fiqh metodikasında yenilik

Biz fiqhi genişləndirməliyik. Bizim fiqhimiz fəqahət səviyyəsinin genişliyi baxımından inkişaf etməli və həyatın bütün sahələrinə şamil olmalıdır.

Çox gözəl. Biz nə üçün fiqh kitablarımızda və fiqhın müxtəlif bölmələrində lazımi araşdırma aparıb həyatın idarəsi üçün yollar tapmırıq?! Deməli, həm səviyyə baxımından inkişaf etməli, daha çox genişlənməlidir, həm də üslub baxımından. Qeyd olunan bu fiqh metodikasının yeniliyə və inkişafa ehtiyacı var. Daha effektiv olması onun üzərində işləmək lazımdır.¹⁰²

Tədqiqat və araşdırmanın yeni üsullarından istifadə

¹⁰¹ Yenə orada.

¹⁰² Yenə orada.

Hövvə yeni tədqiqat üsulları ilə tanış olmalıdır. Tədqiqat dedikdə məqsədimiz həm dərin araşdırma, həm də geniş araşdırma. Avropa metodlarında bunun hər ikisinə tədqiqat deyirlər. Adlarla işimiz yoxdur, bu da bir növ araşdırma. Bu gün hər iki tədqiqat növünün yeni üsulları var. Müəllimlər tələbələrə yönəldirlər, qrup işləri görülür və kollektiv tədqiqat təqdim olunur. Kollektiv tədqiqat fərdi tədqiqatdan daha etimadlıdır; onda mübahisələr az, inkişaf isə çox olur. Hövvədə bu üsullardan istifadə etməliyik.¹⁰³

Tədqiqatın idarəsi

Hövvənin tədqiqat qurumları olmalıdır. Əgər bir nəfər oturub özü üçün tədqiqat aparırsa, bu, sözsüz ki, dəyərli işdir, lakin belə böyük təşkilatın işi bu deyil. Mərhum Ayətullah Bürucerdə illərlə Bürucerdə idi, tək-tənha bir dünya tədqiqatı apardı. İndi sizin belə böyük bir təşkilatda apardığınız tədqiqatlar bir nəfərin tədqiqatlarının yarısı qədər də olmasa, bunun nə qiyməti var?! Bu gün bir elmi təşkilatda tədqiqat işinin mütərəqqi qayda-qanunu və üsulu var; kompüter var, kollektiv tədqiqat var, lazımi mövzular var. Amma hövvədə birisi lazım olmayan bir mövzuda tədqiqat aparır; iki nəfər bir mövzunu araşdırır və eyni əsər təqdim edir. Tədqiqat işi üçün idarəçilik və nizam-intizam lazımdır. Elm hövvəsində bu nizam-intizam yoxdur.¹⁰⁴

Hövvədə az xərclə ərsəyə gələn nəfis elmi işlər

Xalq bilmir ki, elm hövvələrində nə qədər nəfis və dəyərli elmi fəaliyyət göstərilir; bilmir ki, elm hövvəsinin mühüm fənlərində çox dəyərli işlər maddi cəhətdən necə ucuz qiymətə görülür. Hövvənin çoxlu işləri az xərclə görülür. Halbuki eyni iş adi idarələrdə, universitetlərdə, nazirliklərdə və digər yerlərdə görülsə, bəlkə də beş

¹⁰³ Yenə orada.

¹⁰⁴ Həzrət Mehdiinin (ə) doğum gününün ildönümündə Qum Elm Hövvəsinin alim, müəllim və tələbələrinin toplantısında çıxışından: 1992.

dəfə, on dəfə artıq xərc götürər. Hövzə mahiyyətcə qənaətcildir, əbəs, faydasız və böyük xərc tələb edən zahiri işlərə diqqətsizdir. Xalqın çoxu bunları bilmir.

Hövzələrdə nə qədər gözütox və iddiasız alim, tələbə işləyir, dərs oxuyur, tədqiqat aparır və müəllim edir. Dünyanın böyük alim və tədqiqatçılarının gizli bir yerdə, qaranlıq bir otaqda oturub böyük zəhmətlə yeni bir şey kəşf etdikləri kimi, bunlar da eləcə və çətin məişət şəraitində irfanda, fəlsəfədə, fiqhda, üsulda, ricalda, hədisdə, təfsirdə və digər sahələrdə yeni düşüncələr yaradırlar. Bu işləri stolsuz, kondisionersiz, təşkilatsız, katibəsiz, telefonsuz edirlər.¹⁰⁵

Yeni vasitələrdən istifadənin zəruriliyi

Mənim fikrimcə, bu işlərlə bu gün elm hövzələrində tədqiqat bir ildə ötən yüz il qədər inkişaf edir. Həqiqətən belədir. Biz bir dəfə bir hədisi nə qədər axtardıqsa, tapmadıq, axırda da işdən daşındıq. İndi ürəyiniz istəyən qədər qarşınızdadır; sanki deyir: "Ömr et, gətirim". Odur ki, tədqiqatdan qaçmaq üçün həqiqətən bəhanə yoxdur. Bu gün tədqiqatla məşğul olan gənclərin tədqiqat aparmamaq üçün üzrləri yoxdur.

Elə bir gün də gələ bilər ki, məsələn, bu cihazların birini sizin başınıza birləşdirəcəklər; elmi-fantastik ədəbiyyatda olduğu kimi. Bəlkə də kiçik bir cihaz düzəldəcəklər, qulağa qoyulan bir eşitmə aparatı kimi başınıza qoyacaqsınız və bütün bu məlumatlar beyninizdə əks olunacaq. Belə olacaq. İradə edib düyməni basan kimi tez o hədis yadınıza düşəcək və oxumağa başlayacaqsınız.

Belə olacaq. Elm budur. Dərd burasındadır ki, bugünkü gündə də bəzi şəxslər qədim üsullardan əl çəkmirlər.¹⁰⁶

Namazın kəlam, irfan və ictimaiyyət cəhətlərini araşdırmaq

¹⁰⁵ Fiqhin ali ixtisas (xaric) dərsinin birinci günündəki söhbətlərdən: 1993.

¹⁰⁶ İslam Elmlərinin Kompüter Tədqiqatları Mərkəzinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1993.

Namazı uca tutmağın başqa bir əlaməti onun elmi müəliəsi və tədqiqatıdır. Elm hövzələrində namaz və onunla bağlı məsələlər ən geniş fiqh mövzularını təşkil etdiyi kimi, namazın kəlam, irfan və ictimai cəhətləri də belə olmalıdır. Din alimləri, tədqiqatçı və yazıçılar bu barədə məqalə və kitablar yazsınlar. Dinin təbliğ olunduğu bütün kürsülərdə namaz barədə müxtəlif üsullarla və müxtəlif cəhətlərdən təkrar-təkrar bəhs olunsun. Müxtəlif pillələrin dərs kitablarında namaz barədə münasib olaraq qısa, yaxud geniş, lakin hər iki halda dərin və güclü mövzular yerləşdirilsin.¹⁰⁷

Kəlam elmində yeni düşüncənin istehsalı

Kəlam sahəsində işdən söhbət ediriksə, tez üç-dörd kəlam kitabının yazılması təsəvvür olunmasın. Hövzənin işi daha artıq kitablar nəşr etdirmək deyil, təkmilləşməkdə olan fikir istehsal etməkdir. İstehsal artsa, növbə nəşrə də çatacaq. Nəşr ikinci mərhələdir. Elə bilməyək ki, bir mövzuda on kitab yazdıq və iş bitdi. Xeyr, hövzə kəlam sahəsində yeni düşüncə istehsal etməlidir.¹⁰⁸

Güclü düşüncə dalğaları və tədqiqi məhsulları artırmağın zəruriliyi

Hövzənin indi burada iştirak edən böyüklərindən biri bir neçə il öncə İngiltərəyə getmiş, orada bir kitabxana görmüşdü. Mənə buyurdu ki, bu kitabxananın bir mərtəbəsi son bir neçə ildə qərblilər tərəfindən yazılmış əxlaq kitablarına məxsus idi. Bu bir neçə ildə Qum Elm Hövzəsi nə qədər əxlaq kitabı yazmışdır? Onun mində biri, on mində biri? Fikrimcə, bundan da azdır. Bu hələ əxlaqdır və bilirsiniz ki, Qərbin əxlaqla arasы yoxdur. Əlbəttə, onların əxlaq kitabları daha çox əxlaq fəlsəfəsi, əxlaqın rəddi, qeyri-mənəvi və maddi əxlaq barədədir. “Merac əs-səadət” və “Came əs-səadət” kitablarından sonra biz hövzələrimizdə

¹⁰⁷ Şiraz şəhərində keçirilən illik namaz toplantısına müraciətindən: 1994.

¹⁰⁸ Qum Elm Hövzəsinin alim və müdirləri ilə görüşdə çıxışından: 1995.

hansı kitabı yazmışıq? Düzdür, son bir neçə ildə elmi bir əsər kimi ortaya qoymağa layiqli bir neçə əxlaq kitabı yazılmışdır.

Bu məsələ eynilə hüquqda da müşahidə olunur. Siz görün mədəni hüquqda, cəza hüququnda, müxtəlif hüquqi mövzularda necə çeşidli tədqiqatlar aparılmışdır. Bu iş həm Qərbdə, həm də şüa olmayan İslam dünyasında baş vermişdir. Biz bu sahələrdə, insafla deməliyik ki, çox geri qalmışıq. Hələ bu bizim öz ixtisasımızdır; hövzələrin ixtisası əsasən fiqhdır.

Görün fəlsəfə, kəlam, yeni kəlam, din fəlsəfəsi, dinşünaslıq və digər sahələrdə nə qədər yazıb və işləyiblər. Bunların hamısı səhv də ola bilər. Amma hər halda, cəmiyyətin beyin mühitinin bir hissəsini dolduran elm və düşüncə məhsuludur. Siz hal-hazırda haradasınız? Bunlarla necə mübarizə aparmaq istəyirsiniz? Haradadır Əbdülcəlil Razi Qəzvini ki, bu dövrə uyğun ən-Nəqz kitabını yazsın və bir kitab yox, bu sahələrdə bəlkə də on min kitab yazılsın.¹⁰⁹

İşlənmiş mövzuları dərinləşdirmək kifayət etmir!

Bugünkü tədqiqatçı, misal üçün, Şeyx Ənsarinin işlədiyi mövzularla, eyni sahədə daha dərinliyə getməklə kifayətlənməməlidir. Tədqiqatçı yeni üfüqlər kəşf etməlidir. Bu iş keçmişdə də olmuşdur. Misal üçün, Şeyx Ənsari iki dəlil arasında ziddiyyət zamanı hakimlik məsələsini kəşf etmişdir.

Fiqhın metodlarında yeni üfüqlər açmaq lazımdır. Hansı dəlilə görə bizim böyüklərimiz, fəqih və tədqiqatçılarımız bu işi görə bilməməlidirlər?! Doğrudan da müasir alimlərin bəzisi elmi qüvvə və dəqiqlik baxımından sələflərdən geri qalırlar. Lakin hövzədə bu iradə hərəkətə gətirilməlidir.¹¹⁰

Hövzədə dərin və məzmunlu araşdırmaların zəruriliyi

¹⁰⁹ Yenə orada.

¹¹⁰ Yenə orada.

Bir məsələ araşdırma məsələsidir. Bu gün Qumda həqiqətən tədqiqat işi başlanmışdır və müxtəlif qurumlar müxtəlif yerlərdə mətnləri araşdırmaqla və bu kimi işlərlə məşğuldurlar. Lakin nizam-intizamsız görülmən tədqiqat işləri bəzi adamlar üçün yalnız çörək ağacıdır. Yəni bir qrup tələbə pul almaqdan ötrü bir neçə saat tədqiqat işi görür. Bu gün hövzəyə aşılana tədqiqat da universitet mənasında olan tədqiqatdır; yəni mətnlərin üzündən tədqiqat aparırlar. Hövzənin fəxri budur ki, tədqiqatı dərin və məzmunludur. Biz bunu əldən verməməliyik. Tədqiqatçılara müxtəlif mövzular verib desinlər ki, gedin bu sualların cavabını tapın. Hövzənin özü bu işi idarə etsin və lazım olduqda pul da verilsin. Hər halda, siz mühüm və yaxşı işlər görmək üçün mövzular üzərində işləməlisiniz. Bir neçə yaxşı tələbəyə pul da verin ki, işləsinlər.¹¹¹

Hövzə tədqiqatlarında yeni cihazlardan istifadə

Mənim kompüterim var, ondan istifadə edir, ən çətin tapılan hədisləri də bir neçə dəqiqə ərzində tapıram. Qumda hazırlanan bu proqramda - bu proqramlar fikrimcə, ibtidaidir və yetərinçə təkmilləşdirilməyib - bir düyməyə vurmaqla çoxlu hədislər kağız üzərində yazılır və ünvanı ilə birgə insanın ixtiyarına keçir. Kim istəsə, ehtiyat üçün (çap versiyasına) baxa bilər. Nə üçün bundan istifadə olunmasın?!¹¹²

Yeni üföqləri kəşf etməyin zəruriliyi

Mən Allaha çox şükür edir və sevinirəm ki, həm gənclik enerjisinə, həm də elmə malik bir qrupun bizim böyük elmi hövzəmizdə tədqiqat işində çalışdığını görürəm. Tədqiqat və dərinlik olmadan, yeni düşüncə sahələrini fəth etmədən heç bir iş görmək olmaz. Elm hövzələrində bizim qüsurlumuz bu olub: tədqiqat apardığımız fiqh, yaxud üsul məsələlərində də - bizim tədqiqatımızın çoxu əsasən bu iki sahədə

¹¹¹ Qum Elm Hövzəsinin Ali Şurasının üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1995.

¹¹² Qum Elm Hövzəsinin Ali Şurasının üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1997.

olmuşdur – yeni üfüqlərə çox zaman az diqqət yetirmiş və eyni mövzunu daha dərinlən araşdırmağa üstünlük vermişik. Böyük fəqihlərin gördüyü işlərdən xəbərdarsınız. Bu işlərin bəzisi heyvətəmizdir, amma hamısı şaquli formada get-gedə dərinləşir, heç bir üfüqi genişlənmə yoxdur və insan yeni sahələr müşahidə etmir.

Fərz edin, icmali elmin yüz, yaxud yüz on beş şaxəsi var və bir nəfər onunu da əlavə edir. Yaxud fərz edin, şübhəli paltar barədə yeni bir tədqiqat aparır, düşüncə və baxış dairəsinə isə çox zaman bir şey artırılmır. Odur ki, biz işlənməmiş mövzulara girişdikdə, məsələn, fəqihin rəhbərliyi, İslam hökuməti, yaxud İslam cihadı məsələsini araşdırdıqda mövzunun üfüqlərinin bəyan olunmadığını görürük.¹¹³

İslam quruluşu üçün tətbiqi tədqiqatlar

Mühüm məsələlərdən biri budur ki, bizim tədqiqatımız tətbiqi olmalıdır. Yəni praktikadan uzaq olan quru tədqiqatla məşğul olmaq az zamanda və az fürsətdə uzaq yolla getmək deməkdir. Siz görün bütün təkallahlıların, islahatçıların, Allaha və İslama iman bəsləyənlərin arzuladığı İslam quruluşunun bu gün nəyə ehtiyacı var; bunu axtarmalısınız. Biz bu işlərlə həqiqətən gec məşğul olduq. Kaş inqilabın əvvəlindən sizin kimi yüz nəfər peyda olub nə müharibəyə qoşulaydı, nə də siyasətə; gedib oturaydı və İslam quruluşu üçün bu məsələləri araşdıraydı.¹¹⁴

İslam quruluşunun ehtiyacını təmin etmək

Bu gün mühüm olan budur ki, biz bu quruluşun elmi düşüncə, əsas və güclü mental təməlləri sarıdan nəyə ehtiyacı olduğuna bilək və İslam hökumətinin gücləndirilməsinə dair önfərziyyə ilə araşdırma aparaq. Bəzi xırda tədqiqatçıların nə qədər elmi çəkisinin olduğu bəlli deyil. Yaxşı olmaları da mümkündür, bunda sözümlə yoxdur. Onların

¹¹³ Ayətullah Əmini və Dini Ekspertlər Məclisinin bir neçə tədqiqatçısı ilə görüşdə söhbətlərindən: 2000.

¹¹⁴ Yenə orada.

nöqsanı budur ki, bu önfərziyyəni görməzdən gəlmişlər, İslam hökumətinin, fəqih, yaxud fiqh hakimiyyətinin şəriət baxımından legitimliyi barədə mücadilə, mübahisə və şübhə yaymaqla məşğuldurlar.

Biz bu fərzlə araşdırmalıyıq ki, İslam dini cəmiyyəti və bəşəriyyəti maddi və mənəvi cəhətdən idarə etmək üçün gəlmişdir. Önfərziyyə budur ki, hakimiyyət İslamın və İslam quruluşunun əlindədir və bu quruluş idarə etmək istəyir, oturub digərlərinin idarəsinə tamaşaçı olmaq istəmir. Bu fərzlə bütün tədqiqatımıza istiqamət verməli və ehtiyaclarımızı ölçməliyik. Gərək ehtiyaclarımıza baxaq və onları təmin edək.

Bu gün bəzi şəxslər tərəfindən İslamın siyasi quruluşunun ən ibtidai və ən aydın əsaslarına puç dəlillərlə irad tutulur. O da bundan ibarətdir ki, ümumiyyətlə, İslamın siyasətlə işi var, yoxsa yox. Yəni bir zaman İslam hərəkatının cürət və qüdrətlə, özünə və çoxlu resurslarına güvənərək güclü şəkildə bəyan etdiyi və ona əsasən bir siyasi quruluş qurduğu bir amili zəif, əsassız və məntiqsiz sözlərlə sual altına almaq istəyirlər. Əgər belə olsa, elmi və nəzəri baxımdan həqiqətən mənasız, dəyərsiz və puç olan bu sözlərdən sonra dinin heysiyyəti, hörməti və sevgisi qorunarmı?! Bu onu göstərir ki, onlar səhnəni boş görürlər. Əgər elmi-mədəni baxımdan güclü şərait olsaydı, bu söz deyilən kimi məsxərə olunsaydı, təbii ki, deyilməzdi. Lakin kimlərinsə bu sözləri dediyini görürük. Odur ki, bizim bu tədqiqata çox ehtiyacımız var. Biz bu ehtiyacların nə olduğunu bilməli və onları təmin etməliyik.¹¹⁵

Düşüncə yeniliklərinin dünyaya hakim nəzəriyyələrdən təsirlənməməsi

İnqilabdan öncə İslam yeniliklərində səhv edənlərdən biri də mənəm: "Mən nəfsimə bəraət qazandırmıram"¹¹⁶. O zaman nadir istisnalardan başqa bizim hamımız bir səhvə düşər olurdıq. O da budur

¹¹⁵ Yenə orada.

¹¹⁶ "Yusuf"/53.

ki, dünyanın siyasi ədəbiyyatına hakim təfəkkürlər bizim istiqamətimizə təsir göstərirdi. Məsələn, bir zaman sosializm dünya ədəbiyyatında çox uca və yüksək mövqeyə malik idi. İslama etiqad bəsləyənlərdən və İslam üçün işləmək istəyənlərdən kim İslam iqtisadiyyatı barədə araşdırma aparırdısa, bir yolla məsələni sosializmə sarı çəkirdi; hətta həqiqətən İslama etiqadlı olanlar da. Yayınmaların çoxu buradan başladı. Bəzi nəzəriyyələr tədqiqatçının beynində təsir buraxdı, düzgün incələmə aparılmadan qəbul olundu.

Doğrusu, həmin bəla keçmişdəkindən çox az olsa da, təəssüf ki, bu gün də mövcuddur. Bu gün sekulyarizm və digər mövzular bir yana, hətta demokratiya haqda deyilən sözlər də Qərb demokratiyasına qayıdır, Qərb demokratiyası meyar götürülür, halbuki onun müxtəlif növləri vardır.

Biz bu demokratiyanı meyar götürür və hakim edirik. Səhv olan budur. Dinin sözünü bəyan etmək lazımdır. Bütün sahələrdə belədir. Hakim Qərb mədəniyyətinin bizim düşüncəmizə hər hansı müdaxilə və təsirinə imkan verməməliyik.

Müxtəlif tədqiqatlarda bəzi şəxslərin səhvlərə yol verdiyi müşahidə olunur. Məncə, bu səhvlərin əksəriyyətinin mənşəyi budur: Quran və sünnənin höccət olmasını və İslam quruluşunun haqlılığını deyil, Qərbdə geniş yayılmış təfəkkürləri önfərziyyə seçirlər.¹¹⁷

Hövdədə tədqiqat sisteminin vahid idarəsi

Bu gün Qum Elm Hövzəsində xoşbəxtlikdən, bəzisi hövzəyə, bəzisi hövdədən xaricə və bəzisi xüsusi sahələrə aid olan çoxlu araşdırmalar aparılır, gənc tələbə və alimlər tədqiqat işləri görürlər. Hövzənin müdiriyyəti bunları bir-birinin təkmilinə yönəltməlidir. Belə ki, bu tədqiqatların məcmusu düşmənin düşüncə və təbliğat hücumundan xəbər tutmaq və ona qarşı mübarizə imkanını yaratsın, müxtəlif sahələrdə aparılan tədqiqatlar tətbiqi cəhətə malik olsun, kim

¹¹⁷ Ayətullah Əmini və Dini Ekspertlər Məclisinin bir neçə tədqiqatçısı ilə görüşdə söhbətlərindən: 2000.

bir tədqiqat qrupu yaratmaq istəsə, hövzənin müdiriyyəti ilə məsləhətləşsin, onun tövsiyələrinə əməl etsin və kimin nə iş gördüyü bilinsin. Hövzədə tədqiqat proqramına ümumi nəzarət olmalı, təkrar, əbəs və faydasız araşdırmalar aparılmamalı, hövzənin zamanı tələf edilməməlidir. Bu, çox vacib işdir.¹¹⁸

Dəqiq tədqiqat işi

Bir məsələ budur ki, bəzi işlərin adı tədqiqat olsa da, daha çox xidmətdir, tədqiqat deyil. Bu o demək deyil ki, xidmət əhəmiyyətsiz bir şeydir. Xeyr, o da mühümdür, lakin xidmətin kənarında dəqiq tədqiqat işləri görülməsə, xidmət düzgün edilməyə də bilər. Təkidlə bildirirəm ki, hövzənin bütün fəaliyyətlərində tədqiqat və araşdırma məsələsinə bir qayda kimi baxılsa, yaxşı olar.¹¹⁹

Tədqiqatda təkrar və paralel işlərdən çəkinmək

Nəzərə qarpan ikinci məsələ budur ki, bu işlərdə əvvəla təkrar var. Biz burada bir neçə elektron-informasiya işi müşahidə etdik. Bəllidir ki, onları idarə edənlər çox peşəkar və həvəskar insanlardır, amma bəzi işlər təkrardır. Paralel iş küfr deyil, lakin potensialı tələf edir. Buna əsasən, bir məsələ budur ki, bəzi işlərdə təkrarçılıq aydın görünür. Necə ki, biz dedik və nümunəsini göstərdik. Bəzi işlərin də forması bir-biri ilə fərqli, məzmunu isə birdir. Bilinir ki, bu iş digər otaqda görülmən işlə eynidir. Tədqiqata böyük ehtiyacımızı nəzərə alsaq, belə təkrar işlər bəlkə də israfçılıq sayılır.¹²⁰

Tədqiqat çatışmazlıqlarının hərtərəfli təmini

¹¹⁸ Feyziyyə mədrəsəsində Qum Elm Hövzəsinin müəllim, alim və tələbələrinin böyük toplantısında çıxışından: 2000.

¹¹⁹ Qumda hövzə tələbələrinin ixtisaslı sərgisinə baxış keçirərkən etdiyi söhbətlərdən: 2000.

¹²⁰ Yenə orada.

Dünən də işarə vurduğumuz kimi, hövzənin tədqiqat işləri bir-birini tamamlamalı, hövzənin öhdəsinə düşən bütün ehtiyacları təmin etməlidir. İnsan burada onu hiss etmir, ümumi olaraq bütün çatışmazlıqların əhatə olunması duyulmur. Bilirsiniz ki, sərhəddəki hər bir radarın bir şüası var və bir dairəni əhatə edir. Radarları müəyyən məsafələrlə düzürlər və ümumilikdə boş nöqtə qalmır; yəni bir-birini təkmil edirlər, düşmən təyyarəsi, düşmən qüvvəsi heç bir tərəfdən ölkə sərhədini pozub daxil ola bilmir. Siz belə olmalısınız. Sizin bu radarlarınız - məqsədi dini müdafiə etmək, dinin və İslam maarifinin təbliğinə hazırlıq olan tədqiqat mərkəzləri elə tənzim olunmalı, bir-birinin kənarında elə düzülməlidir ki, hər bir nöqtəni əhatə etsin. Bu indi hiss olunmur. Bunu necə yaratmaq olar?

Mən düşünürəm ki, hamı qəbul etsə, hövzənin müdiriyyəti bu məsuliyyəti üzərinə götürə bilər. Yəni tədqiqat boşluqlarını görsün və tədqiqatçını oraya yönəltsin. Tədqiqat mərkəzi açmaq istəyən şəxsi də bu sahəyə yönəldib desin ki, burada bizim çatışmazlığımız var. Yaxud təkrarçılıq edənləri boş sahələrə yönəltsin. Elə etsinlər ki, ümumilikdə kompleks bir əhatə dairəsi yaransın. Əlbəttə, əvvəldə qeyd etdiyim kimi, bizim böyük tədqiqat potensialımız var, kadr və düşüncə baxımından heç bir problemimiz yoxdur, lakin bu işlərin gecikməsindən ötrü narahatıq. Əgər hövzənin müdiriyyəti bunu idarə etsə, bu narahatlıq da aradan qalxar.¹²¹

Tədqiqat müdiriyyətinin sözünü qəbul etmək

Bu müdiriyyət hövzənin bütün işlərində söz deyə bilməli və özünün fikri olmalıdır; o cümlədən tədqiqat məsələsində nəzəri olmalıdır ki, bu iş pərakəndəlikdən xilas olsun. Tədqiqatla məşğul olanlar, böyük alimlər, dəyərli şəxsiyyətlər, təqlid müctəhidləri və digərləri harada olsalar, bunu qəbul etsinlər. Yəni müdiriyyətin bu

¹²¹ Yenə orada.

səlahiyyətini - tədqiqat mərkəzlərini lazımi mövzulara yönəldib boşluqları doldurmasını hamı qəbul etsin. Bu, vacib işdir.¹²²

Yerində saymaqdan qurtuluş

Bildiyiniz kimi, tədqiqat, yenilik və dərinlik olmadan insan heç bir sahədə uca məqsədlərə çata bilməz. Əgər bu yenilik – yəni dərin tədqiqat və araşdırma olmasa, nəticədə yerimizdə sayacaq və dünyadan geri qalacağıq.¹²³

Tədqiqatlara dini hidayətin hakim olması

Bir məsələni xatırladım: Xahiş edirəm xüsusən düşüncə məsələlərində tədqiqat aparan qardaşlar dini hidayət xəttinin itməsinə qoymasınlar. Biz dini kitab yazan elə şəxslər gördük ki, məqsədləri xalqı azdırmaq deyildisə də, nəticə elə oldu. Din adı, din məqsədi ilə və din üçün görülən bəzi işlər sonda xalqı dindən uzaqlaşdırır. Çalışın tədqiqat sahələrinin heç birində belə ziyan və faciə yaranmasın. Çünki o zaman bunun bəlası qurtarmaq bilməyəcək.¹²⁴

Tədqiqata diqqətin Qum hövzəsinin yaxşı addımı olması

Qumda görülən yaxşı işlərdən biri müxtəlif tədqiqat işlərinə diqqətdir. Keçmişdə belə deyildi; tələbələr uzaqbaşı öz dərslərini dərindən oxuyur, araşdırır və müəllimə edirdilər. Yəni nadir hallar istisna olmaqla, müxtəlif elmi üfüqlərə açıq baxış mövcud deyildi. Peyğəmbərin (s) məktubları kitabını yazan mərhum Əhmədi Miyanəcinin işi hövzədə bir fenomen sayılırdı. Bu məsələ bir hövzə tələbəsini maraqlandırır, Peyğəmbərin (s) məktublarını araşdırır, yüz dəfə özünü danlayır – adətən insan özünü danlayır və deyir ki, bunun fiqhə, üsula və dərsə aidiyyəti yoxdur - və bu işi sona çatdırır. Bu, nadir bir məsələ idi. Əlbəttə, rical istisnadır və bəzi şəxslər, məsələn, Hacıağa

¹²² Yenə orada.

¹²³ Yenə orada.

¹²⁴ Yenə orada.

Musa və digərləri onu araşdırırdılar. Çünki rical hər halda, fiqhi araşdırmanın şərtlərindəndir. Lakin hövzə işinin kənarında olan digər tədqiqatlar əsla adət olmamışdı. Mərhum Bürucerdı müxtəlif sahələrə dair aydın baxışa malik olsa da, bu iş praktik olaraq hövzədə görülməmişdi və bizim dövrümüzdə belə bir şey yox idi.

Bu gün isə belə deyil; Allaha şükür, hövzədə olduqca çoxlu tədqiqat mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Mən Quma son səfərimdə tədqiqat mərkəzlərinin sərgisinə baxdım. Onların işləri haqda bir siyahı düzəltmişdilər. Sərgidən qabaqkı gecə yorğun olsam da, oturub onların hamısını əvvəldən axıra qədər oxudum. Düzdür, o işlərin bəzilərinin mövzusu çox da dəyərli deyildi, bəzisi də təkrar idi. Amma onların arasında çox yaxşı işlər də vardı. Bu, Qumun yeni baxış tərzini göstərir. Bu, çox gözəldir. Sizin işiniz də bu məqsədlə görülmən yaxşı işlərdəndir. Bunu davam etdirin.¹²⁵

Tədqiqat kompleks olmalıdır!

Gərək tədqiqat qrupları məsələnin kökünə qədər gedib araşdırsınlar. Fərziyyənin doğru və ya yanlışlığına dair elmi faktların hamısını qeyd edib yekun nəticə çıxarsınlar.¹²⁶

Alimanə tədqiqin əhəmiyyəti

Mən iki məqamı xüsusilə vurğulamaq istəyirəm: tədqiqat və incəsənəti. Tədqiqat işi çox mühümdür. Alimanə araşdırma ilə görülmən iş hətta avam camaat üçün də dəyərli və gözəl olur. Sözsüz ki, alimanə iş böyük sözlər danışmaq deyil, elmi əsaslı və düzgün iş görməkdir; hamının başa düşdüyü və avam dillə deyilsə də. Eşitdiyiniz kimi, bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə elmi araşdırmaların bütün sahələrinə böyük büdcələr ayrılır. Milli medianın işlədiyi mədəni məfhumlarda və müxtəlif məsələlərdə araşdırma aparmaq çox mühüm işlərdəndir.¹²⁷

¹²⁵ İmam Hadi (ə) müəssisəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 2001.

¹²⁶ Yenə orada.

¹²⁷ Teleradio Verilişləri Şirkətinin əməkdaşları ilə görüşdə çıxışından: 2004.

Düşüncə istehsalı baxımından geriliyin qarşısını almaq

Başa düşməliyik ki, biz geridəyik. Düşüncə bazarında - istər əqli, istər ictimai elmlərdə, istər hüquq və fiqhdə, istər tarixi və digər sahələrdə düzgün və ya səhv olmasından asılı olmayaraq, hər gün yeni söz ortaya qoyulur. Bizim işləyib çalışmadığımıza və görməli olduğumuz işi görmədiyimizə görə dünyanın fikir mərkəzləri də dayanıb gözləməirlər, daim istehsal edirlər. Düzgün və haqq, eləcə də səhv və batil məhsullar istehsal olunur. Gözləmək olmaz ki, dünyanın düşüncə məhsulları tərcümə olunsun, onlara əl gəzdirilsin, bir müddət ötəndən sonra buraya çatsın, universitetdə, yaxud elm hövzəsində bizim gəncimizi cəlb etsin və biz ondan sonra ziyanı və təhlükəni uzaqlaşdırmaq barədə fikirləşək. Xeyr, bu fikirləri qarşılamaq və uyğun düşüncə mərkəzləri ilə üz-üzə gəlmək olar.¹²⁸

Çoxluq yerinə dərinlik

Hər bir qurumun məhsulları bir meyardır. Sizin məhsullarınız yaxşı və məqbuldur. Qeyd etdiniz ki, üç yüzdən artıq əsər çap olunmuşdur. Bu, dəyərli işdir, amma demək istəyirəm ki, məsələləri dərinləndirən incələmək onların azalmasına səbəb olsa da, eybi yoxdur. Yəni meyar məhsulların həcmi yox, keyfiyyəti olmalıdır. Əlbəttə, bəllidir ki, işin özü istifadə üçündür. Çünki fayda götürülməyən elmin elə də dəyəri yoxdur. Gərək istifadə olunsun və təbii ki, cəmiyyətin, bizim gənclərimizin və inkişaf etməkdə olan nəslimizin arasında yayılsın. Lakin birinciliyi bu məsələyə vermək olmaz. Birinciliyi işin düzgünlüyünə, rəftarda insafa və işdə dərinliyə vermək lazımdır.¹²⁹

Düzgün üslubla dində yenilik imkanı

¹²⁸ "İslam mədəniyyəti və düşüncəsi" Tədqiqat Mərkəzinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 2004.

¹²⁹ Yenə orada.

Bəzi adamlar elə bilirlər ki, dində yenilik imkansızdır. Bizim islami və dini mənbələrimizin xəzinəsi tükənməzdir. Biz öz imkanlarımız qədərincə bu çağlar bulaqdan yalnız bir neçə vedrə su götürmüşük; çalışırıq müxtəlif sahələrdə yeni düşüncə və sözlər istehsal edək. Quran tükənməz bir okeandır. Onda çoxlu həqiqətlər var. Bəlkə də biz dünyanın əksər həqiqətlərini Qurandan öyrənə bilərik, hələ öyrənməmişik. Düşünmək, araşdırmaq, yenilik etmək və müsəlman mütəfəkkirlərin qarşısına yeni söz qoymaq bizim işlərimizdən biridir.

Təbii ki, bütün işlər kimi bu iş də öz üsulu və yolu ilə görülməlidir. Bunun bir metodu var və o metoddan xaric bir iş görmək olmaz. İşdə mütəxəssis olmayan bir şəxsə heç zaman demək olmaz ki, bu fəndə yenilik et. Bu, kitab və sünnə ilə tanış olan mütəxəssislərin işidir.

Bizim bütün sahələrdə, hətta fiqhədə də yeni və aydın düşüncələri olan imam kimi bir şəxsimiz var. Siz görürsünüz ki, müsəlman İranın təqdim etdiyi İslam xalqlara şəkər kimi şirin gəlir və hər yerə yayılır.¹³⁰

İslam yeniliyində yanlış üsul

(Quruluşun) ən əsaslı xətlərindən biri onun islamçılığı, biri xalqınkı olması, biri də yeniliyi və yaradıcılığıdır.

İslamçı olmağın müxtəlif xüsusiyyətləri vardır... Onun mühüm bir cəhəti budur ki, İslam ictihadı bütün ehtiyaclara cavab verə, fəqih, mütəkəllim və filosofların elmi dəstəyi yollar açə bilər.

Biz İslam həqiqətlərini bəyan edərkən İslam yeniliklərini digərlərinin səhv əsasları ilə uyğunlaşdırmaqla bu gözəlliyi məhv edib korlamamalıyıq. Biz digərlərindən öyrənməkdən utanmırıq; bilmədiyimizi öyrənirik, digərlərinin söylədiyi yaxşı sözü də qəbul edirik. Bu, İslamın əmridir. Lakin İslamın sözünü bəyan edərkən əsl İslam sözünü deməliyik.¹³¹

¹³⁰ İslam Respublikası quruluşunun məsul şəxsləri ilə görüşdə çıxışından: 2006.

¹³¹ Həzrət İmam Xomeyninin vəfatının 18-ci ildönümü mərasimində çıxışından: 2007.

Fəqihlərin vasitəsi ilə fiqhi iş

Biz müşahidə edirik ki, ölkəmizdə bəzi qadın və kişilər qadına aid beynəlxalq konvensiyalarla uyğunlaşmaq üçün İslam hökmləri ilə oynamağa, onları azaldıb-çoxaltmağa çalışırlar. Bu səhvdir. Mən demək istəmirəm ki, qadınlara aid fiqh hökmlərimizdə deyilən məsələlərin hamısı mütləq son sözdür. Xeyr, mahir və peşəkar bir fəqihin vasitəsi ilə aparılan bir tədqiqatla bu gün qadın barədə mövcud olan hansısa fiqh hökmünün dəyişməsi mümkündür. Bunun eybi yoxdur. Bu mümkündür və baş vermişdir.

Buna əsasən, fiqh məsələlərində belə bir şey mümkündür. Lakin görülməli iş fiqh əsaslarına yiyələnmiş mahir bir fəqih tərəfindən görülməlidir; özü də fiqh metodikasına əsasən və fəqahət üslubu ilə. Kimsə qərblilərlə, hansısa beynəlxalq konvensiya ilə - onları hazırlayanlar düşüncə təməlləri baxımından İslam əsasları ilə yaşayan və İslama etiqadlı bir xalqdan fərqlidirlər - uyğunlaşmaq üçün İslam hökmlərinin bir tərəfini yonub kəsməməlidir. Bu tamamilə yanlışdır, əsla başadüşülən deyil.¹³²

Tədqiqi fiqh hökmlərinin doğruluğu

Əziz bacılar! Qadın məsələləri sahəsində fəaliyyət göstərən, düşünən və çatışmazlıqları görənlər çıxış yolunu İslamın hökmlərini dəyişdirməkdə görməsinlər. Xeyr, İslamın hökmləri tədqiqatla əldə olunduğu və İslamın əsaslarına uyğun olduğu təqdirdə tamamilə düzgün və məsləhətə uyğundur. Hansısa beynəlxalq təşkilatda, beynəlxalq iclasda hansısa qərarın çıxarıldığına və məsələ, hansısa beynəlxalq konvensiyanın qəbul olduğuna görə biz gəlib qorxu ilə qarışmış dar baxışla öz təfəkkürlərimizi və fiqhimizi dəyişdirməliyik?! Bu, mənim fikrimcə, düzgün deyil.¹³³

¹³² Həzrət Fatimeyi-Zəhranın (ə) doğum gününün ildönümü ərəfəsində alim qadınlarla görüşdə çıxışından: 2007.

¹³³ Yenə orada.

Qədir-Xum məsələsində tədqiqatın zəruriliyi

Əziz qardaş və bacılar! Qədir-Xum məsələsi bir neçə cəhətdən diqqətəlayiqdir.

Məsələnin bir cəhəti İslamın və İslam hərəkatının istiqaməti məsələsidir. Bu bizim etiqadlarımızdan olan vilayət cəhətidir. İmamət məsələsinə və Peyğəmbər (s) - yəni əslində Allah-Taala tərəfindən imamın təyin olunmasına etiqad məsələnin bir cəhətidir. Əgər müsəlmanlar bu hadisəyə tədqiqi gözlə baxsalar, təsdiq edərlər ki, Peyğəmbərin (s) son həccindən qayıdarkən səhranın ortasındakı bu böyük hərəkatının, bəlli müqəddimə və sonluqla Əmirəlmömininin (ə) adını çəkməsinin, "Mən kimin mövlasıyamsa, Əli onun mövlasıdır" - deyə təqdim etməsinin əziz Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra İslamda hökumət və vilayət xəttinin təyininədən başqa heç bir mənası yoxdur. Mənası yalnız budur.

İslam dünyasının tədqiqatçıları tarix boyu bu hadisədən və Peyğəmbərin (s) bu sözündən bu mənanı anlamışlar. Bəlli olur ki, İslama görə hökumət məsələsi yalnız kimlərsə İslam cəmiyyətinin başında durması, dövlətin idarəsi və xalqın həyatının nizam-intizama salınması deyil. İslama görə məsələ yalnız bundan ibarət deyil. İslamda hakimiyyətin imamət mənası vardır.¹³⁴

Kuleyni dövründə Şiənin elmi hərəkatı

Kuleyni dövrü də həssas və çətin dövrdür. O, hicri tarixi ilə təxminən 260-cı ildə dünyaya gəlmişdir. Bu, İmam Həsən Əsgərinin (ə) vəfat etdiyi və kiçik qeybətin başladığı ildir. Onun hicrətin 329-cu ilində vəfat etdiyini nəzərə alsaq, deməli, həyatı Şiə tarixinin ən mürəkkəb və ən həssas dönəmlərindən olan kiçik qeyb dövrünü tam əhatə edir. Şeyx Kuleyni ömrünün təxminən son iyirmi ilini İmam Mehdi (ə) dörd naibinin yaşadığı Bağdadda keçirmişdir. Kuleyninin

¹³⁴ Mübarək Qədir-Xum bayramında xalqın müxtəlif təbəqələri ilə görüşdə çıxışından: 2007.

həyatında olan bu xüsusiyyətlər Şiənin elmi hərəkəti barədə araşdırma aparanlar üçün diqqətəlayiqdir.¹³⁵

Kafi kitabının elmi qaynaq olması

Kafi kitabı 1100 illik bir dövrdə - mərhum Kuleyninin hicrətin 329-cu ilindəki vəfatından dövrümüzə qədər ötən min ildən artıq müddətdə elmi qaynaq olmuş, şiə cəmiyyətləri arasında əl-əl gəzmiş və heç zaman heç bir şiə fəqihi, mütəkəllimi, yaxud təfsirçisi ona ehtiyacsız olmamışdır.¹³⁶

¹³⁵ Siqətül-İslam Küleyninin xatirəsinə dair beynəlxalq konfransa müraciətindən: 2009.

¹³⁶ Yenə orada.

Altıncı fəsil: Zamanı tanımaq və ehtiyacı anlamaq

Hövvənin informasiya arxivi haradadır?

Bizə vurulan ittihamlara, verilən söyüşlərə, əleyhimizə yazılan kitablara uyğun olaraq ehtiyacları bilməliyik. Hövvənin informasiya mərkəzi və arxivi haradadır ki, bunlara baxsın, o mövzular barədə tədqiqat aparıb yazsın. Hövvənin görməli olduğu işlərdən biri budur. Yəni bir mərkəzi olsun və dünyada inqilab haqda yazılan bütün kitabları toplansın; həm birbaşa inqilab barədə olanları, həm inqilabla əlaqədar olaraq Şiəliyi və ya İslamı təhqir edənləri, həm də bizi tərifləyən və bəzən özümüzün diqqət yetirmədiyimiz üstün cəhətlərimizi xatırladan kitabları.

Bu mərkəzdə çalışan hövvə tədqiqatçıları bu kitabların ölkə daxilindəki oxşarlarını da toplamalı və araşdırmalıdırlar. Tədqiqatçı deyəndə tez əldən düşmüş qoca kişilər yada düşməsin. Sizin özünüz kimi gənc tədqiqatçılar oturub bunları qisimlərə bölsünlər, inqilab təfəkkürünü, zehniyyətini, avropalıların ifadəsi ilə desək, inqilab ideologiyasını - təəssüf ki, hələ bu sözün farsca ekvivalentini tapmamışıq – yazsınlar, onu bir cild kitabla və bir sözlə yox, geniş şəkildə bayıra ötürsünlər. Əgər bizdən "inqilabınız nədir?" deyə soruşsalar, deyək ki, budur. Bu işi siz görməsəniz, əksərən səlahiyyəti çatmayan digər şəxslər görəcəklər.¹³⁷

Hövvənin beyin məsələlərində məhdud olması və dünya hadisələrindən xəbərsizliyi

Qərb dünyasında elmi tədqiqatın zirvəsi sayılan on doqquzuncu əsr dindən ayrılmaq və dinin həyatdan çıxarılması əsridir. Bu təfəkkür ölkəmizdə də təsir buraxdı və bizim universitetimizin bünövrəsi qeyri-dini təməllər əsasında quruldu. Din alimləri universitetdən üz çevirdilər, universitet də din alimlərindən və elm hövvələrindən. Bu

¹³⁷ Qum Elm Hövvəsinin tələbə və müəllimlərinin nümayəndələri ilə görüşdə çıxışından: 1989.

kədarli məsələ həm elm hövzələrinə, həm də universitetlərə pis təsir buraxdı.

Elm hövzələrinə pis təsir buraxdı; çünki din alimlərinin fəaliyyətini yalnız və yalnız dinin zehni məsələlərində məhdudlaşdırdı və onları xarici dünyadan xəbərsiz etdi. Elmi inkişafı onlar üçün məchul qaldı. Yeniliyə təmayül ruhu, İslam fiqhində və dini hökmlərin araşdırılmasında yeniliyin zərurəti hövzələrdə aradan qaldırıldı, yaddan çıxdı. Dinin və İslam fiqhinin tədqiqində bu dəyişkənlik həmişə mövcud olmuşdu. Çünki fiqh cəmiyyətin ehtiyacını təmin etmək üçün Quran və sünnəyə əsaslanır. Hövzələr həyat reallığından, dünyada baş verən hadisələrdən və həyata keçən nəhəng dəyişikliklərdən xəbərsiz qaldı və bir sıra fiqhi, əksər hallarda cüzi məsələlərlə məhdudlaşdı. Fiqhin əsas məsələləri, o cümlədən cihad, hakimiyyət, İslam cəmiyyətlərinin iqtisadiyyatı, xülasə, dövlət fiqhi təcrid oldu, yaddan çıxdı, tərk edildi. Cüzi, çox cüzi və əksər hallarda həyatın mühüm məsələlərindən uzaq məqamlara daha artıq diqqət yetirildi. Bu, elm hövzələrinə vurulan zərbə idi. Siyasi qüvvələr də bundan istifadə etdi və təbliğatla, şeytan üsulları ilə hövzələri bacardıqları qədər həyat yeniliklərindən uzaq saxladılar.¹³⁸

Alimin səmərəlilik şərtlərindən biri

Bu gün siz çox təqvalı alim olsanız, lakin zamanınızı tanımasanız, təhlükə və səhvə qabiliyyətli və az faydalı olacaqsınız. Bunun hekayəsi çox uzundur: "Zamanını tanıyan alimə şübhələr hücum etməz".¹³⁹ Biz elə alimlər gördük ki, İslam və müsəlmanlar üçün faydalı ola bildikləri dövrdə fayda yetirmədilər, bəzən hətta zərər və zərbə də vurdular. Deməli, belə oldu: elm, təqva, siyasi və ictimai ayıqlıq. Bu ayıqlıq sizin

¹³⁸ Universitet mənsuqları və elmi hövzə tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1989.

¹³⁹ "Tühəf əl-üqul", səh: 356.

ixtiyarınızda olan bir silahdır. Bu üç xüsusiyyətlə ön xəttin əsgərləri olmalısınız.¹⁴⁰

Dünyada yeni yaranmış düşüncələr qarşısında hazırlıq

Hövzə dünyanın elmi hadisələrinin içində olmalıdır. Bu gün siz bilməlisiniz ki, misal üçün, sosiologiyada dünyada hansı nəzəriyyə və fikirlər var, hansı düşüncələr irəli sürülür. Bəzən bu fikirlərdə yaxşı məqamlar olur, onları götürün; xoşagəlməz nöqtələr də var, onlar buraya gəlməzdən öncə münasib müdafiəni hazırlayın və cəmiyyətin beynini vaksinləyin. Belə olmasın ki, gələndə, bir qrup gedib oxuyanda və tərəfdarı olanda biz deyək ki, bəli, filankəs filan məsələ barədə belə deyib və bu söz filan-filan dəlillərə görə düzgün deyil. Bu, mübarizə yolu deyil. Deməli, tədqiqat, araşdırma, dünya həqiqətlərindən, bilgilərindən, dünyanın elmi vəziyyətindən xəbərdar olmaq elm hövzəsinə lazım olan işlərdəndir.¹⁴¹

Hövzənin dünyanın elmi hadisələrində iştirakı

Elm hövzəsi dünyanın elmi iş və hadisələrindən kənarda qalmamalıdır. Elmi hadisələrin içində olmaq lazımdır. Əlbəttə, bu o demək deyil ki, sabah Qumdakı tələbələrin hər biri desin: çox gözəl, biz dünyanın elmi hadisələrinin içində olmaq istəyirik, deməli, dərslərimizi kənara qoyaq, əvvəlcə bir qədər xarici dil öyrənək və sonra gələk. Xeyr, ümumilikdə hövzə belə olmalıdır, tələbələrin hər biri yox. Hövzə dünyanın elm və düşüncə kanallarından ayrı düşmüş bir hovuz olmamalıdır; bəzi axınların qoşulduğu və bəzi axınların xaric olduğu böyük bir dəniz olmalıdır; bəzi düşüncələr ona daxil olmalı və bəzi düşüncələr ondan xaric olmalıdır. Siz dünyanı doyurmalısınız. Hövzə

¹⁴⁰ Həzrət Mehdiinin (ə) anadan olmasının ildönümündə Qum Elm Hövzəsinin nümunəvi tələbələrinə hədiyyə verilməsi və bəzi tələbələrin əmmaməqoyma mərasimində çıxışından: 1992.

¹⁴¹ Qum Elm Hövzəsinin müəllim və tələbələrinin toplantısında çıxışından: 1992.

kənarda qala bilməz. Bunlar Qum Elm Hövzəsi ilə bağlı bizi düşündürən məsələlərdir.¹⁴²

Elmi inkişaflardan, xüsusən də humanitar elmlərdən xəbərdar olmaq

Qum və digər hövzələr dünya hadisələrindən kənarda qalmamalıdırlar. Hövzəyə rəhbərlik edən şəxslər bir şey düşünüb elə etsinlər ki, tələbələr dünya məsələlərindən xəbərdar olsunlar. Bunlar dünya inkişaflarından, dünya hadisələrindən, müxtəlif sahələrdə - istər təbii elmlərdə, istər xüsusən də humanitar elmlərdə yeni kəşflərdən və elmi mövzulardan uzaq qalmamalıdırlar. Nə üçün? Ona görə ki, fətva vermək üçün mühüm bir şərt mövzunu tanımaqdır. Əgər fəqih mövzunu tanımasa, şəriət dəlillərindən ilahi hökmü layiqincə əldə edə bilməz.¹⁴³

Şiə fiqhini tanıtdırmaq

Şiə fiqhini tanınmır və çox zaman qeyri-müsəlmanların İslam fiqhini barədə araşdırmalarında yer almır. Qeyri-şii tələbələr tərəfindən yazılan elmi fiqh kitablarında Şiə görüşləri çox zaman diqqətdən kənarda qalır. Dünya və hətta İslam ensiklopediyalarında bu fikirlər çox zaman məzhəblərin fiqh görüşləri arasında itib-batır. Bu fiqh çox geniş, dərin və mütərəqqidir. Bəlkə demək olar ki, İslam məzhəblərinin heç biri təklikdə bu üç xüsusiyyətə malik deyil. Bu fiqhini tanıtdırmaq, dünya toplumlarına, digər İslam məzhəblərinin fiqh kitablarına və dünyanın hüquq araşdırmalarına daxil etmək elmə və alimlərə xidmətdir. Bu iş düzgün və məntiqli şəkildə görülməlidir.¹⁴⁴

Hövzə dərslərini ehtiyacları aradan qaldırmağa yönəltmək

¹⁴² Yenə orada.

¹⁴³ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərsinin yeni mərhələsinin başlanğıcındakı söhbətlərdən: 1992.

¹⁴⁴ İslam Fiqh Ensiklopediyasının elmi ixtisas konfransına müraciətindən: 1994.

Elm hövzəsinin əsasən insan kapitalından ibarət imkanlarının bir zərrəsi də hədəf getməməli, dərslərin bir saatı da faydasız, əbəs və bəlli ehtiyaclarla diqqətsiz keçməməlidir. Hövzədə dərs oxuyan tələbə ehtiyaclardan birini aradan qaldırmaq istiqamətində hərəkət etməlidir; yəni ya ölkənin daxili, ya xarici üçün, ya kitab yazmaq, ya tədqiqat aparmaq, ya da tədris etmək üçün özünü hazırlamalıdır.¹⁴⁵

Dinə qarşı yeni şübhələrlə tanışlıq

Bugünkü dünya dünənki dünyadan fərqlidir. Bugünkü dünya qərribə bəşəri bilgilərin mövcud olduğu dünyadır. Bu dövrdə də çoxlarının məsələ, əlli il öncəki kimi az savadlı olması mümkündür, lakin sizin dinləyiciləriniz yalnız bunlar deyillər, həm də alim və mütəfəkkirlərdir. Siz dinin sözünü məntiqi əsasla, güclü və ən yaxşı formada tənzim və təqdim etməlisiniz. Bunun üçün dünyanı yaxşı tanımanız, onun inkişaflarından xəbərdar olmanız, bizə və dinimizə qarşı irəli sürülən şübhə və iradələri bilməyiniz gərəkir. Çünki bu gün dinlə mübarizə üçün daha İbn Kəmmünənin şübhələrini, yaxud yox olanın yenidən yaranması şübhəsini irəli sürümlər. Bu gün digər şübhələr var. Ruhanilər onları öyrənməli və bilməlidirlər.¹⁴⁶

Siyasi və mədəni cərəyanları tanımaq

Ayıqlıq başqa bir məsələdir. Ayıqlıq dedikdə məqsədim siyasi məsələlərdə ayıqlıqdır. Ayıqlıq - həyat cərəyanlarını tanımaqdır. Ayıqlığın elmlə yanaşı olması zəruri deyil. Elə alimlər var ki, ayıq deyillər, başqa sözlə desək, dünya məsələlərindən, həyatın axarından, siyasi və mədəni hadisələrdən bir şey anlamırlar; əksinə, alim olmayan elə insanlar var ki, bu məsələləri dərk edirlər. İnqilab dövründə ayıq insanların bir təbəqəsi ölkənin hadisələrini, hakim rejimi, mübarizəni və düşməni tanıyırdılar, amma heç bir elmi ixtisasları yox idi. Adi xalqın çoxu ayıq idi. Onların müqabilində yüksək elmlərə yiyələnmiş bəzi

¹⁴⁵ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərslərindəki söhbətlərdən: 1995.

¹⁴⁶ Mazandaran vilayətinin ruhaniləri ilə görüşdə çıxışından: 1995.

müəllimlər, alimlər, hətta din alimləri də var idi ki, həyatın axarını, mübarizəni, siyasəti, hegemonizmi və o dövrün mənfur rejimini tanımırdılar. Buna əsasən, elm və ayıqlıq məsələləri bir-birindən ayrı məsələlərdir.¹⁴⁷

Keçmiş Şiə alimlərinin zamandan geri qalmaması

Siz görün o zaman bizim alimlərimizin elmdə, fiqhdə və kəlamda öz dövrlərinin xalqı üçün nə qədər əsərləri vardı. Keçmişdə yaşamış azsaylı alimlər böyük işlər görmüşlər. Əgər ozamankı Bağdada nisbətən İslam dünyasının uzaq bölgələri olan Nişapurda, Bəlxədə, Həratda, yaxud Tusda yaşayan bir neçə nəfər şiənin fiqhə, yaxud kəlama aid sualları olurdusa, Şeyx Müfid Bağdaddan onlara yol göstərirdi. Yəni Şeyx Müfid öz zamanından geri deyildi.

Yaxud Şeyx Tusinin dövründə Əhli-beyt məktəbinin düşməni "sizin kitabınız yoxdur" – deyən kimi Şeyx Tusi özü təkliddə işə başladı, ən böyük rical kitabını xülasə etdi, özü də ayrı bir rical kitabı və bir də biblioqrafiya yazdı. Yəni gecikmədən Kəşşinin rical kitabını xülasə etdi, özünün ər-Rical və əl-Fihrist kitablarını yazdı.

Hələ "fiqhiniz yoxdur" deyən şəxsin iradı evindən bayıra çıxmamışdı ki, birdən o zamanın səviyyəsinə görə sanballı və güclü tədqiqat əsəri olan Məbsut təqdim olundu. Əgər Məhəmməd ibn Zəkəriyyə Razinin dilindən üç-dörd ateist sözü çıxırdısa, Seyid Mürtəza Razi cəld onun əleyhinə kitab yazırdı və sözünün cavabsız qalmasına imkan vermirdi. Əgər Əhli-beytin inadkar düşməni olan hansısa yazıçı bir kitab yazıb Şiə həqiqətlərini və əməllərini ələ salırdısa, Əbdülcəlil Razi Qəzvini dərhal ən-Nəqz kitabını yazıb qarşısına qoyurdu. Buna əsasən, fiqh və kəlam sahələrində şiəyə kim bir söz desəydi, qüdrətlə və elmi dillə ona cavab verirdilər, rəqibin və düşmənin sözü təsirsiz qalırdı.

Son dövrlərə qədər vəziyyət belə olmuşdur. Hindistanda bir nəfər peyda olub Şiə əleyhinə, şiələri məzəmmət etmək üçün və guya Əhli-

¹⁴⁷ Babul şəhərində universitet mənsubları və mədəniyyət işçiləri ilə görüşdə çıxışından: 1995.

beytin mədhində “Töhfə İsna əşəriyyə” kitabını yazdı. Seyid Hamid Hüseyn ona cavab olaraq dəyərli Əbəqat kitabını yazdı. Səhv etməsəm, “Töhfə İsna əşəriyyə” kitabına cavab üçün təxminən on kitab yazılmışdır.

Mən hindistanlı şiə alimlərinin kitablarına aid bir mündəricata baxırdım. Onların arasında birinci dərəcəli alimlər də vardı. Fikrimcə, bu kitabın əleyhinə on və bəlkə də daha artıq kitab yazılmışdır. Elm hövzələri öz dövrlərindən geri qalmırdılar. Bir nəfər peyda olub əlyazma formasında olan bir kitabında bir söz yazırdı, digəri onun bir nüsxəsini yayırdı, başqa birisi oxuyurdu. Bu müddətdə dörd-beş nəfər ondan xəbərdar olurdu. Şiə alimi tez həmin işə eyni yolla cavab verirdi. Bəzən daha sərt və daha sürətli olurdu, ondan daha yaxşı çalışırdı və geri qalmırdı.

Şəhid Əvvəlin (Birinci şəhidin) dövrünə qədər əllamənin və Fəxrülmühəqqiqinin kitabları kimi fiqh kitablarımız adətən özündə Əhli-sünnənin görüşlərini də ehtiva edirdi. Amma o dövrdən sonra Şiə alimləri adətən Əhli-sünnənin görüşlərini yazmırdılar. Siz görürsünüz ki, həmin kitablarda Əhli-sünnə fəqihlərinin nəzərləri müxtəlif dəlillərlə cavablandırılmışdır. Təkcə Xilaf kitabına baxmayın, Şeyx Tusi orada təkcə icma dəlilinə söykənmişdir. Əllamənin və digərlərinin, eləcə də Şeyxin özünün kitablarının adətən möhkəm və geniş dəlilləri var.¹⁴⁸

Elm hövzəsinin zamandan geri qalması

Bu gün isə belə deyil. Bu gün elm hövzəsi öz dövründən çox geridədir, bir addım, iki addım söhbəti deyil. Sanki ata minmiş iki nəfər bir yerdə birgə gedirlər. Birinin atı digərindən daha iti qaçır. Atı zəif qaçan sonradan avtomobil tapır. Təbiidir ki, atı iti qaçan onun tozuna da çatmaz. Bu gün vəziyyət belədir. Hal-hazırda fiqh, fəlsəfə, kəlam və hüquq dalğaları dünyanı bürümüşdür. Bizsə özümüzə baxdıqda görürük ki, zamanla məsafəmiz çoxdur. Hətta əxlaqda da belədir.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Qum Elm Hövzəsinin alim və müəllimləri ilə görüşdə çıxışından: 1995.

¹⁴⁹ Yenə orada.

Prinsiplər üzərində təkid və ehkamçılıqdan çəkinmək

Ehkamçılığı prinsip və dəyərləri qorumaqla səhv salmayın. Hövzə prinsipləri qorunmalıdır. Bu, ehkamçılıqdan fərqli bir şeydir. Ehkamçılığın mənası odur ki, biz elmi hərəkətimiz üçün zəruri və vacib ehtiyaclarımızı görməzdən gələk. Ehkamçılığın mənası budur. Əgər sizin elmi inkişafınız üçün nəşə lazımdırsa, onu təmin etməlisiniz. Əgər qısa, təhlükəsiz, yaxud daha səmərəli bir yol varsa, o yolu tapmalı, sonra da onun nəqliyyat vasitələrini əldə etməlisiniz. Bunun oyan-buyanı yoxdur. Əgər iki ayağınızı bir başmağa dirəyib "xeyr, mən həmişə bu tərəfdən getmişəm, ində də bu tərəfdən gedəcəyəm" - desəniz, təbii ki, iş korlanacaq. Hövzələrdə doqmatizm olmamalıdır. Hövzələrin ən yeni düşüncəli alimləri tələbələr üçün ən səmərəli şəxslər olmuşlar.¹⁵⁰

Hövzələrin İslam düşüncələri və elmlərində sıçrayışının zəruriliyi

Biz bu gün elm hövzələrinə bağlı şəxslər kimi bu global fenomenə diqqət yetirib İslam mövzularında öz elmi rəftarımız barədə yeni bir düşüncəni, hərəkəti və sıçrayışı planlamalı, onun bünövrəsini qoymalıyıq. Əsasında bu siyasi hərəkətin vücuda gəldiyi bir elmin - yəni İslam bilgilərinin, İslam kəlamının və İslam fiqhinin bu gün dünyanın elmi və siyasi mərkəzlərində bu qədər diqqət mərkəzində olduğunu müşahidə ediriksə, biz daha çox düşünməli, daha diqqətli olmalı, dini fikir sahibləri və din alimləri kimi öz işimizin əhəmiyyətini yenidən dəyərləndirməliyik.¹⁵¹

Ehtiyaclara hesablanan İslam tədqiqatı və təbliğatı

Siz bilin ki, din təbliğatı, tədqiqatı və kitab yazmaq işi çox mühümdür. Siz oturub kitab və sünnədən bir İslam əsasını və düşüncəsini çıxarın, sonra onu nizama salın, internetə ötürün, yaxud

¹⁵⁰ Məşhəd Elm Hövzəsinin tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1997.

¹⁵¹ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərindəki söhbətlərdən: 1999.

universitetlərin, teleradionun ixtiyarına buraxın və bununla öhdənizə düşən işi yerinə yetirin. Həm də bu işləri yüksək səviyyədə görün. Tarix, hədis və təfsir sahələrində işləyin. Hər halda, iş görün. Axtarın, istedadınızı işlədin, görün bu gün boşluq haradadır. Əlbəttə, Allaha şükür olsun ki, sizin bəziləriniz çox mühüm işlər görürsünüz. Biz demirik ki, bu işləri buraxın və tədqiqatla məşğul olun. Xeyr, vaxtı olan və tədqiqat işi görə bilən şəxslərə deyirik. Hər halda, bu təşkilat fəaliyyətinə və mövqeyində möhkəmliyinə görə Allah-Taalanın lütf və mərhəmətini cəlb edə bilər. Danışılan sözlərdən qorxmayın.¹⁵²

Düzgün dini düşüncə boşluğunun nəticəsi

Xalis, qədim və düzgün düşüncələrin boşluğu müşahidə olunduqda saxta və yalançı düşüncələr, qeyri-sağlam və qeyri-düzgün fikirlər bazara çıxır. Bu təbii haldır. Çünki müştəri həmişə orada dayanmışdır. Əgər xalqa təmiz, düzgün və yaxşı məhsul təklif etsələr, xalq tanıdığı təqdirdə pis məhsula tərəf getməz. Lakin bu yandan boşluq yaransa, saxta malların bazarı qızışar. Təəssüf ki, bu gün bizim cəmiyyətimizdə müşahidə olunan budur. Zəhəri çox gözəl olan saxta qızıl sikkələr, zəhəri çox gözəl olan saxta pullar əslində etibarsızdır, amma adi camaat bunu seçə bilmir.

İslam düşüncələri bazarında bu gün vəziyyət belədir. Hər tərəfdən bir nəfər qalxıb başa düşülməsinin və dərk olunmasının dini qaynaqlar üzərində elmi əsaslara ehtiyacı olan din məfhumları, uca İslam anlayışları haqda uyğun əsaslara malik olmadan fikir yürüdür və özlərindən danışirlar: İslam belə deyir, İslam elə deyir. O söhbət və minbərdə bir kəs də yoxdur ki, ondan “İslam bu sözü harada deyir” - deyə soruşsun. Bütün bəşər məfhumlarını İslamın baxışından izah edirlər; azadlığı izah edirlər, insanlığı izah edirlər, insan hüquqlarını izah edirlər, ədaləti izah edirlər. Haraya və hansı İslama istinad etdikləri isə bəlli deyil.

¹⁵² Həqqani mədrəsəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1999.

Bu, çox pis haldır. Bəzi insanlar lazımi səlahiyyətlərə malik olmadan elə mövzuda fikir bildirirlər ki, qərəzli olmasa da, ən azı cahilanədir.¹⁵³

Yanlış dini nəzəriyyələrin yeni düşüncə adı ilə ortaya qoyulması

Bu günün həmin zamanla fərqi budur ki, İslamın əsaslarına və dini elmin təməllərinə dair səhv sözlər avamcasına, lakin bəzəkli qəliblərdə, yeni fikir və elm qəlibində deyilir, halbuki elm deyil, səhvdır. Buna qarşı elmi tədbir görməyə ehtiyac var. Hökumətin tədbiri ayrıdır. Hökumətlər hər yerdə bu sahələrə girə bilməzlər və girmirlər. Düzgün və təsirli də deyil. Lakin elm adamları bu işdə aktiv olmalıdırlar.

Dinin özünə, fəlsəfəsinə, etiqadi əsaslarına, İslam Respublikasının atributları olan İslam təlimlərinə - misal üçün, konstitusiyada və digər yerlərdə göstərilən məsələlərə, İslam fiqhinə, Peyğəmbər və imamların davranışına dair elə söhbətlər edilir ki, nə tarixə əsaslanır, nə hədisə, nə Qurana, nə fiqh metodikasına, nə bəlli dini əsaslara, nə də çox dərin və zərif bir fənn olan fiqh üslubuna. Heç bir şeyə əsaslanmadan alimnüma şəkildə, gözəl və səlis ifadələrlə bəyan olunur. Bu işi görənlər təəssüf ki, cəmiyyətin aparıcı və görkəmli şəxslərinin bir qismidir. Keçmişlə fərqi budur.¹⁵⁴

Din mənbələrindən dövrün ehtiyacına uyğun düşüncənin istehsalı

Bütün mədəniyyətlər kimi İslam mədəniyyəti üçün də iki əsas amil lazımdır: biri fikir istehsalı, biri kadr hazırlığı. İslami fikir bir dəniz kimi dərinidir, bir okeandır. Okeanın sahilinə gedən adam bütün okeanı tanıdığını iddia edə bilməz. Sahilə yaxınlaşan, yaxud bir neçə metr suda irəliləyib bir nöqtədə batan adam da okeanı tanıdığını deyə bilməz. Bu böyük okeanın dərinliyinə getmək və onu kəşf etmək - burada kitab, sünnə və bütün bunlardan istifadə olunur - hamının görməli olduğu bir

¹⁵³ Fiqhin ali ixtisas (xaric) dərindən: 2000.

¹⁵⁴ Yenə orada.

işdir; elə bir işdir ki, zaman boyu yerinə yetirilməlidir. Bu böyük elm okeanında hər bir zamana uyğun fikir istehsal etmək mümkündür.

Bir zamanlar mərhum Şəhid Mütəhhərinin sözləri deyiləndə bəzilərinə qərribə gəlirdi. Şəhid Mütəhhərinin sözləri Quranın, İslamın sözləri idi. Lakin dinlə, Quranla və İslamla işləyən adamların çoxu o sözlərlə tanış deyildilər. Bu, bütün zamanlarda ayıq mütəfəkkirlər, quranşünaslar, hədisşünaslar, Quran və hədisdən nəticə çıxarma üslubu, İslam maarifi, Quranda, İslam hədisində və İslam sünnəsində bəyan olunan mətləblərlə tanış olanlar üçün mümkündür. Əgər onlar dövrün ehtiyacını, sualını və bəşəriyyətin istəyini bilsələr, İslam mənbələrindən günün sözünü çıxara bilərlər. Yeni söz, bəşəriyyət üçün bələdçi və yolaçan düşüncə həmişə var.¹⁵⁵

İslam fəlsəfəsinin ümumi tədrisinin zəruriliyi

Digər məsələ zamandan geri qalmamaqdır. İndi dünyada tez-tez yeni düşüncələr meydana çıxır, siyasi və iqtisadi cəhətdən hakim qüvvələrlə əlaqəsinin miqdarına uyğun olaraq yayılır. Bunun oyan-buyanı yoxdur. Qərbdən baş qaldırmış fəlsəfi nəzəriyyələri - bəzi hissələr ümumiyyətlə, fəlsəfə deyil və ona fəlsəfə adı qoymaq səhvdir, bəzi hissələr isə fəlsəfədir, həm də bəzi sözləri dəqiq və düzgündür – digər cəmiyyətlərdə ısrarla yayırlar. İstəyirlər ki, fəlsəfə deyəndə ancaq Kantın, Hegelin, Dekartın, Spinozanın və digərlərinin fəlsəfəsi yada düşsün, öz fəlsəfələri əsla yadlarına düşməsin.

Mən sizdən soruşuram: İran xalqının elmi-mədəni inkişafının düşmənləri bu işdə müvəffəq olublar, yoxsa yox? Cavab budur: Bəli, təəssüf ki, böyük həddə müvəffəq olublar. İndi siz universitetə gedin və Ədəbiyyat institutunun Fəlsəfə departamentindən nəyi tədris etdiklərini soruşun. Görün Məşair, Əsfar, Mənzumənin şərh, Şəvahid ər-rübubiyyə və digər bu kimi kitabları tədris edirlər? Əsla! Bunların adlarını da eşitməyiblər. Hegelin və Kantın kitablarını isə tədris edirlər. Biz indi bu

¹⁵⁵ Feyziyyə mədrəsəsində Qum Elm Hövzəsinin müəllim və tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 2000.

işin qarşısını almaq şəraitində deyilik. Əlbəttə, əgər bir zaman bu məmləkətdə qayğıkeş və müdrik şəxslər olsaydılar və universitetlərdə çalışan xainlər imkan versəydilər, bir yolla bunu nəzarətə götürərdilər, amma bu işi görməyiblər. Biz bu gün bu işin qarşısını almırıq; nə istəyirlər gəlib desinlər.

Biz öz fəlsəfə və kəlamımızı öyrənməli və yaymalıyıq. Bunlar iki şeydir. Kimsə düşünməsin ki, biz kəlamı öyrənirik, daha fəlsəfə nədir? Xeyr, kəlam bir yerdə problemi həll edir, amma Qərb fəlsəfələri ilə güc sınaq və savaşımaq gərəkdiyində fəlsəfə lazımdır.¹⁵⁶

İdxal olunan müxtəlif düşüncələrin elmi qarşılaşmaya ehtiyacı

Bizdə keçmişdə də idxal edilmiş fikirlər olmuş, amma bu qədər geniş və təsirli olmamışdır. Bizim tariximiz elmi təfəkkürlərimizə, fiqhimizə, fəlsəfəmizə, kəlamımıza daxil edilən belə qeyri-sağlam fikir əlamətləri ilə doludur. Lakin bu gün əlaqələr genişlənmiş, cəmiyyətin fikir mühitinə zahiri gözəl olan cürbəcür sözlər daxil olmuşdur. Bu baxımdan, düzgün və elmi bir mübarizəyə ehtiyac yaranmışdır.¹⁵⁷

Şəhid Mütəhhəridən sonra elm hövzələrinin ağır vəzifəsi

Bu gün biz həqiqətən də, Şəhid Mütəhhərinin düşüncə süfrəsinin ətrafında oturmuşuq. Bunda heç bir şübhə yoxdur. Cəmiyyətin elmi mühiti müxtəlif sahələrdə, o cümlədən fəlsəfi, dini-ictimai və dini-siyasi sahələrdə hələ də onun düşüncəsinə borcludur. Bu gün bizim ona ehtiyacımız var, amma o da kifayət etmir. Çoxlu yeni sözlər var. İrad və şübhələrin çoxu Şəhid Mütəhhəridən sonra meydana çıxıb. Bunlara cavab vermək lazımdır. Bu baxımdan, elm hövzələrinin boynuna ağır vəzifə düşür.¹⁵⁸

Tələbə yetişdirməkdə elm hövzəsinin vəzifələri

¹⁵⁶ Qəzvinin hövzə alimləri və tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 2003.

¹⁵⁷ "Pak hikmət" konfransının təşkilatçıları ilə görüşdə çıxışından: 2004.

¹⁵⁸ Kermanın alim və ruhaniləri ilə görüşdə çıxışından: 2005.

Deməli, elm hövzələrinə lazım olan birinci iş dini təhsili dərinləşdirməkdir. Dərs oxumaq və işləmək lazımdır. Elm hövzələrinin düşüncə istehsalı olmalı, alim, aydın, pak, dünyanı tanıyan, dünyanın siyasi məsələləri ilə tanış olan ruhanilər yetişdirməlidir. Bizim problemlərimizdən biri dövrün vəziyyətini tanımamaqdır. Bəzilərinin elmi və təqvası da var, lakin dayanıb işləməli olduqları yeri və səngəri tanımırırlar. Sanki bir nəfər öz cəbhəsi ilə düşmən cəbhəsi arasında durub öz səngərini itirir və düşmənin istiqamətini səhv salır; atəş açır, lakin bəzən dostlarının başına güllə yağdırır.

Dünyanın siyasi və düşüncə coğrafiyasını tanımamaq, həmçinin düşmənin mərkəzləşdiyi və baxış xətti olan nöqtəni, ədavət və kin kamanından atılan oxun yolunu tanımamaq bizim üçün çox problem yaradır. Elmi sahədə işləməli, siyasi baxımdan ayıq olmalı, şəxsi baxımdan da özümüzü paklamalı, mənəviyyat əldə etməliyik. Ruhani paklığın və saflığın simvoludur.¹⁵⁹

Hazırkı dövrdə din alimlərinin çoxlu problemləri

Hər bir dövrün tələbi var. Bir zaman İslamın Quran kimliyini müdafiə etmək üçün kitablar yazırdıq, dəlillər göstərirdik, danışırıdık; bir qrup dinləyici, mürid və istəyən də vardı. Bunları bizdən eşidirdilər və işimiz görülürdü. Tağut rejimi də bundan artığına icazə vermirdi. Bəziləri daha zirək olub daha geniş fəaliyyətlər göstərirdilər, bəziləri də minimumla kifayətlənirdilər. Bəs bu gün necə?

Bu gün mənim və sizin məsuliyyətimizi ağırlaşdıran iki amil var. Bir amil düşüncə təbliğatı yollarının inkişafıdır. Siz görün bu gün televiziya, radio, elektron cihazlar, internet və digər rabitə vasitələri dünyada hansı məqsədlərə xidmət edir. Bu gün hegemonizm xəncər göstərməklə kifayətlənmir; xəncər də göstərir, amma onun kənarında xalqları yanlış düşüncəyə, yanlış yola, zülmkar və fəsadçı üsula məcbur etməmək üçün digər onlarla vasitədən istifadə edir.

¹⁵⁹ Yəni orada.

Bu gün danılmaz faktlarla sübuta yetmişdir ki, Hollivudun böyük kino şirkətləri ABŞ-ın hegemon dairələri ilə sıx əməkdaşlıq edir. Bu gün çoxlu sənət adamlarının, rejissorların, aktyorların, pyes yazarların, ssenaristlərin və investorların yer aldığı onlarla böyük film şirkətinin toplandığı bu böyük film və kino mərkəzi bəlli məqsədlərin xidmətində hərəkət etməkdədir. O məqsədlər ABŞ dövlətini də idarə etməkdə olan hegemon siyasətin məqsədlərindən ibarətdir. Bunlar kiçik məsələlər deyil.

Bu gün siz İslamı, dini, həqiqəti və düz yolu həm xalqa göstərmək, həm də xalqı bu yola çıxarmaq üçün böyük problemlərlə üz-üzə qalmısınız. Gərək özümüzü dövrə uyğunlaşdıraq. Şübhələr yüz il, iki yüz il bundan öncəki şübhələr kimi deyil. Sizin övladınızın, tələbənizin, hətta şagirdinizin beyninə yeridilən şübhələr günün şübhələridir. Buna qarşı kim mübarizə aparmaq istəyir? Din alimlərindən və əqidə sərhəddçilərindən başqa kim bu zəhərli oxların qarşısında dayanmalıdır?!¹⁶⁰

¹⁶⁰ Kürdüstan vilayətinin şiə və sünni ruhaniləri və hövzə tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 2009.

Yeddinci fəsil: Universitetlə birlik

Hövvə və universitet birliyinin mənası

İslam quruluşunda elm və din yanaşı hərəkət etməlidir. Hövvə və universitetin birliyi budur. Hövvə və universitetin birliyinin mənası bu deyil ki, mütləq hövvə ixtisasları universitetdə və universitet ixtisasları hövvədə tədris olunsun. Xeyr, buna lüzum yoxdur. Əgər hövvə və universitet bir-birilə əlaqədə olsa, əməkdaşlıq etsələr, bir-birinə yaxşı münasibət bəsləsələr və kömək göstərsələr, elm və din adlı bir müəssisənin iki şöbəsi olacaqlar. Elm və din bir müəssisədir, birləşdir. Bu müəssisənin iki şöbəsi var: biri elm hövvələri, digəri isə universitetlər. Amma bunlar bir-biri ilə əlaqədə, bir-birinə qarşı nikbin olmalı, birləşməli, bir-birindən ayrılmalı və bəhrələnməlidirlər. Bu gün elm hövvələrinin öyrənmək istədiyi elmləri universitet mənsubları onlara öyrətsinlər, universitet tələbələrinin ehtiyacı olan din və dini bilgiləri də hövvə alimləri onlara öyrətsinlər. Universitetlərdə ruhani nümayəndələrinin fəaliyyəti buna görədir. Çox yaxşı olar ki, bu əlaqələr proqramlı şəkildə idarə olunsun. Bu ən yaxşı və ən təbii vəhdətlərdən biridir.

Bildiyiniz kimi, repressiya dövründə - zalım rejimin ruhaniləri ali təhsilli insanlardan ayırmaq üçün bütün vasitələrdən istifadə etdiyi zaman bir qrup ayıq, alim, ağıllı, məsləhəti bilən və xeyirxah ruhanimiz universitetlərlə əlaqələri möhkəmləndirdilər. Bu yönümdə ən yaxşı işlər mərhum Ayətullah Mütəhhəri kimi alimlərin universitetlərdə çıxışları idi. Mərhum Doktor Müfəttiş də belə ruhanilərin ən fəal və aktivlərindən idi.¹⁶¹

Hövvə və universitetin müştərək tədqiqatları

Böyük İmamın təkid göstərdiyi məsələlərdən biri hövvə və universitetin əlaqəsidir. Elm hövvəsi bu sahədə nə iş görmək istəyir?

¹⁶¹ Universitet mənsubları və elmi hövvə tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1989.

Hövvə və universitetin əlaqəsi necə təşkil olunacaq? Bizdə hövvə və universitetin əməkdaşlıq qurumu var. Düzdür, çox dəyərli və yaxşı işlər görmüşdür, lakin o böyük işə nisbətən yalnız kiçik bir hissəni əhatə etmişdir. Müştərək tədqiqatlar, araşdırmalar və işlər görülmə bilər.

Hövvə tələbələri öz dövrlərinin bilgiləri ilə tanış olmalı və günün elmlərini öyrənməlidirlər. Əlbəttə, bu o demək deyil ki, onlar öz dərslərini buraxmalıdırlar. Hövvə proqramları əhatəli olmalı, tələbələri lazımi bilgilərlə tanış etməlidir.¹⁶²

Hövvə və universitet və onların arasında birlik

Bunu hamı başa düşür. İmam və digər böyük şəxsiyyətlər demək istəmirdilər ki, universitetlər yığılıb Qum gəlsinlər, yaxud Qum hövvəsinin bir şöbəsi olsunlar, yaxud Qum hövvəsi gəlib universitetlərə birləşsin, yaxud onların bir şöbəsi olsun. Heç kəs bunu istəmədi və demədi. Məsələ budur ki, bizim tələbə yetişdirən iki orqanımız var: Biri dini məfhumlara və onun təbliğinə aid elmlərə, dini mövzularda yeniliyə, həyatda aktual və yeni məsələləri anlamağa aiddir. Bu, hövvədir. Onun işi dini məsələləri araşdırmaq, yalnız mehrabın küncünə, yaxud evin bir tərəfinə yox, əslində həyatın bütün sahələrinə dair Allahın hökmlərini öyrənməkdən ibarətdir. Bu qrup bunu öyrənməli, yeni hökmləri araşdırmalı, ondan olmayan qatqıları təmizləməli və onu münasib dillə hər bir cəmiyyətdə və hər bir zamanda hər bir tərəf-müqabilə ən gözəl şəkildə çatdırmalıdır. Bu, hövvə orqanının vəzifəsidir və adı elm hövvəsidir.

Başqa bir tələbə orqanı da var. Bu tələbə orqanı dinə bağlı məsələləri çıxmaq şərtilə, xalqın digər işlərinin idarəsi ilə əlaqədardır. Xalqın gəliri, qazancı, binası, yolu, bədəni, müxtəlif iş və məsələləri var. Xalqın həyatı işlərində də tədqiqat lazımdır. Xalqın həyatını yaxşılaşdırmaq və sahmana salmaq üçün müxtəlif elmlər, növbə-növ biliklər var. Bu orqan da belə elmləri öyrənməklə məşğuldur. Bunları

¹⁶² Qum Elm Hövvəsinin tələbə və müəllimlərinin toplantısında çıxışından: 1992.

öyrənib mütəxəssis və nəzər sahibi olur, uyğun araşdırma aparır, cəmiyyətdə icra etməyə hazırlayır; dünyanın yeni tədqiqatlarını öyrənir və öz növbəsində yeniliklər edib bəşəriyyətə təqdim edir. Bu da başqa bir tələbə orqanıdır.¹⁶³

Hövvə və universitetin birliyinə dair sadə bir təsəvvür

Təsəvvür edin biz hövvə və universitetin vəhdətindən danışdıqda mənası bu olsun ki, bütün elmi kafedralar hövvədə də açılsın. Xeyr, məqsəd bu deyil. Kafedra öz yerində açılır, hövvə də özünün coğrafi məkanında. Vəhdətin mənası bu deyil ki, bu oraya getsin, o buraya gəlsin və hamısı bir yerdə, bir mühitdə, bir tavan altında yaşasınlar. Bu, mürəkkəb və mühüm bir məsələnin ibtidai şəkildə başa düşülməsidir. Yaxud heç kim güman etməsin ki, biz hövvə və universitetin birliyindən söhbət etdikdə hövvə metodlarının eynilə universitetdə tətbiq olunmasını istəyirik. Xeyr! Əlbəttə, hövvənin bəzi metodları çox yaxşıdır və universitet onları öyrənməlidir. Necə ki, biz hövvədə bəzi tədqiqat metodlarını universitetdən öyrənirik.¹⁶⁴

Hövvə və universitetin yaxşı üsullarının mübadiləsi

Hər halda, hər bir elmi mühitdə hövvənin bəzi metodlarını öyrənsələr, yaxşı olar. Yeri gəlmişkən, bu da o demək deyil ki, hövvənin hər bir tədris metodu yaxşıdır. Biz hövvənin bəzi üsullarına irad bildiririk. Buna hövvə mənsuqlarının özləri də həmişə irad bildirirlər. Məqsəd bu deyil ki, hövvədə olan hər bir şey universitetə gətirilməlidir. Əlbəttə, hövvədə olan hər bir yaxşı metodu universitetdə öyrənməlidirlər, universitetdə olan hər bir yaxşı metodu da hövvədə.

¹⁶³ Hövvə və Universitetin Birliyi Günü münasibətilə tələbələrle görüşdə çıxışından: 1993.

¹⁶⁴ Hövvə və Universitetin Birliyi Günü münasibəti ilə hövvə və universitet tələbələri və xalqın müxtəlif təbəqələri ilə görüşdə çıxışından: 1994.

Ənənəvi və yeni yaxşı metodlar bir-birini təkmilləşdirir. Çünki biz hər bir yeni şeyə qarşı çıxmırıq.¹⁶⁵

Hövvə və universitetin birliyinin dərinləşməsi

Biz deyirik ki, hövvə və universitet onlar üçün lazım olan xarici metodlardan da istifadə etsin, özümüzdəki faydalı klassik metodlardan da. Hövvə və universitetin əlaqəsi məsələsində söhbət bu deyilən həddədir, onların birliyi isə bundan çox genişdir, ümumiyyətlə, başqa bir şeydir. Məsələ budur ki, ölkəmizdə iki elm və təhsil xətti mövcuddur. Onun biri cəmiyyətin dəyərlər sisteminə aid olan elmlərlə bağlıdır. Bu xətt hövvədir; dinlə, əxlaqla və ilahi fəlsəfə ilə məşğuldur. Hövvələrin işi elmi iş və oradakı elmi incəliklər çox yüksək və dərin olsa da, cəmiyyətin dəyərlər sisteminə, eləcə də din və əxlaqa xidmət edir.

Digər elmi xətt, yəni universitet cəmiyyətin digər ehtiyaclarına hesablanıb. Cəmiyyət elmsiz, sənayesiz, elmi inkişafsız və yeni kəşflərsiz yaşaya bilməz. Bəşər birinci dərəcəli məişət imkanlarına ehtiyacı olduğu qədər elmə və alimə də ehtiyacıdır. Müxtəlif elmlər – tibb, texnologiya, hətta incəsənət və ədəbiyyat da insan həyatına lazımdır.¹⁶⁶

Universitetsiz hövvənin nəticəsi

Elmsiz bir cəmiyyətin həyatı acı, zəif, bədbəxt və uğursuz olar. İkinci xətt həyatın zəruri ehtiyaclarını təmin etməyə çalışır. Bu iki elmi xətt, yəni universitet və hövvə çox lazımdır. Onların hər hansı olmasa, cəmiyyətin əsas iki sütunundan biri dağılmış olar. Məsələn, hövvə olsa, lakin universitet olmasa, nəticə nə olar?

Nəticə xalq və ölkəmizin problemlərə düçar olması, geri qalması və nəhayət, düşmənin elm bəhanəsi ilə bu ölkəyə hökmranlıq etməsi olar. Nəticə budur. Çünki bir ölkədə elm, sənaye, texnika olmasa, başqa bir ölkə bunları ölkəyə satacaq. Lakin neçəyə? Özü istədiyi qiymətə; müştəri ölkənin bütün maddi sərvətlərinin qiymətinə. Deyəcək ki, siz

¹⁶⁵ Yenə orada.

¹⁶⁶ Yenə orada.

yeraltı sərvətlərinizi mənə verin, mən də sizə sənaye məhsullarımı verim. O da müəyyən mənada çarəsiz qalacaq. Pəhləvi rejimi dövründə bu iş baş tutdu. Neftlə elmə sərmayə yatırmadılar. Bir qədər pul xərcləmədilər ki, ən azı gələcəkdə əcnəbilərə möhtac olmasınlar. Bu işi görmədilər. İran heç nəyi hesablamadan öz pulunu Qərbin hesabına köçürdü, Qərb də yenə də seçim etməklə və dəllalbazlıqla məhsullarını İran bazarına gətirdi. Buna görə də, cəmiyyətimiz asılı və elmsiz bir cəmiyyətə çevrildi, bir alim və tədqiqatçıya iş şəraiti tapılmadı.

Fərz edək, bir cəmiyyətdə hövzə, mənəviyyat və əxlaq var, lakin elm yoxdur. Bu elmsizlik onun axırına çıxar. Çünki düşmən o cəmiyyətə lazım olan elmi məhsulu hətta mənəviyyatının qiymətinə ona sırıyar və satar. Bu cəmiyyət bir müddət dözüb lazımi məhsulları ölkəsinə daxil etməyə bilər, amma sonunda buna məcbur olar.¹⁶⁷

Hövzəsiz universitetin nəticəsi

Əgər bir ölkədə, cəmiyyətdə yaxşı universitet olsa, amma yaxşı elm hövzəsi olmasa, vəziyyət necə olar? Ondan da pis olar. Bu zaman ölkədə elm inkişaf edər, lakin qeyri-insani məqsəd və dəyərlər istiqamətində. Zülmün, hegemonizmin, ayrışdırılışın, iffətsizliyin, hətta milli amallara xəyanətin xidmətində duran elm olar. Mənim əzizlərim! Təəssüf ki, şah dövründə belə oldu. Universitet açdılar, amma əsasını dindən, hövzədən ayırdılar. Elm hövzəsi də ayrı idi, universitet də. Ona görə də çox pis nəticələr əldə etdik. Bu haqda danışacağam. Deməli, universitetsiz və yalnız hövzə cəmiyyətin ehtiyaclarına kifayət etmir. Hövzəsiz və yalnız universitet də kifayət etmir.¹⁶⁸

Ölkənin iki elm qanadı arasında ziddiyyətin nəticəsi

Əgər universitet din və İslam dəyərlərinə, elm hövzələrinin təmin etməyə çalışdığı dəyərlərə, hövzə də yeni elmlərə qarşı çıxsın, bir-birinə kömək göstərməli, quruluşun iki təməli və uca bəşəri zirvələrə pərvaz

¹⁶⁷ Yenə orada.

¹⁶⁸ Yenə orada.

etmək üçün iki qanad olmalı bu iki elmi xətt bir-birinin əleyhinə işləməyə başlayar. Bu zaman nəticə nə olar? Ən pis nəticələr qarşıya çıxar. Çünki iki amil quruculuq əvəzinə bir-birini sıradan çıxarmağa çalışarlar və bu çox təhlükəlidir. Mənfur Pəhləvi rejiminin ortalarında bunun üçün plan cızmışdılar.¹⁶⁹

Pəhləvi rejiminin hövzə və universitet qarşısında siyasətləri

Əvvəl istədilər hövzəni bağlasınlar, gördülər olmur. Nə üçün? Çünki istəyirdilər universitet olsun, hövzə isə olmasın. Rza xan bu üsulu seçmişdi. Sonra gördülər ki, alınmır, mümkün deyil. Buna görə Pəhləvi şahlığının ortalarında ikinci planı icra etdilər. İkinci siyasət bu idi ki, hövzə olsun, lakin universitetlə heç bir əlaqəsi olmasın, universitetə, hər bir yeni elm və texnologiyaya bədbin yanaşsın. Bu bir tərəfdən. Digər tərəfdən də təbliğatla və digər yollarla universiteti bacardıqları qədər hövzə əleyhdarı, din və ruhani əleyhdarı kimi yetişdirdilər, universitetlərdə və yeni elm mərkəzlərində ruhaniləri və din elmini gözdən saldılar. Ruhaniləri zəhlətökən, ziyanverici, savadsız, müftəxor bir qrup kimi tanıtdırdılar. Nə üçün? Ona görə ki, pak, mömin və ixlaslı bir tələbə gənc bir ruhaninin yanına getməyə əsla maraq göstərməsin. Universitetlərdə də bu məqsədlə müxtəlif işlər gördülər. Onların planı belə idi. Nəticə nə oldu? Nəticədə nisbətən uzun bir dövrdə bizim universitetlərimiz yararsız məzunlar yetişdirdilər.¹⁷⁰

Universitet elminə dəyər istiqamətinin verilməsi

Hövzə və universitetin birliyi - bu iki xəttin bir-birinə üz tutmasıdır. Yəni universitet elm və təhsili hövzənin elmi metodlarla araşdırma apardığı və tədris etdiyi İslam və əxlaq dəyərləri istiqamətində aparsın. Elm din və əxlaq istiqamətində, insan naminə, əcnəbi asılılığından qurtulmaq, milli istiqlaliyyətimizi təmin etmək, İslam ümmətinin başucalığı, ABŞ-ın, yaxud Avropanın daha elm vasitəsi

¹⁶⁹ Yenə orada.

¹⁷⁰ Yenə orada.

ilə xalqları bədbəxt edib tapdaya bilməməsi üçün olsun, qalxana və uçuş vasitəsinə çevrilsin... Bütün bunlar o zaman baş verəcək ki, universitet hövzədən öyrənsin, hövzədə olan din və əxlaq dəyərləri universitetə yol tapsın.¹⁷¹

Hövzənin universitet üsullarından istifadəsi

Əlbəttə, elm hövzəsi də inkişaf etmək və ehkamçılıqdan çıxmaq üçün universitetdə qəbul olunan elmi metodları öyrənməlidir. Bu gün Allaha şükür olsun ki, hövzə bu baxımdan çox inkişaf edib. İmamın nəzərdə tutduğu birlik budur. Bu bütün ölkəni, həm hövzəni, həm universiteti kamil həddə çatdıracaq xüsusiyyətdir.¹⁷²

Universitetin hövzənin elmi həmkarı olması

Mən elm hövzəsindəki əziz qardaşlara tövsiyə edirəm ki, hövzə və universitetin ayrılığına və ziddiyyətinə çalışan təxribatın növbəti dəfə səmərəyə çatmasına qoymasınlar. Universiteti elmi həmkar bilin: siz bir fəndə təhsil alırsınız, onlar digər fənlərdə; bir elmi təşkilat sizsiniz, biri də ölkənin universitetləri. Düşmən hövzə ilə universitet arasında həmişə nifrət və ədavət yaratmağa çalışmışdır. Buna imkan verməyin. Bir universitetdə kiminsə yanlış hərəkəti hansısa hövzədə birisinin səhv işi kimidir; nə onu ümumiləşdirmək olar, nə bunu. Əlbəttə, hövzə və universitetin əlaqəsində məqsədim sırf duyğusal əlaqədir. Sözsüz ki, elmi-praktik əlaqə də mümkündür, lakin indi bundan danışiram.¹⁷³

¹⁷¹ Yenə orada.

¹⁷² Yenə orada.

¹⁷³ Feyziyyə mədrəsəsində Qum Elm Hövzəsinin müəllim, tələbə və alimlərinin böyük toplantısında çıxışından: 2000.

Səkkizinci fəsil: Hövzənin rəhbərliyi

Ayətullah Bürucerdinin elmi metodlarının davam etdirilməsi

Mərhum Ayətullah Bürucerdin vəfatından otuz il sonra İslam Respublikası quruluşu sayəsində anılır və uca tutulursa, yaxşı olar ki, elm hövzələri və onun rəhbərləri bununla kifayətlənməyib o həzrətin hələ də yeni olan elm və tədqiqat metodlarını davam etdirlərsinlər, təkmilləşdirlərsinlər və İslam fəqahətini inkişaf etdirlərsinlər.¹⁷⁴

Hövzələrdə Quran məfhumlarının təcrid olunması

Əsas fənn fiqh olsa da, hövzələrdə digər İslam elmlərini unutmaq olmaz. Məsələn, hövzələrdə Quran elmi, Quranla tanışlıq, Quran məfhumları və Quranla ünsiyyət bir elm və fənn kimi mövcud olmalıdır. Bizim tələbələrımız Quranı, ən azı onun bir hissəsini əzbərləməli, onunla ünsiyyətdə olmalıdırlar. Quranda o qədər İslam məfhumları var ki, biz fiqh araşdırmalarında onlar barədə fikirləşmirik. Elm hövzələrində Quranın təcrid olunması və Qurandan uzaq düşməyimiz bizə çoxlu problemlər yaratmışdır, bundan sonra da yaradacaq.¹⁷⁵

Müxtəlif ixtisaslara dəyər vermək

Keçmişdə hövzədə kimsə elmdə inkişaf etmək istəsəydi, təfsirdə işləməli deyildi. Möhtərəm bir alim və ruhani təfsirdə işləsəydi, bu onun savadsız kimi tanınmasına bais olardı. Buna görə də, bu dərsi tərk edirdilər. Siz Allah, bu, faciə deyil?! Əslində, əksinə olmalıdır, deməlidirlər ki, filankəs böyük təfsir mütəxəssisi və müəllimidir, filankəs fəlsəfə, kəlam və ya tarix mütəxəssisidir. Belə məsələlər keçmişdəki kimi, bu gün də hövzədə dəyər sayılmalıdır.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Ayətullah Bürucerdinin vəfatının otuzuncu ildönümü tədbirinə müraciətindən: 1991.

¹⁷⁵ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərindəki söhbətlərdən: 1991.

¹⁷⁶ Yenə orada.

Hövsə beyinlərindən bəhrələnmmək

Bu gün hövsədə yaxşı tədqiqatçı və mütəfəkkirlərimiz var. Elm hövsəsində elə beyinlər var ki, dünyanın tədqiqat mərkəzlərindən hansı biri öz fənlərində belə insanlar yetişdirmiş olsaydılar, bu gün dahiləri olardı. Bu da bizim bədbəxtliklərimizdən biridir. Bu gün elm hövsələrində elə beyinlər var ki, onlar dünyanın hansısa tədqiqat müəssisində riyaziyyat, fizika, təbii elmlər, yaxud astronomiya sahəsində çalışsaydılar, bu gün günəş kimi parlayardılar, dünyada hər gün bir işləri qeyd olunardı. Lakin belə beyinlər bizim hövsəmizdə adi insanlardır. Bu o demək deyil ki, kimsə onları dəyərləndirmir. Bu bir şey deyil. Məsələn burasındadır ki, bunlardan lazımı istifadə olunmur. Deməli, bizim hövsəmizin ləyaqət və istedad baxımından bu imkanı var.¹⁷⁷

Ərəb dilində sanballı fiqh jurnalı

Bizə fiqh məsələlərini fiqhın elmi dili olan ərəbcə bəyan edən elmi bir fiqh jurnalı lazımdır. Kimsə farsca yazmaq istəsə də yazsın, amma jurnalın əsas dili ərəb dili olsun. Tədqiqatçılar bir fiqh jurnalı təsis edib orada məqalə yazsınlar. Hörmətli alimlərdən biri də dərslərindən birini tətil edib jurnalın rəhbərliyini öhdəsinə götürsün. Məgər İslam fiqhini inkişaf etdirmək üçün bu jurnalın faydası o dərslərin faydasından azdır?! Tədqiqatçı və alimlər yeni fiqh mövzularını araşdırsınlar, yazsınlar, tənqid etsinlər, fiqhi inkişaf etdirdirsinlər, dünyanı Şiə fiqhi ilə tanış etsinlər. Ensiklopediyalarda İbaziyyə fiqhindən sonra bizim fiqhimiz haqda məlumat verirlər. Bəlkə də heç bir fiqhın bu qədər kitabı, tədqiqatı və mühüm mətni yoxdur, yaxud az fiqhdə belə bir şey var, amma bu zəngin irsdən heç kəsin xəbəri yoxdur. Bunları bayıra ötürək ki, dünyanın elmi jurnallarında əks olunsun.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Həzrət Mehdiinin (ə) anadan olmasının ildönümündə Qum Elm Hövsəsinin alim, müəllim və tələbələrini toplantısında çıxışından: 1992.

¹⁷⁸ Yenə orada.

Hövdədə istedadların aşkarlanmasının zərurliyi

Bizim hövzə tələbələrımız, alimlərimiz arasında parlaq istedadlar var. Onların arasında əllamə hillilər, mühəqqiq hillilər və şeyx ənsarilər tapılar. Bunlar haradadırlar? Bəziləri məişət dərdində, bəziləri də çətin bir dərs kitabının olub-olmazını tapmaq dərdində. Həqiqətən, nə etsinlər? Bunları yetişdirən bir kəs yoxdur. Mən 2-3 il öncə həqiqətən, ürəkdən sevdiyim çox düşüncəli, yenilikçi və böyük bir alimə dedim ki, siz bu alim və tədqiqatçıların bir qrupunu Qumun bir yerinə toplayın, onlara tədqiqat işi tapşırıq, onlar üçün büdcə ayırıq. Amma iş davam etmədi və təəssüf ki, bu işlər görülmür. Mənim iradəm bu deyil ki, nə üçün filankəs bu işi görməyib. Bəllidir ki, bu işlər fərdi görülmür. Bu işlər üçün təşkilati idarəçilik lazımdır.¹⁷⁹

Hövdədə yeni üsullardan istifadənin zəruriliyi

Bu gün bir baxımdan dünyanın ümid bəslədiyi bu qurum özünü dövrün şəraiti, imkanları və inkişafı ilə uyğunlaşdırmalıdır. Dünyanın universitetləri, tədqiqat mərkəzləri öz tələbə və tədqiqatçılarına araşdırma imkanları yaradırlar, biz isə keçmişdə alimlərimizin əlləri boş olduğuna görə istifadə etdikləri qədim üsullarla işləyirik. Məgər bu, rəvadır?! Ümumiyyətlə, yolverilməzdir. Bu, inkişafın vacib olduğu yerlərdəndir. Siz bu gün Qumdan Tehrana getmək istəyəndə bir ulaq tapıb addım-addım buradan Kuşək Nüsrətə, oradan Əliabada və digər yerlərə, 4-5 gündən sonra da Tehrana çata bilməzsiniz. Belə bir şey imkansızdır. Siz bir avtomobilə minir, 1-2 saatdan sonra Tehrandə olursunuz. Bizim ixtiyarımızda belə nəqliyyat vasitəsi var. Biz fiqh oxuyuruq, sürətli cihazlardan da istifadə edirik. Məgər bunların ziddiyyəti var?! Biz fiqh oxuyuruq, lakin fiqh üçün kompüterdən də istifadə edirik. Biz fiqh oxuyuruq, lakin yeni tədqiqat üsullarından da istifadə edirik. Biz fiqh oxuyuruq, amma kollektiv iş alətlərindən də istifadə edirik.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Yenə orada.

¹⁸⁰ Qum Elm Hövzəsinin müəllim və tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1992.

Hövdədə yaradıcılıq və yenilik yolu açmaq

Elm hövzəsi elmi üsul, təcrübə və nailiyyətlərin qiymətli irsinə sahibdir. Bu ixtisaslı və elmi irsdən bəhrələnmək və onu zənginləşdirmək üçün yaradıcılıq qüvvəsindən istifadə etmək lazımdır. Necə ki, saleh sələflər də öz yaradıcılıqları ilə dini elmləri indiki səviyyəyə çatdıra bilmişlər. Hövzə öz övladlarının elm və ixtisas yeniliklərinə yol açmalı, din elminin yeni məhsullarına hörmətlə baxmalı, onların sahiblərini həvəsləndirməli, eyni zamanda ənənəvi təməllərə naşicasına və özbaşına müdaxiləyə icazə verməməli, cahil və qərəzli nəzərlərin işlədilməsi üçün inkişaf və hərəkət imkanı yaratmamalıdır.¹⁸¹

Hövdədə mütərəqqi elmi üsullardan istifadə

Bu söz hövzənin struktur ənənələrinə və tədris metodlarına da aiddir. Şübhəsiz, bu sahədə dəyərli nailiyyətlər çoxdur. Onlar hövzə sisteminin məziyyətlərindən sayılırlar və hər bir struktur dəyişikliyinə qorunmalıdırlar. Lakin bu haqq söz başqa bir haqq iddianı unutdurmamalıdır. O budur ki, hövzə öz inkişafı üçün elm mərkəzlərində geniş yayılmış üsul və vasitələrdən istifadə etməli, özünü daha uğurlu təhsil imkanlarından məhrum etməməlidir. Yeniliklərin tələbələrə ən yeni nailiyyətləri asanlıqla öyrənmək imkanı yaradan bir dünyada din tələbəsinin nöqsanlı və eyibli üsullarda yenilikdən qalması rəva deyil.¹⁸²

Digər hövzə elmlərinə diqqət

Fiqh elm hövzələrinin elmi fəaliyyətinin mərkəzi olmuşdur və həmişə də olmalıdır. Düzdür, bəşərin həyat şəraitinin inkişafı həmişə olduğu kimi ilahi hökmlərin əldə olunmasına təsir göstərmişdir və

¹⁸¹ Hövzənin Siyasəti Təyinetmə Şurasının yaradılması münasibəti ilə Qum Elm Hövzəsinin Müdərrislər Cəmiyyətinə müraciətindən: 1992.

¹⁸² Yəni orada.

bundan sonra da göstərəcək. Lakin bununla yanaşı tam diqqətdə saxlanması lazım olan iki məsələ vardır: Biri budur ki, digər İslam elmləri, məsələn, təfsir, hədis, fəlsəfə, kəlam, rical və sair elmlər mütləq diqqət mərkəzində olmalı, hövzənin əsas proqramlarında yer almalı, onlar üçün ixtisaslı mədrəsələr, institutlar təşkil olunmalıdır. Belə olsa, elm hövzəsinin yaratdığı və yetişdirdiyi bu elmlər öz beşiyində yad və hövzə bu sahələrdə başqasına möhtac olmaz.

Digəri budur ki, fiqhi araşdırmada və mövzuların təyininə təsirli olan humanitar və digər elmlərə diqqət yetirilməlidir və dövrün fəqihi həmçinin mövzuların düzgün təyindən ibarət olan düzgün əsaslandırma vasitələri ilə təchiz olunmalıdır. Aydın məsələdir ki, mövzunu düzgün tanımaq ilahi hökmün düzgün tanınmasında böyük rola malikdir.¹⁸³

Hövzənin yeni elm və texnologiyalardan istifadəsi

Məncə, bəşəriyyətin Allahın lütfü ilə, din və peyğəmbərlərin təlimləri sayəsində əldə etdiyi bu yeni elmi nailiyyət (kompüter) mühüm yerlərdə işə yarayır və onunla bütün sahələrdə böyük işlər görülür. Deməli, biz dəyərli elmi irsimizin bu elmə biganə qalmasına imkan verə bilmərik. Mənim bu gün görülən bu işdə iki məqsədimdən biri və əsas ümidim bəlkə də budur ki, bu yolla hövzəni yeni elmlərlə, onların işləndiyi yerlərlə və öz işlərimizdən ötrü onlardan istifadə ilə tanış edək. Bu yeni elm və texnologiyanın önünü kəsmək, yaxud onu inkar etmək olmaz. Hər bir ixtisasdan, hər bir yeni elmin budağından və qığılıcımından istifadə etmək lazımdır. Yeni elmlərin qanadları üzərinə minib özünü istədiyin yerə çatdırmaq lazımdır. Bu baxımdan, bu, mübarək işdir, bunu Qumu və hövzəni yeni elmi inkişaflarla və onlardan istifadə ilə tanış etməmizə hazırlıq edə bilərik. Mühüm olan budur ki, insan elmlərdən və onların nəticələrindən istifadə etməyə vərmiş etsin.

¹⁸³ Yenə orada.

Bu gün möhtəşəm bir kitabxananın məlumatları çox kiçik həcmli bir cihaza sığır. Yazıblar ki, Əbülfərəc İsfahani kitablarını qırx dəvəyə yükləyib özü ilə aparırdı. Haradasan? Yuxudan ayıl, Əbülfərəc! Gör ki, qırx və hətta dörd yüz min kitabı bir səhifə üzərində kiçik bir aparatla daşımaq və istədiyini hər bir hissəni ondan çıxarmaq olur. Bu gün dünya belədir; yeni imkanlardan istifadə etmək lazımdır. Biz təəssüf ki, hələ öyrənməmişik, adət etməmişik. Ürəyimiz istəyir ki, bu kitabları yenə də vərəq-vərəq axtaraq.¹⁸⁴

Fəqih və tədqiqatçılar - hövzənin iki mühüm səmərəsi

Bizim fikrimizcə, hövzənin səmərələri birinci növbədə böyük fəqihlərdir. Hövzə, təqlid müctəhidləri daxil böyük fəqihlər yetişdirmək üçün təkan götürməlidir. Bunların arasında rayonların və Tehranın böyük alimləri olsun, hansı şəhərdə otursalar, xalq elmlərindən istifadə etsin. Əvvəlcə belə şəxslərin yetişməsinə iradə göstərilməlidir. İkinci növbədə əhəmiyyət baxımından bundan az olmayan tədqiqatçı və müəllimlər elmi inkişaf etdirirlər. Onlar bu məqsədlə və yeni araşdırmalar aparmaq üçün hövzələrdə qalıb fəaliyyət göstərirlər.

Bəlkə də təqlid müctəhidi, yaxud bir şəhərin böyük alimi və ya ictimai, siyasi xadim kimi fəaliyyət göstərən bir şəxs yalnız elmi inkişaf etdirmək üçün hövzədə oturan tədqiqatçı ilə elm və əməl baxımından bərabər deyil. Biz bir elmi müşkülə düşdükdə tədqiqatçıya tapşırıq ki, araşdırsın və nəticəni hövzənin ixtiyarına buraxsın. Bu iki qrupun sözsüz ki, ortaq və fərqli cəhətləri vardır.¹⁸⁵

Fiqhdə yeni fikir cəsarəti və onlara qarşı dözümlülük

Son zamanlar bəzi elmlə, yaxşı və yeni düşüncəli fəqihlər bəzi fikirlər irəli sürürlər. Onları irəli sürməyin eybi yoxdur. Elm hövzəsində yeni sözləri eşitmək təqəti çox olmalıdır; o sözü deyən fəqih fətva

¹⁸⁴ Qum Elm Hövzəsinin İslam Elmlərinin Kompüter Tədqiqatları Mərkəzinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1993.

¹⁸⁵ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərsinin ilk günündəki söhbətlərdən: 1993.

vermək həddinə çatmasa da. Ola bilsin ayrısı ona bir şey əlavə etsin və fətva versin. Buna görə mən Qumun böyüklərinə və möhtərəm müəllimlərinə tövsiyə etdim ki, bir fiqh jurnalı nəşr etdirdinsilər və onda yalnız yeni fiqhi düşüncə və baxışlar ortaya qoyulsun.¹⁸⁶

Hövvədə güclü ixtisaslı jurnalların nəşri

Əlbəttə, həmin böyük şəxsiyyətlər bu işi görmədilər. Gənclərin bir qrupu bu sahədə işləyiblər. İdeal olmasa da, bu iş birinci addım kimi təqdirəlayiqdir. O böyük iş isə hələ də görülməyib. Əgər Qum hövvəsində iki və hətta üç fiqh jurnalı olsa da, çox deyil. Fəlsəfəyə məxsus bir jurnal olsun. Allaha şükür ki, kəlam üçün bir jurnal var, lakin tirajı azdır və tanınmır. Bəlkə sizin çoxunuz adını eşitməmiş, üzünü görməmişsiniz. Amma mən Allaha şükür olsun ki, görmüşəm və bu işin məsul şəxslərinə təşəkkür edirəm. Elm hövvəsində İslam elmlərinə dair günbəgün yeni düşüncələr irəli sürülməlidir; hamısından mühümü və birincisi də fiqhdır.¹⁸⁷

Gələcək üçün daha artıq hövvə tədqiqatçılarına ehtiyac

Hövvənin müxtəlif fənlərdə müəllimə, tədqiqatçıya, müəllifə və mütəxəssisə ehtiyacı var. Allaha şükür olsun ki, bu ehtiyac hövvələrdə təmin olunur. İşə hazırlıqlı tədqiqatçı, müəllim, mütəxəssis, alim və müctəhidlər var. Lakin siz elm hövvəsinin iyirmi ildən sonrakı vəziyyətinə baxsanız, görürsünüz ki, bunlar azdır. Siz iyirmi ildən sonraya diqqətlə baxın və görün nə lazımdır. Görəcəksiniz ki, bu gün elm hövvələrində olan böyüklərin sayı azdır. Bizim ən mühüm ehtiyaclarımızdan biri budur. Elm hövvələri tədqiqatçı və alim yetişdirməlidir ki, bu ehtiyac aradan qalxsın.¹⁸⁸

Hövvənin müstəqil diplomu

¹⁸⁶ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərsinin əvvəlindəki söhbətlərdən: 1994.

¹⁸⁷ Yenə orada.

¹⁸⁸ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərşindəki söhbətlərdən: 1995.

Hövvə diplom verməlidir. Mən bunu bir dəfə də demişəm. İctihadın təsdiqi məsələsi hövvənin qədim üsullarındandır, bu gün də çox yaxşı bir şeydir. Bəzi cənablar düşünürlər ki, biz hövvə tələbəsinin təhsil səviyyəsini göstərmək istədikdə universitetin hansısa pilləsi ilə, məsələn, bakalavr, magistratura, yaxud doktorantura ilə bərabər olduğunu deməliyik. Bu işi görməyə lüzum yoxdur. Hövvə təhsili bir cürdür, universitet təhsili başqa cür. Əlbəttə, bu iş haradasa lazım ola bilər; məsələn, hövvənin məzunu akademik diploma ehtiyacı bir vəzifədə çalışmaq istəyəndə. Təbii ki, o zaman bu şəxsin diplomunun hansı həddə olduğu bilinməlidir. Lakin hövvənin ehtiyacı məsələsi bunların fəvqündə durur. Bizim müxtəlif səviyyələrdə və müxtəlif ixtisaslara yiyələnmiş ruhanilərə ehtiyacımız var. İstedadlar müxtəlifdir. İstedadlar tanınmalı, dərslər oxunmalı, pillələr bir-birindən ayrılmalı və gənc alimlər hövvələrdə işləməlidirlər. Çünki bu təbəqənin çoxlu səmərəsi olacaq.¹⁸⁹

Hövvə məzunları vasitəsi ilə cəmiyyətin ehtiyaclarının təmin olunması

Elm hövvəsi cəmiyyətin ehtiyaclarını təmin edən bir zavod kimi daim işləməli və özünün tədqiqatçı, təbliğatçı, müəllim, müəllif və digər ruhani peşələrinə uyğun məhsulunu istehsal etməlidir. Hövvə proqram hazırlamalı və bilinməlidir ki, məsələn, beş ildən sonra dünyanın müxtəlif bölgələri və ölkə daxili üçün nə qədər təbliğatçı yetişəcək. Həmçinin Quran, təfsir və digər hövvə elmləri sahəsində, eləcə də universitetlər və İslam maarifi dərsləri üçün müəllim, şübhələrə cavab vermək üçün tədqiqatçı və müəllif yetişdirməkdən ötrü sistemli proqramı olmalıdır.¹⁹⁰

Məqbul hövvə çərçivələri daxilində olan yeni sözlə dözmək

¹⁸⁹ Yenə orada.

¹⁹⁰ Yenə orada.

Bu cəsərət peyda olmalı və hövzə bunu qəbul etməlidir. Əlbəttə, belə olmasın ki, kim nə desə, hövzə qəbul etsin. Amma eyni zamanda məqbul çərçivələrdə olan yeni söz inkar edilməməlidir.¹⁹¹

Təbliğat bir elmdir!

Təbliğat da bir iş və peşədir; bir elm də ola bilər və elmdir, tədris olunmalıdır. Biri yaxşı, biri pis alınır. Biri bir söz danışmaq istəyir, amma onun əksini danışır. Bu hal çox zaman yaranır, düzgün təbliğat üsullarını bilməmək səbəbindən bir nəfər elə bir söz deyir ki, niyyətinə olanın əksi başa düşülür, özü isə bundan xəbər tutmur. Yaxud misal üçün, gedib təbliğ edir, amma təbliğat psixologiyasını bilmir, xalqa uyğun olmayan sözü danışır, universitetə lazım olanı kənddə danışır, kəndə lazım olanı zavodda. Buna əsasən, hövzədə elmi metod öyrətmək, tapmaq və təbliğat üçün lazımi elmlərin, misal üçün, ictimai psixologiyanın tədrisi yoxdur.¹⁹²

Din elmi olmayan kilsənin təbliğat öncüllüyü

Kilsə din elmi baxımından sıfırdır. Düzdür, keşişlər arasında professorlar və müxtəlif fənlərdə, misal üçün, biologiya və botanikada dərslər oxumuş adamlar var. Bu elmlər ruhaniliklə əlaqədar elmlər deyil. Amma hər halda, bəzi məsihi ruhanilər bunları öyrənmişlər. Məşhur kəşflərin müəllifləri arasında bəzi keşişlər var, məsələn, riyaziyyat və tarix oxuyublar. Lakin kilsə yazılı, dərin və əsaslı formada din elminə malik deyil. Lakin bununla yanaşı, təbliğat baxımından öndədir.¹⁹³

Yeni düşüncələrin tənqidi üçün açıq elmi mühit yaratmaq

Düşüncə inkişafı üçün açıq şəraitlərin yaradılması lazımdır. Bu iş hövzədə görülməlidir; bu onu canlandıracaq və müsbət nəticə verəcək.

¹⁹¹ Qum Elm Hövzəsinin müəllimləri və nümunə tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1995.

¹⁹² Yenə orada.

¹⁹³ Yenə orada.

Fiqh, kəlam və əqli elmlər üçün birliklər təşkil olunmalıdır. Məsələn, yeni fiqh mövzularını araşdırmaq üçün yeddi, səkkiz, on elmlə tələbədən ibarət bir birlik yaradılsın. Bunların bir mərkəzi olsun, iclaslar keçirsinlər, fiqh mövzusunda çıxışlar təşkil etsinlər. Təharət fəslindən diyə fəslinə qədər fiqhın hər hansı kiçik və yaxud böyük məsələsində kimin yeni sözü, mətləbi və fikri olsa, oraya gətirsin, onlar baxsınlar. Əgər sözün özünün yox, təməllərinin düzgün olduğunu, tələbə dəlillərinə və araşdırmalarına söykəndiyini və alim şəkildə ortaya qoyulduğunu görsələr, qeyd etsinlər, növbəyə salsınlar, bu şəxs bir gün gəlib auditoriya qarşısında çıxış etsin, məsələni sərbəst şəkildə açıqlasın və bəziləri də iradlarını bildirsinlər.¹⁹⁴

Doqmatizm qarşısında yeni düşüncə

Doqmatizm məsələsinin ardınca yeni düşüncə və yenilik məsələsi gəlir. Əgər doqmatizm birinci bələdirsə, yeni düşüncəlik və yenilik birinci vəzifə hesab olunmalıdır. Azadfikirlilik məsələsi də yeni düşüncə və yenilik məsələsinə şamil olan bir amildir. Bunların məna və hədudları aydın olmalıdır. Düşmənin bizim üçün xətt və nişan çəkməsindən və azadfikirliliyi izah etməsindən öncə - onun buna nə mental səlahiyyəti var, nə praktik səlahiyyəti, nə bizi hövzə kimi tanıyır, nə də bizim keçmişimizi bilir - bizim özümüz fikirləşməli, bu məsələləri dərk etmək və yeniləmək üçün keçmişimizdən, mənəvi irs və resurslarımızdan kömək almalıyıq.¹⁹⁵

Hövzənin zamanla ayaqlaşması

İmamın bəyan etdiyi zaman və məkan məsələsi də bu qəbildəndir. Əlbəttə, imam böyük bir fəqihdir. Fəqihin nəzər və əsaslandırmasında zaman və məkanın təsiri çox əsaslı bir məsələdir. Bəzi şəxslər imamın sözünü düzgün anlamadılar, ümumiyyətlə, məqsədinin nə olduğunu

¹⁹⁴ Yenə orada.

¹⁹⁵ Məşhəd Elm Hövzəsinin tələbələri ilə görüşdə çıxışından: 1997.

bilmədilər, zaman və məkan məsələsində ifrata və təfritə vardılar. Lakin bu, elmi üsulların bərpasında təsirli amildir.

Hövizə bəhslərində, hövzələrin müxtəlif təbliğat və elm üsullarında da belədir. Hövizə daim özünübərpə halında olmalı və zamandan geri qalmamalıdır.¹⁹⁶

Elm mərkəzlərinin genişləndirilməsi tələsik baş verməsin!

Elm və tərbiyə sahəsində bacardığınız hər bir işi görün, bu sahələrdə hər bir təxiri yolverilməz hesab edin. Genişləndirmə işi ilə mən də müvafiqəm, lakin bu iş əsla tələsik baş verməməlidir.¹⁹⁷

Qum Elm Hövzəsinin mərkəzli idarəçiliyinin zəruriliyi

Belə möhtəşəm Qum Elm Hövzəsinin - bəlkə də həqiqətən dünyada heç bir elmi təşkilat bu qədər böyük deyil; demək olar ki, müəllimlərinin sayı şagirdlərdən çox olan yeganə yerdir. Orada müəllim, yəni elmi qüvvə və kadr güman ki, şagirddən çoxdur - güclü və təsirli müdiriyyəti yoxdur. Görün indi hövizədə nə qədər sinif var, nə qədər dərs deyilir. Çünki tələbələrin hər biri əslində bir müəllimdir və tədris edirlər.

Hövzənin müəllimləri öz sahələrində elə mütəxəssisdirlər ki, bəlkə də dünyada az ixtisasın müəllimləri öz işlərində bu qədər peşəkar, mahir və güclüdürlər. Belə müstəsna və özəl sistemə və böyük topluma malik bir hövizə çox mühüm mərkəzdir. Həqiqətən, dünyada belə yüksək kəmiyyətə, bir neçə onminlik tələbəyə, çoxlu müəllimə, bu qəribə nüfuza - xalqın taleyi bunların işlərinə bağlıdır – malik heç bir elm və təhsil məkanımız yoxdur.¹⁹⁸

Ehtiyac duyulan bütün İslam elmlərinə diqqət

¹⁹⁶ Yenə orada.

¹⁹⁷ Beynəlxalq İslam Elmləri Mərkəzinin İdarə Heyətinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1997.

¹⁹⁸ Qum Elm Hövzəsinin Ali Şurasının üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1997.

Elə hövzəmiz olmalıdır ki, onda yetərincə alim və tədqiqatçı təlim-tərbiyənin ən yaxşı üsullarından istifadə edib ehtiyac duyulan bütün İslam elmlərini – fiqh, təfsir, hədis, etiqad prinsipləri və fiqh qaydalarından tutmuş digər lazımi elmlərə qədər tədris etsinlər.¹⁹⁹

İdeal hövzənin göstəriciləri

Hər il bir qədər fəqih yetişsin. Müəyyən edin ki, məsələn, bizim mərkəzimiz üçün bu qədər fəqih çatmır və yetişdirilməlidir. Məsələn, hər iyirmi il üçün bizə təqlid müctəhidliyi həddində və bütün xüsusiyyətlərə malik yüz fəqih lazımdır, digər İslam elmlərində - fəlsəfədə, kəlamda, dini məsələlərdə, onların dərinləşdirilməsində və genişləndirilməsində işləyib araşdırma aparmaq üçün filan qədər tədqiqatçıya ehtiyacımız var. Çünki dini məsələ və bilgilər sabit və əbədi şeylər deyil.

Elə şeylər var ki, 20-30 il öncə bizim üçün yeni dini məsələlər hesab olunurdu, amma bu gün hamının ixtiyarındadır və din haqda daha yeni məsələlər meydana çıxır. İnsan hər gün din barədə yeni bir nəticəyə gəlir. Bir fəqihin, dinşünasın, Quranla əlaqədə olan bir insanın dini məlumat və bilgilərinin son həddi yoxdur. Necə ki, ehtiyaclara əsasən bizim fiqh hökmlərimizdə daim yeni şaxələr yaranır və fəqihlər bu şaxələrdə yəqinə çatırlar; kəlamda da belədir, fəlsəfədə də, digər məsələlərdə də. Dini bilgilər daim dini araşdırma və müəllimə ehtiyacı sahələrdir.

Fərz edin, belə bir hövzədə mədrəsələr, tədris və tədqiqat mərkəzləri işləyir. Harada təbliğatçıya, məscid imamına və Quran müəlliminə ehtiyac duyulsa, bu mərkəzə müraciət edir və tez onlara lazımi miqdarda və lazımi xüsusiyyətlərə malik təbliğatçı göndərilir.

Biz belə bir hövzə istəyirik. İdeal hövzə budur. Harada bir şübhə irəli sürülsə, burada cavabı hazırdır. Harada din əleyhinə bir kitab yazılsa, ona qarşı iki kitab hazırdır. İslam tarixinə dair kimin bir şübhəsi

¹⁹⁹ Yəni orada.

olsa, burada tədqiqat mərkəzi var, dərhal həmin hissəni ətraflı izah edir. Bizə belə hövzə lazımdır.

İndiki vəziyyət, idarə üsulu, tədris keyfiyyəti və təhsil sistemi ilə belə bir hövzə ərsəyə gələn deyil. Əvvəlcə həqiqətən, bir qrup oturub lazım olanı təsvir etsinlər və qərar çıxarsınlar. Gənc tələbə və müəllimlər bu hərəkətin hansı səmtə getdiyini bilsinlər. O zaman gənc alimlər işinizi dəstəkləyəcəklər, sizi tək buraxmayacaqlar. Bu birinci mərhələdir: hövzənin məqsədlərinin, yaxud başqa sözlə desək, ideal vəziyyətinin təsviri mərhələsi.

İkinci mərhələ bu məqsədə çatmaq üçün lazım olan hərəkət və hazırlıqlardır. Proqramdan öncə bunun baş verməsini istəsək, hansı işlər lazımdır? Kitab yazmaq, elmlərin izahı, lazımsız hissələri ayırmaq, əl-ayağa dolaşanları və heç bir faydası olmayanları kənara tullamaq, bu gün mövcud olmayan, tələbə və müəllim üçün ehtiyac duyulanları əlavə etmək.

...Buna əsasən, bu da bir hissədir; yəni lazım olan hazırlıqların və işlərin izahı mərhələsi.

Üçüncü mərhələ konkret proqram mərhələsidir; yəni ümumi layihədə müəyyən olunanları proqram formasına salmaq.²⁰⁰

Hövzələrdə yeni təbliğat üsullarından istifadə

Bu gün din təbliğatı bir elmi fəndir. Bu gün dünya universitetlərində tədris olunan ictimai əlaqələr fənni əslində təbliğat üsullarıdır. Öz tərəf-müqabillərimizlə ünsiyyət qurmaq üçün bizim yaxşı ənənəvi üsullarımız var, lakin əsla yetərli deyil. Tövsiyə etmək istəmirəm ki, hövzə tələbələri gedib ictimai əlaqələr kursu keçsinlər. Təkidlə tövsiyə etmək istəyirəm ki, elm hövzəsinin əsas idarəçi və rəhbərləri öz işlərini bu elmin nəticələrinə uyğun proqramlaşdırsınlar və onun zəruri məsələləri xüsusən təbliğat sahəsində proqram hazırlayanların ixtiyarına qoyulsun.²⁰¹

²⁰⁰ Yenə orada.

²⁰¹ Fiqhin ali-ixtisas (xaric) dərindəki söhbətlərdən: 1999.

Hövizə - elm və tədqiqat məkanı

Hövizəyə münasib işlər hansılardır? Məzmun və ya formaca elmi işlərdir. Hövizənin iki kimliyi var: Biri elm və bu kimi məsələlərdir; yəni alim və fəqihlər yetişdirən yer. Bu öz yerində. Həm elm, həm tədqiqat, həm əxlaqi tərbiyə, həm də rəngarənglik lazımdır. Bütün bunlar alim yetişdirən mərkəz olan hövizənin birinci və əsas kimliyidir.²⁰²

İslam hökuməti fenomeni qarşısında düşmənlərin şübhə yayması

Mühüm məsələlərdən biri budur ki, bizim tədqiqatımız tətbiqi olmalıdır. Yəni praktikadan uzaq olan quru tədqiqatla məşğul olmaq az zamanda və az fürsətdə uzaq yolla getməkdir. Siz görün bütün təkallahlıların, islahatçıların, Allaha və İslama iman bəsləyənlərin arzuladığı İslam quruluşunun bu gün nəyə ehtiyacı var; bunu axtarmalısınız. Biz bu işlərlə həqiqətən gec məşğul olduq. Kaş inqilabın əvvəlindən sizin kimi yüz nəfər peyda olub nə müharibəyə qoşulaydı, nə də siyasətə; gedib oturaydı və İslam quruluşu üçün bu məsələləri araşdıraydı. Biz bu sahələrdə bir qədər geridəyik. İslam hökuməti fenomeni, islami və fiqhi təsirlə üzləşən düşmənlərimiz cəld işə başladılar, seminar keçirdilər, tədqiqat apardılar, ezamiyyətə göndərdilər, dağıdıcılıq, mübarizə və çəkişmə istiqamətində müxtəlif cəhətlərlə maraqlandılar və yaxşı nəticələr aldılar. Biz bu gün bu şübhələrdə və danışılan sözlərdə onun əlamətlərini müşahidə edirik. Biz daha tez başlamalı idik. Hər halda, gecikmişik.²⁰³

Hövizədə elmi elita yetişdirməyə diqqət

Mən bilmirəm siz işin hansı mərhələsindəsiniz və nə edə bilərsiniz. Ümumi şəkildə bilirəm ki, bu elmi təşkilatların əsas işlərini elmi

²⁰² Qum Elm Hövizəsinin Ali Şurası ilə görüşdə çıxışından: 2000.

²⁰³ Ayətullah Əmini və Dini Ekspertlər Məclisinin bir neçə tədqiqatçısı ilə görüşdə söhbətlərindən: 2000.

nümunələr görürlər. Hövzəni elmi nümunələr yüksəldirlər; onlar kitab yazırlar, inkişaf və tərəqqi onlara məxsusdur, digərləri bunlarla yol gedir və hərəkət edirlər. Odur ki, elmi elita yetişdirmək hərbi yetişdirmək kimidir; hərbiçilər yetişdirmək və onlar üçün imkan yaratmaq lazımdır.²⁰⁴

Hövzədə elmi nümunələri tanımaq və yetişdirmək

Elmi nümunə bəzən, kitab yazdıqlarını və tədris etdiklərini buyurduğunuz şəxslər kimi aktual nümunələrdir. Bəzi şəxslər də potensial nümunədirlər, insan güclü istedadlarının olduğunu anlayır; gözlərində, sözlərində, danışığı və rəftarlarında istedad əlamətləri parlayır və istedadla dolu olduqlarını başa düşürük. Baxın, mümkün olan həddə bunları da tapın. Əlbəttə, bu işlər üçün bir dəyərləndirmə və diqqət mərkəzinə ehtiyacınız var. Bu barədə kiməsə göz yummanız və komplimentiniz olmamalı, realıq nədirsə, o da olmalıdır. Özünü göstərmək, bəzi uzunçuluqlar, dəyərsiz, az dəyərli və çox həcmli işlər elmi nümunəliyə uyğun deyil. Bunlar həqiqətən, bir-biri ilə səhv salınmamalıdır.²⁰⁵

Hövzə nümunələrini unutmamağın zərəri

Təəssüf ki, o zaman bu gün mövcud olan şərait və inkişaf amilləri yox idi. Biz həqiqətən nümunə olan çox yaxşı tələbələrin bəzisini gördük; elmi buraxıb digər yerlərə getdilər və onlardan istifadə olunmadı. Güclü istedadlı şəxslər də çox zaman dalgın olurlar; bu da var. Onlar əksərən dalgındırlar. Yəni haradasa mümkün olmadığını gördükdə qalxıb gedirlər. Hamısı olmasa da, əksərən belədirlər. Odur ki, bunlarla çox məşğul olmaq lazımdır. Əgər maraqlanmasanız, digər yerlərə gedəcəklər; gedib universitet təhsili alacaqlar, başqa

²⁰⁴ Elmi hövzələrin Rifah və tibb xidmətləri bölməsinin İdarə Heyətinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 2000.

²⁰⁵ Yenə orada.

müəssisələrdə tədqiqatçı kimi çalışacaq və inkişaf edəcəklər. Yəni hövzədən küsəcək və daha hövzəninki olmayacaqlar.²⁰⁶

Hövzədə yenilik istəmə mədəniyyətinin zəruriliyi

Elm hövzələrində təhsil və digər məsələlər barədə həm biz çox sözlər demişik, həm digərləri deyib və xatırladıblar. Bu barədə deyilməyən söz azdır. Əlbəttə, demək, eşitmək bir məsələdir, onların bir mədəniyyət, ehtiyac formasına düşməsi və məmurların onları həll etməyə məcbur olması başqa bir məsələdir. İkincisi hələ baş verməmişdir.

Mənim bu gün elm və elm hövzələri barədə demək istədiyim bir-iki məsələ var. Fikrimcə, hövzələr üçün çoxlu işlər lazım olsa da, bunlar daha zəruridir. Bunlar yaddadır; deyilmiş və bəlkə də təkrar olunmuşdur.²⁰⁷

Proqram hazırlayan daimi quruma ehtiyac

Bir məsələ hövzələrdə proqram məsələsidir. Biz bir dəfə tələbə və müəllimlərin toplantısında dedik ki, hər bir kiçik qurumun, idarənin və universitetin öz iş proqramı vardır. Elm hövzəsi böyük bir təşkilat və müxəlif fənlərdə - fiqhdə, təfsirdə, üsulda, kəlamda, fəlsəfədə və digər sahələrdə böyük alim və tədqiqatçıları olan nəhəng bir təşkilat olduğuna görə proqram hazırlayan daimi bir qurumu olmalıdır. Elm hövzələrində, məsələn, Qum Elm Hövzəsində olan şəxsiyyətlərin keyfiyyəti baxımından həqiqətən, onları adi elmi qurum və təşkilatlarla müqayisə etmək olmaz. Bu elm hövzələrində böyük şəxsiyyətlər, tədqiqatçılar və bu qədər gənc vardır. Bunların arasında nə qədər elmi şəxslər, tədqiqatla məşğul olanlar və istedadlı insanlar var. Belə böyük, dərin, bu qədər kəmiyyət və keyfiyyəti olan bir qurumun daimi proqram şöbəsi olmalıdır. Düzdür, bu gün əksər hövzələrdə, yaxud hamısında, xüsusən də Qum Elm Hövzəsində həqiqətən inkişaf görünürlər; müdiriyyət var,

²⁰⁶ Yenə orada.

²⁰⁷ Fiqhi ali ixtisas (xaric) dərsinin əvvəlindəki söhbətlərdən: 2000.

proqram var, lakin bu proqramlar belə böyük həcm və keyfiyyətə münasib deyil.²⁰⁸

Dünyanın müasir elm və düşüncə istehsalına müvafiq proqram

Əgər biz bu gün bu qədər potensialı olan Qum üçün hansı proqramın lazım olduğunu bilmək istəsək, dünyaya, onun ehtiyacına, elm hövzəsi ilə əlaqədar düşüncə, nəzəriyyə, söz və məsələlərin günbəgün və anbaan meydana çıxmasına baxmalıyıq; elm hövzələr ilə birbaşa əlaqəsi olmayan fənn və elmlərdə yox, birbaşa əlaqəsi olan məsələlərdə. Dünyada daim yeni sözlər ortaya qoyulur; əxlaqda, hüquqda, fəlsəfədə, din fəlsəfəsində, kəlam məsələlərində daim yeni sözlər meydana çıxır. Bu o demək deyil ki, bu sözlərin hamısı düzgün, yaxud mühümdür. Bu o deməkdir ki, bu sözlər dünya xalqının zehninə böyük bir həcmi özünə aid edir.

Bu gün dünyada mövcud olan sürətli əlaqələrə görə - dünyanın bir tərəfində deyilən hər bir söz, fikir, məntiq, şübhə və həll yolu tez bir zamanda dünyanın o tərəfinə çatır, yaxud çata bilər - Qum Elm Hövzəsi kimi bir hövzə proqram hazırlamalı, bu gün dünyada müxtəlif sahələrdə müzakirə olunan məsələləri araşdırmaq üçün hazır kadrları olmalıdır.²⁰⁹

Müxtəlif elm və tədqiqatlar üçün istedadları tanımaq

Növbəti məsələ hövzədəki istedadları tanımaqdır. Mən bir neçə ay öncə hövzənin möhtərəm müdirlərinə bunu dedim. Bu hövzə müxtəlif istedadlar toplusudur. Bunlar tanınmalıdır. Müxtəlif iş, bilgi və məlumatlar, müxtəlif elm və tədqiqat fəaliyyəti üçün istedadlar tanınmalıdır. Bu tanışlıq istedadlardan düzgün bəhrələnməyə çox kömək edəcək.²¹⁰

²⁰⁸ Yenə orada.

²⁰⁹ Yenə orada.

²¹⁰ Feyziyyə mədrəsəsində Qum Elm Hövzəsinin müəllim, alim və tələbələrinin böyük toplantısında çıxışından: 2000.

Böyük həcmli tədqiqat istedadlarına diqqətin zəruriliyi

Bu gün bu sərgiyə baxış məndə iki hissi dirçəltdi: Biri sevinc və ümid hissidir. Çünki burada əsasən tədqiqata aid çoxlu rəngarəng və geniş işlər nəzərə çarpır. Bünövrə və əsas diqqət tədqiqat və yenilik üzərindədir. İkinci hiss indiyədək hövzədəki parlaq istedadlardan istifadə etmədiyimizə görə təəssüfdür. Biz indi bunlara baxırıq və xoşumuz gəlir. Bəlkə hələ də bundan yüz qat artıq istedad və potensial diqqətimizdən kənarda qalıb. İnsan buna görə narahat olur.

Hər halda, özünü itirmək problemi həll etmir. Hövzənin müdrik şəxsiyyətləri və əsasən müdiriyyəti oturub düşünməli, hövzənin müəllim və gəncləri vasitəsi ilə əldə olunmuş bu işləri davam etdirlərsinlər və dayanmasına imkan verməsinlər.²¹¹

Hövzənin böyük məsuliyyəti və güclü müdiriyyətə ehtiyac

Hövzə çox böyük bir təşkilatdır. Hövzə bu böyük kəmiyyətə, çox uca, dəyərli və bənzərsiz keyfiyyətə və üzərinə götürdüyü bütün bu işlərə görə məsuliyyət daşıyır. Dünyada hansı elm, təhsil və tədqiqat təşkilatının üzərinə bu qədər məsuliyyət düşür?! Xalqın dininin məsuliyyəti, bütün müsəlmanların hidayəti məsuliyyəti hövzənin üzərinə düşür. Buna əsasən, belə böyük və bu xüsusiyyətlərə malik hövzənin siz gənclərdən qabaqkı nəslinin, yəni bizim etdiyimiz və bu gün sizin irs apardığınız səhlənkarlıqlara rəğmən, bir yerə çatmasını istəsək, güclü bir müdiriyyət və mərkəz olmalıdır.²¹²

Qum Elm Hövzəsinin inkişafı

Bu gün xoşbəxtlikdən, bizim bəzi böyük hövzələrimiz bu baxımdan çox inkişaf etmişdir. Bu gün Qum hövzəsi çox səmərəli və böyük bir hövzə olmuşdur. Bu gün Qum hövzəsi rəngarənglik, yenilik, günün məsələləri ilə tanışlıq və bəzi yerlərdə hətta dərinlik baxımından

²¹¹ Qumda hövzə tələbələrinin ixtisaslı sərgisinə baxış keçirərkən etdiyi söhbətlərdən: 2000.

²¹² Yəni orada.

öz keçmişindən öndədir. Lakin bu yetərli deyil, ölkənin bütün nöqtələrində fəaliyyət göstərən hövzələr rəvnəqlənməli və orada böyük alimlər oturmalıdırlar.²¹³

Çoxlu islahatların həyata keçməməsinə rəğmən, hövzənin təbii inkişafı

Mənim bu illər ərzində elm hövzəsi barədə verdiyim təkliflərin – istər tələbə və müəllimlərlə keçirdiyimiz, yüzlərlə, bəzən minlərlə insanın iştirak etdiyi ümumi toplantılarda, istər hövzənin bəzi məsul şəxsləri, yaxud hövzə böyükləri, təqlid müctəhidləri və alimlərlə keçirdiyimiz kiçik və xüsusi iclaslarda deyilən təkliflərin çoxu hələ həyata keçməmiş, yaxud yarımçıq şəkildə həyata keçmişdir. Lakin biz görürük ki, İslam inqilabının özündən irəli gələn, onun səmərələrindən olan və savabı Böyük İmamımızın pak ruhuna gedən fəal dini və elmi hərəkətdən bu qədər nailiyyətimiz olmuşdur. Sözügedən islahatçı fikirlərin çoxu hələ həyata keçməmişdir, lakin istehsal, keyfiyyət və dəyərli insan kapitalı bu gün müşahidə etdiyimiz səviyyədədir.

Bir nümunəsini mən bu axşam cənabların sözlərində gördüm, mənim üçün doğrudan da çox gözəl idi. Digər nümunələrini mənimlə görüşən bəzi hövzə alimlərində müşahidə etmişəm. Bir-iki il bundan öncə əqli elmlərdə, fəlsəfə, kəlam, irfan və məntiqdə araşdırma aparan bir qrup hövzə alimində də bunu gördüm. Universitetlərlə əlaqəsi olan hövzə alimlərinin bir qrupu mənimlə görüşdü; orada da məndə bu hiss canlandı. Bu çox əhəmiyyətli bir məqamdır. Yəni elm hövzələrində kadr inkişafı belədir. Bu ab-havanın və təbii şəraitin belə bir nəticəsi var.²¹⁴

Həyata və ölümə malik hövzə üçün gələcəyə baxış ehtiyacı

Bu günə baxmayın, sabah da var. Sabah necə olacaq? Onu bu gün siz müəyyən etməlisiniz.

²¹³ Kermanın dini alim və ruhaniləri ilə görüşdə çıxışından: 2005.

²¹⁴ Ölkənin elmi hövzələrinin müəllimləri, tələbələri, təbliğatçıları və tədqiqatçıları ilə görüşdə çıxışından: 2007.

Əgər bu gün hövzənin sütunları - yəni müdirlər, fikir sahibləri, müəllimlər, görkəmli şəxsiyyətlər iradə göstərib düzgün fikirləşsələr və proqram hazırlasalar, hövzə iyirmi ildən sonra səviyyə, dərinlik və genişlənmə baxımından indikindən dəfələrlə yaxşı olacaq. Əgər indi bir iş görməsək, əsla bəlli deyil ki, Qum hövzəsi gələcəkdə indiki həddində qalacaq, yoxsa yox. Böyükələr, tədqiqatçılar, yaxşı alim, fəqih və filosoflar hövzədən gedirlər. Bunların yerinə digər şəxsiyyətlər inkişaf etməli, çiçəklənməli, onların yerini tutmalı və onlardan daha artığını etməlidirlər. Bu iş görülsə, gələcəyə bu baxış olsa, sabah yaxşı olacaq. Əgər bu gün Qum hövzəsində gələcəyə bu baxış olmasa və mövcud vəziyyətlə razılaşsaq, indi hövzəni birtəhər idarə etməyimizlə qane olsaq, sabah ya hövzəmiz olmayacaq, ya da tənəzzülə uğramış bir hövzəmiz olacaq.²¹⁵

Hövzədə gələcəyə baxışın zəruriliyi

Hövzənin həm müdirləri, həm Ali Şurası, həm böyük alimləri, həm böyük təqlid müctəhidləri bilməlidirlər ki, biz iyirmi ildən sonrakı Qum, İsfahan, Məşhəd, yaxud digər şəhərlərin hövzələri barədə bu gün düşünməliyik. Otuz ildən sonrakı hövzələr barədə düşünməliyik. Otuz ildən sonra nə deməkdir? Yəni təsir imkanları, insanları və məmləkətləri fəth etmək imkanları baxımından güman ki, bugünkü dünya ilə heç bir oxşarlığı olmayan bir dünya. Bir əzizimiz burada informasiya texnologiyasını gözəl şəkildə izah etdi. İyirmi il öncə bu texnologiya yox idi, elə-belə bir şey idi, amma bu gün görün necədir.

Biz onda bu gün üçün fikirləşsəydik, bu gün boşluqda qalmazdıq. Bu gün hər bir evdə, hər bir məktəbdə, hər bir tərəfdə, nətiqlərin birinin sözü ilə desəm, hər bir kənddə informasiya texnologiyası mövcuddur. Elm hövzəsi geri qalmaq isətyir? Gələcək otuz ili belə müqayisə edin; əlbəttə, bir qədər daha artıq sürətlə. Yəni ötən iyirmi ildə elmin sürəti

²¹⁵ Yenə orada.

gələcək iyirmi, otuz ildəki sürətindən, elm və texnologiya inkişafından dəfələrlə az olacaq.

O gün bəlkə də müxtəlif fikir sahibləri, müxtəlif ideologiyalar, azğın firqələr, pis niyyət sahibləri sizin universitetlərinizin, məktəblərinizin siniflərini, evlərinizdəki övladlarınızı asanlıqla ələ alıb istədiyini edəcək və siz heç bir iş görə bilməyəcəksiniz. Elm hövzəsində o gün barədə fikirləşmək lazımdır. Məsuliyyət daşıyan elm hövzəsidir. Xalqın dindarlığının məsuliyyəti ruhanilərin üzərinə düşür. Ruhani də elm hövzəsinin övladı və məhsuludur. Məsuliyyəti belə ölçək ki, çiynimizdə hansı yükün olduğunu bilək. Bu, gələcəyə baxış barədə.²¹⁶

Hövzənin təcrid olunmasının qarşısını almaq üçün yeniliyin idarəsi

Bir məsələ budur ki, yeniliyi idarə edin. Baxın, əziz qardaş və bacılar, yenilik qaçılmazdır. Yenilik ilahi yaradılışın qanunudur. Mən dəfələrlə demişəm ki, yenilik baş verəcək. İndi yeniliklə razılaşmayan bir şöbəni, bir varlığı təsəvvür edin. O zaman bu iki vəziyyətdən birində olacaq: ya öləcək, ya təcrid olunacaq. Ya dəyişilmiş və yenilənmiş vəziyyətlərin qovğasında yaşamaq imkanı tapmayacaq, əl-ayaq altında əzilib məhv olacaq, ya əgər sağ qalsa da, təcrid olunacaq; son günlərdə bir qəzetdə oxuduğum meşə adamı kimi. Bir insan qırx il əvvəl gedib Mazandaran meşəsinə və xarici mühitlə çox zəif əlaqəsi olub, özünü təcrid edib. Getmək, dəyişiklikdən qaçmaq olar, amma təcrid olunmaqla. Hövzə yenilikdən qaçmaq istəsə, əgər ölməsə, diri qalsa da, təcrid olunacaq. Düzdür, din faktoru onu ölməyə qoymayacaq, amma təcrid olunacaq. Günbəgün daha artıq təcrid olunacaq.

Yenilik labüddür. Lakin yeniliyin iki tərəfi var: düzgün istiqamətdə olan yenilik, səhv istiqamətdə olan yenilik. Biz elə etməliyik ki, bu yenilik düzgün istiqamətdə baş versin. Bu, hövzənin aparıcı şəxslərinin vəzifəsidir. Hövzənin müdirləri, alimləri, nəzər sahibləri

²¹⁶ Yenə orada.

buna çalışmalıdırlar. Yenilikdən qaçmaq olmaz. İndi dedilər ki, təhsil və tədqiqat üsulunda, tələbə qəbulunda, dərs vəsaitində - bütün bunlarda yenilik lazımdır. Deməyin ki, on il, on beş il bundan qabaq lazım idi və bu proqramı yazdıq. Çox gözəl, bu proqram on il əvvəlin idi, görün onu necə təkmilləşdirmək olar. Yenilik budur. Yəni zamanla yenilənmək, vaxtında hərəkət etmək, hadisələrdən geri qalmamaq.²¹⁷

Hövsə diplomuna dair yeniliyin idarəsi

Yeniliyi qəbul və idarə etmək, həm də çox ehtiyatlı olmaq lazımdır. Baxın, burada diplomdan söhbət düşdü. Mən əvvəldən hövsənin müstəqil diplomu üzərində təkid göstərənlərdənəm, indi də fikrim budur: hövsə Təhsil Nazirliyinin adı altında yox, öz adı ilə diplom verməlidir. Çünki hövsənin adı hər bir nazirliyin adından daha köklü, güclü və mühümdür. Hövsə öz diplomunu versin. Diplomun adını nə istəyirlər qoysunlar. Bəzi dostlar etiraz etdilər ki, nə üçün doktorantura, magistratura adlarından qaçıb adını üçüncü-dördüncü pillə qoyursunuz. Mənim bu barədə fikrim yoxdur, oturub müzakirə etsinlər, hansı qərara gəlsələr, o da olsun. Mən diplomun özünü qəbul edirəm, lakin diplompərəstlik zərərliyədir. Tələbənin diplom üçün dərs oxumağı döyək bir eyibdir. Bu, yeniliyin sözügedən orta xəttidir. Diplom sahəsində yeniliyi idarə etmək budur. Diplom verin, amma həmişə yeni təhsil sisteminin eybi hesab etdiyimiz diplompərəstlikdən çəkinin. Bu, bir nümunədir.²¹⁸

Münasib yenilik

Digər tərəfdən, dedik ki, yenilik idarə olunmalıdır. Diqqət olunmalıdır ki, elmi çəki azalmasın, şeyxin sözünün səviyyəsi aşağı enməsin; axundun üsul elmindəki sözünün səviyyəsi enməsin. Tələbə bu gün bizim fiqh və üsulumuzda mühüm və təsirli amillər olan bu əsaslara qarşı elmi boşluqda qalmasın. Mətn düzgün, yaxşı və ərəbcə

²¹⁷ Yenə orada.

²¹⁸ Yenə orada.

olsun. Mən hövzənin bəzi yazılarına baxıram. Bu cəhətdən bizim bir qədər çatışmazlığımız, nöqsanımız var. Belə güclü və möhkəm yazıların mətnində və qələmində nöqsan olmasa, İslamın elmi toplumlarının hansı birinə getsə, dəyərli və qiymətli bir əsər kimi tanınar; çünki ərəb dilindədir, bizim elmi dilimiz ərəb dilidir və hamı istifadə edə bilər.

Buna əsasən, yenilik qaçılmazdır. Bu, yeniliyin bir-iki nümunəsi idi, nümunələr çoxdur. Onların çoxunu siz dostlar sözlərinizdə dediniz, mən də təsdiqləyirəm. Yenilik idarə olunmalıdır. Bu da bir məsələdir.²¹⁹

İlk mərhələlərdə hövzə müdiriyyətinin ən mühüm işi

Biz hövzədə müdiriyyəti təkmilləşdirməliyik. Bəli, xoşbəxtlikdən son illərdə Ali İdarə Şurası və hövzədə müdiriyyət məsələsi qəbul olundu, iş görüldü, faydalarını da görürsünüz. Mən bu axşam cənabların sözlərindən bildim ki, hövzədə on iki elmi-ixtisaslı birlik var. Çox yaxşıdır, mən bunu bilmirdim: iqtisadiyyat elmi birliyi, psixologiya elmi birliyi, rical elmi birliyi, tarix elmi birliyi. Əlbəttə, bəzilərini bilirdik. Bu, müdiriyyətin işidir. Əgər müdiriyyət olmasa, belə bir iş baş verməz. Lakin hövzədə təşkilatçılıq və idarəçilik sahəsində indiyə qədər görülmə işlərlə kifayətlənmək olmaz.

Bizim nöqsanlarımız var. Əvvəla Ali Şura siyasət təyin etmək məsələsinə çox əhəmiyyətli yanaşmalıdır. Elm hövzələrində birinci və prinsipial mərhələlərdə ən mühüm iş siyasət təyin etməkdir. Bu siyasətin müxtəlif cəhətləri var. Məgər biz demirik ki, elm istehsal etmək istəyirik? Yaxşı, hansı elmi? Fiqh elminin inkişafı nə deməkdir? Misal üçün, üsul elminin inkişafının mənası nədir? İnkişaf etsin, yəni nə eləsin? Bu inkişafın istiqaməti necədir? Bütün bunlar cavabı lazım olan suallardır. Ali Şura mərkəzində təyin edilən siyasətlər bu suallara cavab verir. Elm hövzəsinin gələcəyi üçün aydın mənzərə təsvir olunmalıdır.²²⁰

²¹⁹ Yenə orada.

²²⁰ Yenə orada.

Mənzərə sənədinin hazırlanması üçün Hövzə Ali Şurasının iki xüsusiyyəti

Ölkə üçün iyirmiillik mənzərə sənədi yazıldığı kimi, gəlin hövzə üçün də iyirmiillik, onillik bir mənzərə hazırlayaq. Bu, elm hövzəsinin Ali Şurasının işidir.

Ali Şura bu işi nə zaman görə bilər? O zaman görə bilər ki, onun möhtərəm üzvləri bunun üçün kifayət qədər vaxt ayırsınlar, buna vaxtları olsun. Yəni hövzənin Ali Şurasına üzvlük əsas işlərin yanında ikinci dərəcəli bir iş olmamalıdır. Siz görün bir universitetin idarəsi, yaxud bir qurumun siyasət təyin edəni necə işləyir. Belə böyük elm hövzəsi - istər Qum, istər Məşhəd, istər İsfahan hövzəsi kənardan idarə oluna bilməz. Vaxt sərf olunmalıdır. Bu bir məsələ.

İkincisi budur ki, çox güclü bir ekspert dəstəyi olmalıdır. Xoşbəxtlikdən, bizim hövzəmizdə bu ekspert dəstəyi mövcuddur: sizin özünü, bu axşam çıxış edənlərin və etməyənlərin çoxu. Yəqin ki, elm hövzəsində belə gənc və düşüncəli tələbələr çoxdur. Bunlar şübhəsiz, hövzənin ekspert dəstəyini təmin edə bilərlər. Hövzə işlərində bizim kənar adama heç bir ehtiyacımız yoxdur. Bu kadrlardan istifadə etmək olar. Təbii ki, bu ekspertlər də işləməli, çalışmalıdır. Ali Şuranın işlərindən biri budur.²²¹

Proqram şurası yaratmağın zəruriliyi

Ali Şuranın yanında hövzədə müdiriyyət orqanı var. Bu, çox əhəmiyyətlidir. Hövzə üçün mütləq proqram hazırlayan şura olmalıdır. Bəzi cənablar da çıxışlarında dedilər ki, proqramlar bəzən uyğun olmur. Yaxud bir bacımız qadınlara aid proqramlar barədə dedi ki, proqramlar müxtəlif səviyyələrə münasib deyil. Bunlar tamamilə yerli iradlardır. Bunları kim düzəltməlidir? Modern proqram inkişafı ilə tanış olan bir heyət.

²²¹ Yenə orada.

Bu gün proqram hazırlamaq digər elmlər kimi bir elmdir. Bu, təkcə anadangəlmə istedadla bağlı deyil. Düzdür, o da təsirlidir, amma bu gün bu, elmi bir işdir. Bu işin mütəxəssislərindən istifadə etmək lazımdır. Onlar ekspert heyətində iştirak edib proqram hazırlasınlar.²²²

Müəllimlərin dərəcələrə bölünməsi üçün elmi şuraların təşkil edilməsi

Bir məsələ də alim və müəllimlərin ictimai mövqeyi məsələsidir. Bu da bizim problemlərimizdən biridir. İndi bəzi dostlar bir təklif irəli sürdülər, mən onu açıqlamaq istəyirəm. Təklif budur ki, Qumda Elmi Şura yaradılsın. Yəni müxtəlif pillə və fənlər üçün rəsmən elmi şuralar qəbul olunsun. Bir nəfər bir həddə çatdıqda, bir imtahandan keçdikdə Qum Elmi Şurasının üzvü olsun. Bu, elmi bir ad olsun. Əlbəttə, mən bunun oxşarını bir neçə il bundan öncə Müdərrişlər cəmiyyətinin möhtərəm üzvlərinə dedim. Dedim dairəni bir qədər genişləndirsinlər, amma deyəsən nəzərdə tutulan formada olmadı və həyata keçmədi. İndi bu forma irəli sürülür.²²³

²²² Yenə orada.

²²³ Yenə orada.

Doqquzuncu fəsil: Elmi şəxsiyyətlər

Birinci hissə: Ötən əsrlərin alimləri

1. Əllamə Məclisi

Əllamə Məclisinin mütəxəssisliyi

Mənim fikrimcə, mərhum Məclisi bizim tariximizin böyük və məzlum alimlərindən biridir. Ona görə böyük alimdir ki, elmi baxımdan məqamı çox ucadır; hədis, rical elmləri üzrə mütəxəssisidir, fəqihdir, hədisşünasdır. Bihardə işlənsə, ondan on böyük və dəyərli kitab çıxar. Yəni kimsə Məclisinin hədis problemlərinin həlli və çətin hədislərin izahı barədə yazdığı sözlərini toplasa, bütün sahələrdə çox dəqiq elmi sözlərlə dolu olan bir neçə cildlik qalın bir kitab alınar.²²⁴

2. Şeyx Ənsari

Mədəni hüquq, vergi və digər sahələrdə Şeyx Ənsarinin dərin fikirləri

Şeyx gəlir, alış-veriş barədə və bu gün bütün dünya üçün lazım olan digər məsələlər barədə ən dəqiq və ən dərin fikirləri bəyan etmişdir, bu gün dünyanın bütün hüquqşünaslarının işləyib çalışdığı mədəni hüquqa aid məsələləri söyləmişdir. Məsələn, biz şeyxin xumsunu, yaxud zəkatını görməmişik, amma onun sözlərində xums və zəkat barədə də dəqiq nəzərlər tapmaq olar. Vergi və digər məsələlərdə şeyxin dərin elmi və istifadəyə qabiliyyətli nəzərləri elmi cəhətdən təhlil, bəyan və izah edilsin. Şeyxin kitabını yalnız onun-bunun ixtiyarında qoymağımız kifayət etmir.²²⁵

Şeyx Ənsari - mühüm məsələlərdə yenilikçi

²²⁴ Əllamə Məclisinin xatirəsi münasibəti ilə İsfahan universitetlərinin müəllimləri ilə görüşdə çıxışından: 1993.

²²⁵ Şeyx Mürtəza Ənsarinin xatirə tədbirinin Təşkilat qrupunun üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1994.

Cəvahir müəllifinin fikirləri ilə Şeyx Ənsarinin fikirlərini müqayisəli araşdırmadan sonra bu nəticə alınır ki, ümumiyyətlə, şeyxin nəzəri başqa cürdür və o, yenilikçidir. Müxtəlif məsələlər barədə Cəvahirin çatışmazlığı yoxdur, lakin şeyxin sanki hər bir mühüm məsələ barədə yeni sözü var, yeni fikir ortaya qoyur.²²⁶

3. Molla Sədra

Molla Sədra və Şeyx Ənsarinin fikirlərinin izahına və təhlilinə ehtiyac

Təəssüf ki, filosoflarda da nəzəriyyələrin izah edilməməsi nöqsanı mövcuddur. Məsələn, mən dostlara "Molla Sədranın kitabı bizim ixtiyarımızdadır, lakin onun nəzəriyyələri izah edilməmişdir" - deyəndə bu işi görmədilər. Siz görün Qərbin böyük filosof, yaxud hüquqşünasları - məsələn, Hegel və Kant barədə nə qədər kitab yazılmış, fikirləri nə qədər təhlil olunmuş və qənaətlər söylənməmişdir. Biz şeyxin nəzərləri barədə belə işləməliyik. Düzdür, bizim alim və müctəhidlərimiz fiqh mövzularında şeyxin nəzərlərindən bəhs etmişlər, lakin əslində öz nəzərlərini bəyan etmişlər. Yəni məsələn, səhvlərini demək üçün bəhs etmişlər.

Mənim fikrimcə, şeyxin nəzərlərinin təhlili vacib bir işdir. Bu barədə kitablar yazmaq olar.²²⁷

4. Mühəqqiq Ərdəbili

Mühəqqiq Ərdəbili - İran alimləri sırasının başlanğıcı

Mühəqqiq Ərdəbili onuncu əsrə aiddir. O, təxminən onuncu əsrin hamısını əhatə etmişdir: 920-930-cu illərdə doğulmuş, 993-cü ildə vəfat etmişdir. Onun şagirdləri əksərən livanlılardır; Məalim və Mədarik kitablarının müəllifləri Livandan Nəcəfə onun dərsinə getmişlər. Yəni Mühəqqiq Ərdəbilidən sonra nə qədər baxsanız, böyük alimlərin hamısı iranlıdır və dəyərli ərəb alimi azdır; Şeyx Cəfər kimi bir neçə nəfərdən

²²⁶ Yenə orada.

²²⁷ Yenə orada.

başqa hamısı iranlı alimlərdir. O, Şiə fiqhi tarixində qədimdəkilərdən sonrakı mərhələdə əslində İran alimləri sırasının başında durur. Bu bir məsələ.²²⁸

Nəcəfin Mühəqqiq Ərdəbilinin dövründən çiçəklənməsi

İkinci məsələ Nəcəfdir. Mühəqqiq Ərdəbilidən öncə Nəcəfdən çox da xəbər yoxdur. Biz deyirdik ki, Nəcəf məsələ, min il Şiə elminin paytaxtı olmuşdur. Bəli, Şeyx Tusi Nəcəfə gələndən sonra Nəcəf hövzəsi bir müddət mərkəz oldu. Amma sonra rəvnəqdən düşdü; ya Hillə mərkəz oldu, ya Şam. Düzdür, az-çox şəxsiyyətlər vardı, lakin çox da tanınmırdılar. Yenə görürük ki, Nəcəf Mühəqqiq Ərdəbilinin paytaxtıdır. O, Nəcəfi mühüm elm mərkəzinə çevirdi, biri o birindən sonra böyük alimlər - Vəhidin şagirdləri və digərləri dövrümüzə qədər Nəcəfi mərkəz etdilər. Məsələn, Şeyx Ənsarinin dövründən Nəcəf zirvədədir. Bu da mərhum Mühəqqiq Ərdəbilinin başqa bir xüsusiyyətidir.²²⁹

5. Şeyx Kuleyni

Şeyx Kuleyninin elmi şəxsiyyəti

Şeyx Kuleyni də dəyərli və görkəmli elmi şəxsiyyətdir. O, Rey və Bağdad hövzələrində uzun illər elm öyrənmiş, əllidən çox müəllim və şeyxlərdən hədis eşitmiş və digər tərəfdən Əhli-beyt məktəbinin tələbələrinin böyük bir qrupunu yetişdirmişdir. Bunun özü Şeyx Kuleyninin elmi üstünlüklərinə dəlildir.

Kuleyni yalnız bir mühəddis deyildi. Kafi kitabının bablara bölünməsi, onların düzülüşü və adlarının seçimi - məsələn, Ağıl və cəhalət kitabı, Höccət kitabı, Tövhid kitabı və sair - göstərir ki, Kuleyni böyük bir mühəddis olmaqdan əlavə, həm də mahir bir mütəkəllimdir. Onun işlətdiyi üsul, adlar və məzmun dövründə geniş yayılmış kəlam

²²⁸ Müqəddəs Ərdəbilinin xatirəsinə həsr olunan elmi konfransın Ali Şurasının üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1996.

²²⁹ Yenə orada.

məsələlərinə əsaslanır. Həmçinin şeyxin Kafi kitabına yazdığı müqəddimə dəyərlidir, onun kəlam və digər elmlərə dərinlən yiyələndiyini göstərir.²³⁰

Kafi kitabını və onun müəllifini uca tutmağın zərurliyi

Hər halda, mənim fikrimcə, Kuleynini uca tutmaq elmi, dini və Şiəliyi uca tutmaqdır. Kafi də dəyərlı əsərdir. Bu şərəfli kitab və onun böyük müəllifi barədə nə qədər elmi iş görülsə və onlar nə qədər uca tutulsalar, yaxşıdır.²³¹

²³⁰ Siqətül-İslam Kuleyninin xatirəsinə dair beynəlxalq konfransa müraciətindən: 2009.

²³¹ Yenə orada.

İkinci hissə: Müasir alimlər

1. İmam Xomeyni

İmamın şəxsiyyətinin elmi cəhətləri

İmam böyük bir şəxsiyyət idi. Kaş bütün xalq, xüsusən də ölkənin indiki gənc nəsli imamın şəxsiyyətinin gözəlliklərini və parlaqlığını onun yaxınlarının hiss edib gördüyü kimi görə biləydilər. İmam həqiqətən xarizmatik bir şəxsiyyət idi, müxtəlif fənlərdə dərin elmi vardı, təkcəhətli və bir sahənin alimi deyildi. O, böyük bir filosof, böyük bir arif və fəqih, dəyərli və üstün bir üsul alimi və məktəb sahibi idi. O, həm də əxlaq müəllimi idi; yəni insan hansı cəhətdən baxırsa, onda dəyərli elmi cəhətlər müşahidə edir.²³²

İmamın elmi cəsarət üzərində təkidi

Biz bu ölkə üçün nə istəsək, imamı nəzərə almalı, onun iştirakını təmin etməli, xəttini, yolunu və işarəsini diqqətdə saxlamalıyıq ki, ona çatmaq mümkün olsun. Siz bu ölkə üçün nə istəyirsiniz? Əlbəttə, müştərək cəhətlər var, amma hər halda, hərənin bir cür fikirləşdiyi məsələlər də var. Biri düşünür ki, bu gün problemlərin həll olunması üçün bu ölkə elmi zirvəyə çatmalıdır. Çox gözəl. Bu işin görülməsi üçün imamın xatirəsini yaşatmalıyıq. Çünki ölkənin elmi nəslinə söz və əməllə bu cürəti verən, dünyanın elmi nəhəngləri qarşısında özünəinam bəxş edən imam idi.²³³

2. Əllamə Cəfəri

Əllamə Cəfərinin fəaliyyətinin tədqiqatla məşğul olan gənclərə örnək olması

Cənab Cəfəridə dəyərli xüsusiyyətlər vardı. Mənim fikrimcə, bunların hamısı elm və tədqiqatla məşğul olan gənc nəslə örnəkdir. O

²³² Həzrət İmam Xomeyninin yüzillik yubiley tədbirlərinin Təşkilat Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə çıxışından: 1999.

²³³ Yenə orada.

tədqiqat işlərinə başlayanda çox gənc idi. Əlbəttə, mən təxminən 1955-1956-cı illərdə onu tanıdım. O, Nəcəfdən təzə gəlmişdi; gənc, dəyərlı, tədqiqatçı, aktiv idi. Bizim böyüklərimiz - məsələn, mərhum cənab Milani, Məşhəddə olan digər ağalar və həmçinin tələbələr ona hörmət edirdilər. Onda həqiqətən, tədqiqat, araşdırma ruhu, həvəskarlıq və elmi şövq müşahidə olunurdu. Bu ruhiyyə gənclik dövründən ömrünün sonuna qədər davam etdi. O zaman onun təxminən otuzdan bir qədər artıq yaşı vardı. Bütün bu gənclik şövqü elm və düşüncə işinə, araşdırmaya, yazmağa, tədqiqata, mütaliyəyə və belə işlərə sərf olunurdu. Onun qeyri-adi yaddaşı və elmi istedadı vardı. Bu vəziyyət son dövrə qədər davam etdi. Bu, möhtəşəm bir şeydir.²³⁴

3. Şəhid Mütəhhəri

Şəhid Mütəhhərinin əsərlərində olan yeni baxış

Gənclər, xüsusən də elmlə məşğul olan ruhani, müəllim, tələbə və yazıçılar Şəhid Mütəhhərinin əsərləri ilə yaxından ünsiyyətdə olsunlar, onun kitablarını oxusunlar. Bu kitablar oxucuya həqiqətən, geniş və çox zaman yeni baxış bəxş edir.²³⁵

Şəhid Mütəhhərinin elmi şəxsiyyəti

Mərhum Şəhid Mütəhhəri çox dərin, düşüncəli və dolu bir insan idi, bu tədqiqatlar üçün lazımi elmi vardı: fəlsəfə bilirdi, kəlam bilirdi, fiqh və tarix bilirdi. Araşdırdığı mövzunun bütün tərəflərini çək-çevir edirdi. Məhz buna görə də əsərləri çox dəyərlidir. Mən bir dəfə hövzə tələbələrinə dedim ki, insan təkcə onun əsərlərini əvvəldən axıra qədər diqqətlə oxusa, İslam maarifinin yüksək bir səviyyəsinə yiyələne bilər.

²³⁴ Ustad Əllamə Məhəmmədtəqi Cəfərinin ailəsi və vəfat mərasiminin Təşkilat qrupunun məsul şəxsləri ilə görüşdə çıxışından: 1998.

²³⁵ Müəllim və fəhlələrlə görüşdə çıxışından: 1992.

İndi siz bu əsərləri ixtisar etmiş, nizama salmışsınız. Bu, çox yaxşı və dəyərli işdir.²³⁶

Şəhid Mütəhhəri və İslam düşüncəsinin istehsalı

O özünün güclü fikri və yüksələn düşüncəsi ilə o zamana qədər dini məsələlər arasında heç kəsin girmədiyi mövzulara girişdi və ölkədə yayılmış, yaxud yayılmaqda olan təfəkkürlərlə, Şərqi və Qərbi tərcümə ilə idxal etdiyi fikirlərlə mübarizəyə başlayıb, özünü dərin, geniş və tükənməz elmi işlərə daxil etdi. O, həm marksistlərlə mübarizədə çox dəqiq bir cihada başladı, həm də Qərbi təfəkkürləri və liberalistlərlə mübarizədə.²³⁷

Şəhid Mütəhhərinin idxal olunmuş düşüncələrə qarşı elmi mübarizəsinin təsirləri

O dövrdə Şəhid Mütəhhərinin hünəri bu idi ki, ictihad qüvvəsi ilə, insafla, nəqli və əqli elm mədəniyyəti ilə cəbhənin ortasında dayandı və bu düşüncələrlə əlbəyaxa oldu, İslam təfəkkürünü aydın, təmiz və şübhəsiz şəkildə ortaya qoydu. Onun əleyhinə çox danışdılar, çox iş gördülər, amma o, işini davam etdirdi. Bu çox əhəmiyyətli bir roldur və cəmiyyətimizin sonrakı təfəkkürlərinin bünövrəsinə çevrildi. Mən qəti şəkildə inanıram və dəfələrlə də demişəm ki, bizim inqilabımızın, quruluşumuzun islami təfəkkür cərəyanı əsas etibarilə Şəhid Mütəhhərinin təfəkkürlərinə söykənir. Yəni onlar islami bünövrə və təməllərdir; biz İslam təfəkkürlərində onlardan bəhrələnmiş və İslam quruluşuna nail olmuşuq. Şəhid Mütəhhərinin fikirləri o zaman da islami fikir arzusunda olan və əcnəbilərin güclü təfəkkür zərbələri altında qalan gənclər üçün təhlükəsiz yer idi. Marksistlər bir cür hücumla keçirdilər, qərbpərəstlər bir cür. Bu hücumlar həm universitetlərdə vardı, həm digər yerlərdə, həm də hətta elm hövzələrində. Şəhid Mütəhhəri bu dərin və möhkəm təfəkkürün sayəsi altında qorunmaq üçün bu şəxslərə bir səngər və sığınacaq oldu. Onlar

²³⁶ Bazar ertəsi görüşlərində Şəhid Mütəhhərinin əsərlərinin müaliə layihəsinin İmam Sadiq (ə) Universitetindən olan təşkilatçıları ilə görüşdə çıxışından: 2000.

²³⁷ "Pak hikmət" konfransının təşkilatçıları ilə görüşdə çıxışından: 2004.

bununla həm öz dinlərini qorudular, həm müdafiə olundular, həm də yeni sözləri oldu.²³⁸

Şəhid Mütəhhərinin müvəffəqiyyətinin sirri

Şəhid Mütəhhəri nə üçün uğur qazandı? Nə üçün bizim düşüncə mühitimizdə belə güclü və geniş təsir buraxdı? Çünki özünü hazırlamaq üçün çoxlu elmi səy göstərdi və sonra da bu elmi ehtiyatı xərcləməkdə heç zaman tənbellik etmədi. Mərhum Mütəhhərinin rahatlığı yox idi; daim qeydlər götürmək, qeydləri sahmana salmaq, çıxış hazırlamaq, dini fikir və düşüncə sahələrində müxtəlif şübhələri tapmaq və cavab verməklə məşğul idi. Bu insanda ümumiyyətlə, tənbellik yox idi. O, elmi ehtiyatı və əməli işi ilə təsir buraxa bildi.²³⁹

Mübariz din alimləri

Ölkənin din elminə təqdim etdiyi mübariz alimlərinə görə Fars vilayətinin bənzəri azdır. Mirzə Şirazini hamı tanıyır. Böyük alim olan mərhum Seyid Əliəkbər Əsiri Şiraz şəhərində qiyam edib ingilislərin, xaricilərin müdaxiləsinə qarşı çıxdı və sonra da sürgün edildi, lakin işinin təsiri qaldı. İkinci Mirzə - Mirzə Məhəmmədtəqi Şirazi Birinci Dünya Müharibəsindən sonrakı illərdə ingilislərin işğalı qarşısında İraq xalqının apardığı mübarizənin rəhbəri idi. Mərhum Seyid Əbdülhüseyn Lari təxminən yüz il öncə Fars vilayətinin qeyrətli və şücaətli əsirətlərinin köməyi ilə mübarizəyə qalxan dəyərli və üstün bir şəxsiyyət idi... Mərhum Seyid Nurəddin Hüseyni Şiraz şəhərində xalqın müqəddəslərini təhqir edən əcnəbi səfirlik əməkdaşını yerə uzadıb öz əli ilə şallaqladı, ilahi hökmü icra etdi və tam şücaətlə zalım rejimə qarşı siyasi və ictimai mübarizəyə qalxdı.

Ruhani mübarizələrinin başlandığı dövrdə də mərhum Ayətullah Şəhid Dəstğeyb, mərhum Ayətullah Məhəllati və digər alimlər Şirazın Ətiq came məscidini öz mübarizələrinin mərkəzinə çevirdilər. Şiraz alimlərinin mübarizələrinin şöhrəti və o ruhaniliyin sözçüsü kimi

²³⁸ Yenə orada.

²³⁹ Kermanın din alimləri və ruhaniləri ilə görüşdə çıxışından: 2005.

mərhum Ayətullah Dəstğeybin həmin günlərdə çıxışları İranın hər tərəfinə yayıldı.²⁴⁰

Şəhid Mütəhhəridə kamil müəllim cəhətləri

Böyük şəhidimiz olan mərhum Ayətullah Mütəhhəri barədə bu cümləni də deyim: O böyük insanın rəftarı həqiqətən kamil və məsuliyyətli bir müəllimin rəftarı idi. O, bir İslam mütəfəkkirinə ehtiyac duyulan heç bir sahəyə girməkdən çəkinmədi. Nəyisə nəzərə almaq və hansısa mülahizələr onun önünü kəsə bilmədi; istər siyasi sahələrdə, istər düşüncə sahələrində.

O dövrdə bizim gənclərimizin beyninə dolmuş müxtəlif suallara cavab verərkən Şəhid Mütəhhəri bəzi dini aydınlıq iddiaçıları kimi din məntiqi və din məzmunu haqda dini pərdə altında və dini qəliblə əcnəbi fikirlərini təqdim etmədi. O bunun tam əksinə olaraq, əsl dini məfhumları günə, dinləyicilərin sual və ehtiyacına münasib şəkildə təqdim edirdi, xüsusi bir dəstənin, qrupun, düşüncə cərəyanının tərfi barədə düşünmürdü. Düşüncə geriliyi, mürtəcelik, din sahəsində ehkamçılıq və köhnəpərəstlikdən irəli gələn səhv düşüncələrlə şiddətli mübarizə apardı; bidətlərlə, azdırıcı və eklektik düşüncələrlə apardığı mübarizə kimi. Bu, o böyük insanın xüsusiyyəti idi.

O yorulmadı, daim çalışdı. Universitet və hövzə titulu ardınca da düşmədi. Fikir və düşüncə sahəsinin bir döyüşçüsü kimi meydana atıldı. İxlasla işlədi, Allah-Taala da işinə bərəkət verdi. Bu gün şəhadətindən otuz il ötdükdən sonra o böyük insanın sözləri yenidir, canlıdır, sanki bu gün üçün yazılmışdır. O zaman da müxtəlif düşüncə səviyyələrində olan bəzi şəxslər onun söz və düşüncəsindən istifadə edir, cavablarını alırdılar, düşüncələrin inkişaf etdiyi və araşdırıcı beyinlər üçün çoxlu məsələlərin həll olunduğu bugünkü gündə də yeni suallara cavab verir. Bu, ixlasla yanaşı olan dərin düşüncənin xüsusiyyətidir.

²⁴⁰ Şiraz əhalisi ilə görüşdə çıxışından: 2008.